

**2008 MALİ KRİZİNİN TRABZON'DAKİ ÜRETİM
İŞLETMELERİNİN MAMUL MALİYETLERİNE
ETKİSİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA**

Esra ŞEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞLETME ANABİLİM DALI

Prof. Dr. M. Suphi ORHAN

2010

Her hakkı saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

Esra ŞEN

2008 MALİ KRİZİNİN TRABZON'DAKİ ÜRETİM
İŞLETMELERİNİN MAMUL MALİYETLERİNE ETKİSİ
ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. M. Suphi ORHAN

ERZURUM – 2010

TEZ KABUL TUTANAĞI

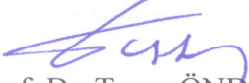
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma İşletme Ana Bilim Dalının Muhasebe ve Finansman Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Suphi ORHAN

Danışman/ Jüri Üyesi

Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Vedat KAYA

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 11/02/2010

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
TEŞEKKÜR.....	VII
TABLOLAR LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MALİ KRİZLE İLGİLİ TEMEL KAVRAM VE SÜREÇLER.....	3
1.1. Mali Kriz Tanımları	3
1.2. Mali Krizlerin Çeşitleri	5
1.2.1. Bankacılık krizi	6
1.2.2. Para krizi	7
1.2.3. Borç krizi	9
1.2.4. Sistemik kriz.....	9
1.3. Mali Krizleri Açıklayan Modeller	10
1.3.1. Birinci nesil kriz modeller.....	11
1.3.2. İkinci nesil kriz modeller	13
1.3.3. Üçüncü nesil kriz modeller	15
1.4. Krizlerin Göstergeleri	16
1.5. Mali Krizlerin Nedenleri	19
1.5.1. Makro ekonomik dengesizlik	19
1.5.2. Finansal serbestleşme.....	19
1.5.3. Sabit döviz kuru sistemleri.....	20
1.5.4. Ahlaki yapıda bozulma ve ters seçim	21
1.5.5. Sürü psikolojisi	22
1.6. Küreselleşme Kavramı ve Mali Krizler Üzerine Etkisi	23
1.7. Mali Krizlerin Etkileri.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1990 SONRASI TÜRKİYE DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER.....	30
2.1. 1994 Krizi	30
2.1.1. 1994 krizi öncesi Türkiye’de gelişmeler.....	31
2.1.2. 1994 krizinin nedenleri	32
2.1.3. 5 Nisan 1994 istikrar kararları ve ekonomik etkileri	34
2.2. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri.....	38
2.2.1. 9 Aralık 1999 ekonomik istikrar kararları ve enflasyonu düşürme programı	39
2.2.2. Kasım 2000 krizinin nedenleri	42
2.2.3. 2000 Kasım krizi sonuçları	44
2.2.4. 2001 Şubat krizinin nedenleri.....	45
2.2.5. Şubat 2001 krizi sonuçları.....	46
2.3. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri.....	49
2.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Türkiye’ye Etkileri	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MALİYET VE ÜRETİM İŞLETMELERİNDE MALİYET OLUŞUMLARI... 58	58
3.1. Maliyet Muhasebesinin Tanımı ve Amaçları.....	58
3.1.1. Birim maliyetleri belirlemek	59
3.1.2. Gider kontrolünü sağlamak	60
3.1.3. Planlamaya yardımcı olmak	60
3.1.4. Özel amaçlı kararlara yardımcı olmak	61
3.2. Maliyet, Gider, Harcama, Zarar Kavramları.....	62
3.2.1. Maliyet kavramı.....	62
3.2.2. Gider kavramı.....	63
3.2.3. Harcama kavramı.....	63
3.2.4. Zarar kavramı	63
3.3. Giderlerin Sınıflandırılması	64
3.3.1. Giderlerin çeşitlerine göre sınıflandırılması.....	64
3.3.2. Giderlerin işletme fonksiyonuna göre sınıflandırılması	66
3.3.3. Giderlerin ürünlere yüklenmesine göre sınıflandırılması	67

3.3.4. Giderlerin faaliyet hacmiyle ilişkileri açısından sınıflandırılması	68
3.3.5. Giderlerin fiili olup olmamasına göre sınıflandırılması.....	69
3.3.6. Giderlerin kontrol edilebilmesi açısından sınıflandırılması	69
3.4. İşletmelerde Üretim Maliyetlerinin Ana Unsurları	70
3.4.1. İlk madde ve malzeme maliyetlerinin sınıflandırılması.....	70
3.4.1.1. Direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri.....	70
3.4.1.2. Endirekt ilk madde ve malzeme maliyetleri	70
3.4.2. İşçilik maliyetleri.....	72
3.4.2.1. Direkt işçilik maliyetleri.....	72
3.4.2.2. Endirekt işçilik maliyetleri	72
3.4.3. Genel üretim maliyetleri	72
3.5. Üretim Maliyetini Etkileyen Faktörler	73
3.5.1. İşletmenin teknik yapısı	73
3.5.2. Kuruluş yeri.....	74
3.5.3. İşletmenin yönetim yapısı ve organizasyon	74
3.5.4. Enerji.....	74
3.5.5. Çalışma kapasitesi	75
3.5.6. Üretim faktörlerinin fiyatları.....	75
3.6. Maliyet Hesaplama Sistemleri	75
3.6.1. Üretim tekniğine göre maliyet yöntemleri	77
3.6.1.1. Sipariş maliyet sistemi	77
3.6.1.1.1. Sipariş maliyet yönteminin yarar ve sakıncaları.....	78
3.6.1.2. Safha maliyet sistemi	78
3.6.1.2.1. Birim maliyetlerin hesaplanması	79
3.6.1.2.2. Safha maliyet sistemin yarar ve sakıncaları	80
3.6.2. Maliyetlerin gerçekleşme durumuna göre maliyet yöntemleri.....	80
3.6.2.1. Fiili maliyet yöntemi	80
3.6.2.2. Tahmini maliyet yöntemi.....	81
3.6.2.3. Standart maliyet yöntemi.....	81
3.6.2.3.1. Sistemin yarar ve sakıncaları	82
3.6.3. Kapsamına göre maliyet yöntemleri	83
3.6.3.1. Tam maliyet yöntemi	84

3.6.3.2. Değişken maliyet yöntemi.....	84
3.6.3.3. Normal maliyet yöntemi.....	85
3.6.3.4. Asal maliyet yöntemi (direkt maliyet yöntemi).....	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 2008 MALİ KRİZİNİN ÜRETİM İŞLETMELERİNİN MAMUL

MALİYETLERİNE ETKİSİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA, TRABZON

ÖRNEĞİ.....	86
4.1. Uygulamanın Amacı.....	86
4.2. Anket Sorularının Hazırlanması ve Uygulanması.....	86
4.3. Araştırmanın Kapsamı.....	87
4.4. Araştırmanın Bulguları.....	87
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	108
EKLER.....	114
ÖZGEÇMİŞ.....	118

ÖZET**YÜKSEK LİSANS****2008 MALİ KRİZİNİN TRABZON'DAKİ ÜRETİM İŞLETMELERİNİN
MAMUL MALİYETLERİNE ETKİSİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA****Esra ŞEN****Danışman: Prof. Dr. M. Suphi ORHAN****2010, Sayfa: X, 118****Jüri: Prof. Dr. M. Suphi ORHAN****Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ****Doç. Dr. Vedat KAYA**

Mali krizler, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü ve döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda, ani ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Mali krizler makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları etkileyerek ciddi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

2007- 2008 mali krizi, günümüze kadar yaşanan krizlerden küresel bir kriz olma özelliği ile ayrılmaktadır. 2007 yılının ilk yarısında dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD'de başlayan ve daha sonraki süreçte dünyayı da etkisi altına alarak büyüyen 2008 mali krizi, Türkiye ekonomisini de büyük ölçüde etkilemiştir.

Bu çalışmada, 2008 mali krizinin Trabzon'daki üretim işletmelerinin mamul maliyetlerine olan etkileri incelenmiştir. Çalışmadaki uygulamayla mali kriz öncesi ve sonrası üretim işletmelerinin mamul maliyetlerindeki değişimleri incelenerek elde edilecek bulgular, ileride yaşanılacak olan olası krizlerde, üretim işletmelerine bilgi sağlaması açısından yararlı olunacaktır.

ABSTRACT

MASTER TESHIS

**AN APPLICATION OVER 2008 FISCAL CRISIS'S EFFECT ON
INVENTORABLE COSTS OF PRODUCTION ORGANIZATIONS IN
TRABZON**

Esra ŞEN

Supervisor: Prof. Dr. M. Suphi ORHAN

2010, Page: X, 118

Jury: Prof. Dr. M. Suphi ORHAN

Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ

Assoc. Prof. Dr. Vedat KAYA

Fiscal crises can be defined as a severe fluctuations appearing in a sudden and unexpected way in the area of good,fiscal service, a factor of production and in the prices or quantities of foreign currency market. Fiscal crises, in macro economics way,having a manipulation on the economy of the country and also, in micro economics way,corporations, give birth to a lot of serious results.

The fiscal crisis of 2007-2008 is detached from the other crises lasting till now with the aspect of global economic crisis. At the first half of the year '2007', the fiscal crisis of 2008 leading in U.S.A-which has the largest economy of the world-and spreading over the rest of the world, have inluenced the economy of Turkey, too.

In this study, it is analyzed that 2008 fiscal crisis's effects on inventorable costs of production organizations in Trabzon. Thanks to this application,any economic findings being acquired before and after fiscal crisis by being observed the variations on inventorable costs of production organizations, will bebeneficial, in that, provide production organizations information about possible crisis appearing in following times.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Finansman Bilim Dalında gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle çalışmalarımda ilgi ve desteğini gördüğüm, bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım saygı değer danışman hocam Prof. Dr. M. Suphi ORHAN'a, Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ'e ve Doç. Dr. Vedat KAYA' ya teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın her aşamasında destek olan aileme teşekkür ederim.

Erzurum, 2010

Esra ŞEN

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1.	Birinci Nesil ve İkinci Nesil Kriz Modellerinin Karşılaştırılması.....	15
Tablo 1.2.	Çeşitli Kategorilere Göre Kriz Göstergeleri.....	18
Tablo 2.1.	Türkiye'nin Makro Ekonomik Göstergeleri (1992-1996)	34
Tablo 2.2.	Sektörel Büyüme Hızları.....	44
Tablo 2.3.	Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri (1999-2001).....	48
Tablo 3.1.	Maliyet Hesaplama Yöntemleri.....	76
Tablo 3.2.	Giderlerin Kapsamına Göre Maliyet Hesaplama Yöntemleri.....	85
Tablo 4.1.	İşletmelerin Faaliyet Alanları.....	87
Tablo 4.2.	İşletmelerin Faaliyet Süresi.....	88
Tablo 4.3.	İşletmelerin Personel Sayıları.....	89
Tablo 4.4.	İşletmelerin Üretim Teknolojilerinin Durumu	90
Tablo 4.5.	İşletmelerin Üretim Yapıları	91
Tablo 4.6.	İşletmelerin Kullandıkları Üretim Sistemleri.....	92
Tablo 4.7.	İşletmelerin 2008 Krizinden Etkilenme Düzeyleri.....	93
Tablo 4.8.	İşletmelerin Krizden Etkilenme Nedenleri.....	94
Tablo 4.9.	2008 Krizinin Uygulama Yapılan İşletmeler Üzerindeki Olumsuz Etkileri	95
Tablo 4.10.	2008 Krizinin Uygulama Yapılan İşletmeler Üzerindeki Olumlu Etkileri	96
Tablo 4.11.	Kriz Sonrası Personel Sayısındaki Değişiklik.....	96
Tablo 4.12.	Krizle Birlikte Artan Kaynak İhtiyacı	97
Tablo 4.13.	Artan Kaynak İhtiyacının Karşılanması.....	97
Tablo 4.14.	2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerine Olan Etkisi	98
Tablo 4.15.	2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerini Etkileme Alanı.....	99
Tablo 4.16.	İşletmelerin Krizden Etkilenen Üretim Faaliyetleri	100
Tablo 4.17.	İşletmelerin Kriz Sırasında Uyguladıkları Personel Politikaları	101
Tablo 4.18.	Kriz Öncesi İşletmelerin Hammadde Stoklarında, Mamul Stoklarında, Üretim ve Satışlarında Meydana Gelen Değişimler	102
Tablo 4.19.	Kriz Dönemi ve Sonrası İşletmelerin Hammadde Stoklarında, Mamul Stoklarında, Üretim ve Satışlarında Meydana Gelen Değişimler	103
Tablo 4.20.	Kriz Öncesi Giderlerde Meydana Gelen Değişimler.....	103
Tablo 4.21.	Kriz Dönemi ve Sonrası Giderlerde Meydana Gelen Değişimler	104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1.	Mali Krizlerin Sınıflandırılması.....	5
Şekil 2.1.	ABD’de, Hakkında İcra Takibi Başlatılan Konut Sayısı.....	50
Şekil 2.2.	Türkiye’de Çeyrek Periyotlar İtibariyle Büyüme Oranları (2001-2008)	52
Şekil 2.3.	Türkiye de Cari Açığın Aylık Gelişimi.....	53
Şekil 2.4.	Türkiye Araç Pazarı (adet).....	55
Şekil 2.5.	Türkiye de Kapanan Toplam Şirket	56
Şekil 2.6.	Türkiye’de Tüketici Kredileri ve Kredi Kartı Kullanımı	57
Şekil 4.1.	İşletmelerin Faaliyet Alanlarının Grafiksel Dağılımı.....	88
Şekil 4.2.	İşletmelerin Faaliyet Sürelerinin Grafiksel Dağılımı	89
Şekil 4.3.	İşletmelerin Personel Sayılarının Grafiksel Dağılımı	90
Şekil 4.4.	İşletmelerin Üretim Teknolojilerinin Durumunun Grafiksel Dağılımı	91
Şekil 4.5.	İşletmelerin Üretim Yapılarının Grafiksel Dağılımı	92
Şekil 4.6.	İşletmelerin Kullandıkları Üretim Sistemlerinin Grafiksel Dağılımı.....	93
Şekil 4.7.	İşletmelerin 2008 Krizinden Etkilenme Yönünün Grafiksel Dağılımı	94
Şekil 4.8.	Kriz Sonrası Personel Sayısındaki Değişikliğin Grafiksel Dağılımı	96
Şekil 4.9.	Krizle Birlikte Artan Kaynak İhtiyacının Grafiksel Dağılımı	97
Şekil 4.10.	Artan Kaynak İhtiyacının Karşılansının Grafiksel Dağılımı	98
Şekil 4.11.	2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerine Olan Etkisini	
	Grafiksel Dağılımı.....	99
Şekil 4.12.	2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerini Etkileme Alanının	
	Grafiksel Dağılımı.....	100
Şekil 4.13.	İşletmelerin Krizden Etkilenen Üretim Faaliyetlerinin Grafiksel Dağılımı	101

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARMS	: Adjustable Rate Of Mortgages (Değişken Faizli İpotekli Konut Kredisi)
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senedi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTH	: Döviz Tevdiatı Hesabı
GSMH	: Gayrı Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla
GÜG	: Genel Üretim Giderleri
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
MB	: Merkez Bankası
OECD	: Organization For Economic Co-Operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
ODD	: Otomotiv Distribütörleri Derneği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
THY	: Türk Hava Yolları
TL	: Türk Lirası
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
vb	: ve benzeri

GİRİŞ

Kriz, önceden tahmin edilemeyen, bir sistemin bütününe etkileyen, işletmenin kontrolü dışında işletmenin varlığını ve ürününü tehdit eden, örgüt personeli üzerinde baskı ve stres yaratan durum olarak ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle kriz, ani ve beklenmedik olaylar karşısında çıkan olumsuz gelişmelerdir.

Mali kriz ise ekonominin reel kesimi üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilen ve piyasaların etkin işleyiş gücünü bozabilen finansal piyasalardaki çöküşler olarak ifade edilebilir.

Mali krizler üretimde hızlı bir daralmaya, üretim maliyetlerinde iç ve dış borçlarda ve işsizlik oranında artışa, iflaslara, işyeri kapanmalarına, fiyatlarda ani düşmelere, borsada çöküşe, banka krizlerine vs. toplumun hemen her kesimini bir şekilde etkileyecek sonuçlar doğurmaktadır.

1990'lı yıllara kadar mali krizler, sadece krizi yaşayan ülkeler ile sınırlı iken, küreselleşme olgusuyla birlikte 90'lı yıllardan sonra, bazen çevre ülkeleri, bazen de coğrafik açıdan hiçbir bağı olmayan ülkeleri etkisi altına alarak ekonominin gelişim hızını yavaşlatmıştır.

Mali krizlerin en çok sarstığı ülkeler gelişmekte olan ülkeler olmuş, yıkıcı etkileri bu tip ülkelerde daha uzun süre görülmüştür. Nedenleri ne olursa olsun Türkiye de mali krizlerden etkilenen ülkelerinden biri olmuştur. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de, mali kriz dönemleri ekonomik açıdan sıkıntılı geçen ve işletmelerin üretimlerinden, istihdamlarına, ihracatlarından, ithalatlarına, maliyetlerinden, kârlılığa kadar her alanı etkileyen bir dönemi kapsar. Krize maruz kalan ülkelerde üretim-tüketim dengesinde bozulma, girdi maliyetlerinin artmasıyla mamul fiyatlarında yükselme, işletmelerin istihdamlarında azalma, talep yetersizliğinden dolayı kapasite kullanım oranında düşme ve örgüt içi çatışmalar yaşanır.

Küresel ekonomi, 2007 yılının ortalarında Amerika Birleşik Devletleri'nde konut kredisi (sub-prime) nedeniyle başlayan bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Kısa sürede etki alanını genişletip küresel bir boyut kazanan kriz, Türkiye ekonomisini de etkilemiştir.

Bu gelişmeler kapsamında bu çalışmada, 1990 sonrası yaşanan krizler ve 2008 küresel mali krizinin Trabzon'daki üretim işletmelerinin mamul maliyetlerine olan etkisinin araştırılması temel amaç olarak alınmıştır. Mali kriz ve kavramları,

küreselleşmenin mali krizler üzerindeki etkileri, Türkiye’de 1990 sonrası yaşanan krizlerin ekonomi üzerindeki etkileri incelenmiş, 2008 mali krizinin üretim işletmelerinin mamul maliyetleri üzerindeki etkisi Trabzon’da yapılan bir uygulamayla araştırılmıştır.

Dört bölümden oluşan çalışmada birinci bölümde mali krizin tanımı, krizlerin çeşitleri, mali krizleri açıklamaya yönelik olarak geliştirilmiş modeller, mali krizleri ortaya çıkaran nedenler, küreselleşme kavramı ve bu kavramın mali krizler üzerine olan etkisi ile mali krizlerin etkisi incelenerek açıklanmıştır.

İkinci bölümde; 1990 sonrası Türkiye’de yaşanan 1994, 2000 Kasım, 2001 Şubat ve 2008 Küresel mali krizin nedenleri, sonuçları ve Türkiye ekonomisine olan etkilerine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde; maliyet muhasebesi, maliyet ve üretim işletmelerinde maliyet oluşumları başlığı altında, maliyet kavramı, gider kavramı ve çeşitleri, işletmelerde üretim maliyetlerinin ana unsurları, üretim maliyetini etkileyen unsurlar ve maliyet hesaplama sistemleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise, Trabzon’da faaliyet gösteren gıda, tekstil, inşaat, makine, cam, mobilya sektörlerine gidilerek bir anket çalışması yapılmıştır. Yapılan anket çalışması sonucu elde edilen bulgularla 2008 küresel mali krizinin Trabzon’daki üretim işletmelerinin mamul maliyetlerine etkisi, şekil ve tablolarda gösterilerek incelenmiştir.

Çalışmanın sonunda, genel bir özet ve değerlendirmenin bulunduğu sonuç bölümü yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MALİ KRİZ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAM ve SÜREÇLER

1.1. Mali Kriz Tanımları

Etimolojik kökeni Latince ve Yunancaya dayanan kriz sözcüğü; sosyal bilimler alanında, buhran ve bunalım gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmakta olup, beklenmedik bir sosyal, ekonomik veya psikolojik gelişme karşısında normal ilişkilerin ciddi olarak sarsılması, karşılaşılan sorunun halledilmesinde, mevcut çözüm yollarının yetersiz kalması sonucu ortaya çıkan durumları ifade etmek için kullanılır.¹ Başka bir tanımlamaya göre kriz, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya finans piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmaları ifade etmektedir.² Krizler beklenmedik ve ani olaylar sonucu ortaya çıkan olumsuz gelişmelerdir. Her sorunu kriz olarak isimlendiremeyiz. Sıradan gelişmeler ve sorunlar kriz olarak adlandırılmazlar. Kriz, ciddi sorunlar sonucu bir anda ortaya çıkan bir olgudur.

Ekonomik anlamda kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin makro düzeyde devlet; mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarması anlamına gelmektedir.³

Kriz kavramının tanımı çok geniş olmakla birlikte, sosyal bilimciler yaptıkları tanımlarda uzlaşmamış fakat yapılan farklı tanımlar hep bir noktada birleşmiştir. Bir durumu kriz olarak isimlendirebilmek için krizin ana unsurları ya da özelliklerini bilmekte yarar vardır.

Krizin temel özellikleri şunlardır:

- Kriz durumu önceden tahmin edilemeyen ani değişikliklerdir.
- Kriz, çabuk ve acil müdahaleyi gerektirir.
- Kriz, örgütün amaç, varlığını ve devamlılığını tehdit eder.
- Kriz döneminde örgütte korku ve panik yaşanır.

¹ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt:2, Yıl:7, Sayı:42, Kasım-Aralık, 2001, s.1226.

² Aykut Kibritcioğlu, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001", Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt:1, Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim, 2001, s.174-182.

³ Aktan-Şen, a.g.m., s. 1225.

Krizler, öncelikle etkisi altına aldığı alanlardan başlayarak zincirleme bir etki yaratıp etki kapsamını genişletmek suretiyle toplumsal maliyeti yüksek kayıplara neden olur.

Krizler çoğu zaman adım adım uyarı sinyalleri vererek gelebileceği gibi, ani birtakım yeni oluşumlarla da ortaya çıkabilmektedir. Bu çerçevede krizler ortaya çıkışları bakımında iki ayrı şekilde gerçekleşmektedirler. Ani krizler, işletmenin yöneticilerine hiçbir uyarı vermeden; çalışanları, yatırımcıları, müşterileri, tedarikçileri, kamuoyunu ve şirketin gelirini, hisse senedi fiyatlarını negatif anlamda etkileyen ani bozulma ve dengesizlik durumlarını içermektedirler. İçten içe devam eden krizler ise, şirketin dışından veya içinden genel olarak doğrudan anlaşılamayan, fakat çeşitli zamanlarda farklı sinyallerle ve uygulanan analiz ve denetim teknikleri ile algılanabilen kriz şekilleridir. Her iki kriz şeklinde de işletme faaliyetleri açısından olumsuz etkiler ve maliyetler ortaya çıkmaktadır.⁴

Mali kriz, bir ülkenin istikrarlı bir durumdan istikrarsız bir duruma geçmesi, ekonomisinde aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların mikro açıdan firmaları, makro açıdan da ülke ekonomisini sarsacak sonuçlar ortaya çıkarmasıdır.⁵ Diğer bir tanıma göre, mali kriz devletin (ve de elbette ki yerel yönetimlerin) vergiler yoluyla karşılayabileceğinden daha fazla harcama eğiliminin ve gereksiniminin yerleşik hale gelmesinin bir sonucu olarak, var olan hizmet düzeylerini dahi devam ettirmede yetersiz kalması durumudur.⁶

Mali krizler, toplumun hemen her kesimini etkileyecek problemleri de beraberinde getirmektedir. Oluşan bu sorunları engellemek için mali krizlerin oluşmasına zemin hazırlayan etmenlerin doğru olarak tespit edilmesi ve çözüm yollarının üretilmesini sağlamak gerekmektedir.

Mali krizler, ülkelerin borç yapıları, cari açıkları, enflasyon oranları, bütçe dengeleri, döviz rezervleri, kısa vadeli sermaye hareketleri, politik yapıları vb. bir veya birçok faktörün bileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Likidite daralmasının reel ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri mali krizin bir ekonomik krize dönüşmesine ve sonuçta da

⁴ İsmet Titiz ve H. İlker Çarıkçı, “Krizlerin İşletmeler Üzerindeki Etkileri ve Küçük İşletme Yöneticilerinin Kriz Dönemine Yönelik Stratejik Düşünce ve Analizleri” C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2001, s.204.

⁵ Aktan- Şen, a.g.m., s.1226.

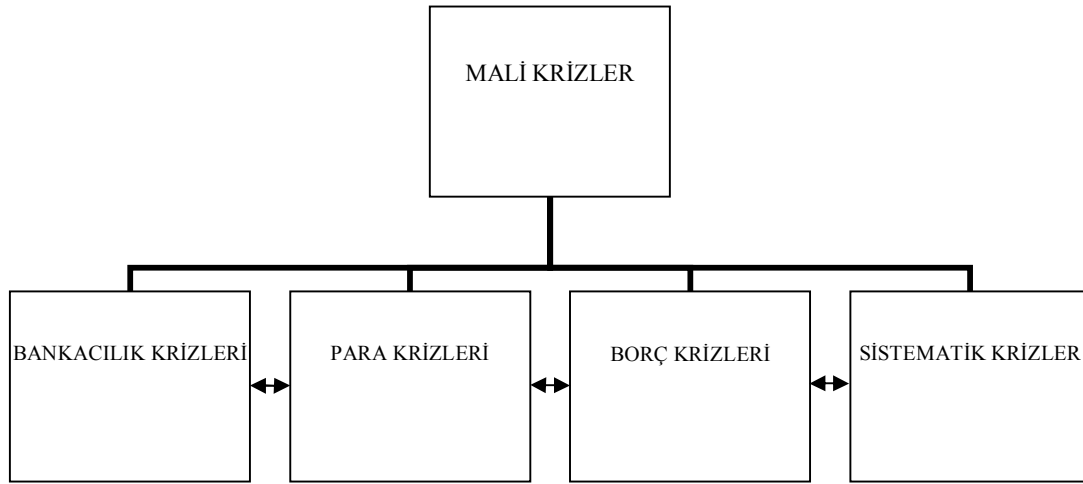
⁶ Birsen Nacar, “Yerel Yönetimlerin Mali Krizler Üzerine Açıklamalar: Nedenler, Öneriler ve Bir Değerlendirme”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:9, 2005, s.205-206.

krizle karşı karşıya kalan ülkelerin ciddi refah kayıplarına uğramalarına neden olmuştur.⁷

Mali krizler daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorunudur. Gelişmiş ülkelerde de mali krizler oluşmakta; ancak gelişmekte olan ülkelerde bu krizlere daha sık rastlanmakta ve gelişmiş ülkelere göre daha kolay yayılmaktadır. Örneğin gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan döviz krizi bankacılık krizine yol açarken, bu durum gelişmiş ülkelerde söz konusu olmayabilir.

1.2. Mali Krizlerin Çeşitleri

Mali kriz kavramını açıkladıktan sonra, mali kriz çeşitlerine değinmek faydalı olacaktır. Krizler, reel sektör krizleri ve mali (finansal) krizler olmak üzere ikiye ayrılır. Mal ve hizmet piyasaları, iş gücü piyasalarında çıkan krizler ‘reel sektör krizleri’ olarak adlandırılırken; banka, para (döviz), borçlarda yaşanan krizler ve sistematik krizler ‘mali (finansal) kriz’ olarak adlandırılmaktadır.

Şekil 1.1. Mali Krizlerin Sınıflandırılması

Mali krizler birbirlerinde bağımsız olmayıp birçok farklı alanlarda başlayan krizler, diğer kriz türlerini de etkilemektedir. Bunlardan yalnızca biriyle adlandırılmasının nedeni, ancak başlangıç içeriği ile belirgin olarak yoğunlaştığı alan olabilir. Büyük miktarda birikmiş borçlar bir seri etkileşim sonucunda bir para krizine,

⁷ Murat Aydın, “Mali Krizlerde Vergi Politikası 1989 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi”, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl:3-4, Sayı:3-6, Haziran / Aralık 2007-2008. s.80.

paranın çöküşü bankacılık kesiminde likidite krizine ve iflaslara neden olabilmekteyken, bankacılık sisteminde belirgin olarak başlayan bir kriz de para krizine zemin oluşturabilmektedir.⁸

1.2.1. Bankacılık krizi

Bankacılık krizleri genelde banka bilançolarının kötüleşmesinden, bilanço aktif yapılarının bozulmasından kaynaklanır. Geri dönmeyen kredilerin artması, menkul kıymet piyasalarındaki dalgalanmalar, reel sektörün küçülmesi nedeniyle bankaların aktif yapılarının bozulması bankacılık krizlerinin temel nedenleri olmaktadır.⁹ Günümüzde bankacılık krizlerinin birçok nedeni olmakla birlikte, asıl neden geç yapılan reformlardır. Yalnızca bir bankanın kötü yönetiminden kaynaklanan kriz, zamanla birçok bankayı da kapsayarak etkiliyorsa burada yapısal bir sorun söz konusudur. Bankacılık sektörünün dışsal etkileri olduğundan, devlet bankaların iflas etmesini önlemek için krizde olan bankalara büyük fonlar aktarmaktadır. Böylece bankacılık krizinin etkisi büyük ve uzun süreli olmakta, ülkelerin kredibiliteleri de krizden etkilenmektedir.

Krizin gelişimi iki aşamada gerçekleşir: Birinci aşamada kriz bir ya da birkaç bankada olmak üzere tüm bankacılık sektörünü etkilemekte, ikinci aşamada ise bankacılık krizi yayılıp ekonominin çeşitli kesimlerini birçok yönden etkilemektedir. Bankacılık krizlerinde maliyetler ve üretimde yarattığı kayıplar, para krizine göre daha fazladır.

Bankacılık krizlerinde, mevduat sahipleri, bankaya kredi veren kişi ya da kuruluşlar ve banka hissedarları; oluşan güven kaybı ile fonlarını çekerek kurtarmak isterler. Tek bir bankanın başarısızlığı her zaman tüm bankacılık sistemini sarsmayabilir; ancak krizdeki bankanın başarısızlığı bankacılık sistemi içindeki payının büyüklüğü oranında, tekil banka krizinin tüm finansal sisteme ve ekonomiye yansımaları ve sistemik krize dönüşmesi olasılığı oldukça yüksektir.¹⁰ Bununla birlikte, eğer bankacılık kesiminin sorunları, bankaların varlık kalitesindeki kötüleşmeden, örneğin

⁸ Erdiñ Ünal, Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Krizler ve Devletin Rolü, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006, s.18.

⁹ Muharrem Aşar, Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi, TC. Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, Eskişehir, 2004, s.92.

¹⁰ Turan Yay, Gülsün Gürkan Yay, Ensar Yılmaz, Kürselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler, 1. Basım, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2001, s.140.

gayrimenkul fiyatlarındaki düşmeden veya finans dışı kesimdeki iflaslardan kaynaklanıyorsa, bu durumda varlık fiyatlarında ani ve önemli değişimler veya iflas eden şirket sayısındaki önemli artışlar, bankacılık krizinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Nihayet Türkiye’de olduğu gibi, eğer banka iflasları kapanmayla, birleşmeyle önlenemiyor veya devlet tarafından kontrol altına alınamıyorsa veya iflas olmadan bile, birleşme, satın alma veya büyük ölçekli hazine yardımı yapılıyorsa, bu durum bankacılık krizinin başlangıcı olarak değerlendirilir.¹¹

Bankacılık krizleri, sadece bankalar ile sınırlı kalmayan bir özelliğe sahip olmaları nedeniyle önemlidir. Bu sistemde meydana gelen kriz, yatırımların finansmanını engelleyerek yaşayabilir firmaların da iflas etmesine; iç finansal kurumlara olan güvenin sarsılması nedeniyle tasarrufların azalmasına ve dışarıya sermaye kaçışına neden olabilir.¹² Sermayenin yurtdışına kaçışı, finansal kurumlara olan güvenin azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca bankalara duyulan bu güven eksikliği de bankaların başarısız olmasına neden olmakta ve sermayesi zayıf olan bankalara ise fonlarını genişletme imkânı vermemektedir.

Bankalara olan güvenin daha sonraki boyutlarda tüm finansal sisteme yayılması sorunu daha ciddi boyutlara getirir. Nakit çekilişlerinin artmasının ardından harcamalar azalmaya başlar, çünkü para arzı azalmıştır ve artık kriz ekonomide de etkisini göstermektedir. Ekonomide küçülme böyle bir sürecin ardından gelir.¹³ Böylece bankacılık krizlerinin ekonomi üzerindeki etkisi ciddi problemlere yol açar.

1.2.2. Para krizi

Genellikle ödemeler dengesi ve döviz krizleri, Para (Currency) krizi olarak adlandırılmaktadır. Para krizleri döviz kurunda ani bir hareket ve sermaye akımında keskin bir değişmeyi içerir.¹⁴

Özellikle sabit döviz kuru sistemlerinde piyasa katılımcılarının taleplerini aniden yerel para ile birimlendirilmiş aktiflerden yabancı paralı aktiflere kaydırmaları sonucu, merkez bankasının döviz rezervlerinin tükenmesi şeklinde ortaya çıkan krizlerdir. Bir

¹¹ Mustafa Özer, Finansal Krizler Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar, TC. Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, Eskişehir, 1999, s.33.

¹² Ali Alp, Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, Ankara, 2002, s.153.

¹³ Afşar, a.g.e., s.94.

¹⁴ Yay-Yay-Yılmaz, a.g.e., s.20.

ülke parasının üzerindeki spekülâtif saldırı bir devalüasyonla veya şiddetli değer kaybıyla sonuçlanırsa veya merkez bankası büyük miktarlarda rezerv satmak veya faiz oranlarını önemli oranlarda yükseltmek suretiyle parayı korumaya zorlanırsa bir döviz veya para krizi oluşur.¹⁵ Bu krizler, yalnızca sabit döviz kuru sisteminin uygulanmakta olduğu ülkelerde değil, aynı zamanda esnek kur sisteminin uygulandığı ülkelerde de oluşabilir.

Bankacılık sisteminin çöküşü de para krizine yol açabilir. Mevduat sahipleri çeşitli bankalardaki mevduatlarını, istedikleri zaman bu mevduatları bankadan çekebilecekleri konusunda bir güvene sahip oldukları sürece bankalarda tutarlar. Ancak mevduat sahipleri bu güveni kaybettikleri anda, eğer bankalar ek mevduat çekme taleplerini karşılayamazlarsa, bankaların da batacağı korkusu kendi kendini besleyen bir krize dönüşür.¹⁶ Mevduat sahipleri ayrıca Merkez bankasının en son kredi merci olmasının, bankalardaki çöküşü önleyemeyeceği biçiminde bir beklenti ile korku içerisinde olabilirler. Bu durumda mevduat sahiplerinin yapacağı en güvenli hareket, tüm fonlarını yurtiçi bankalardan çekip, yurtdışında güvenli bir ülkede başka bir bankaya yatırmak olacaktır. Eğer birçok mevduat sahibi aynı şeyi yaparsa, ülke parasında kaçış başlar ve bunun sonucunda ülke parasının değeri düşer. Eğer hükümet bunu önlemeye çalışırsa, ülkenin uluslar arası rezervleri azalır ve döviz kurunun çökmesi olasılığı daha da artar.¹⁷

Ülke parasının değer kaybetmesinde ticaret ortaklıkları, yatırımcıların portföy stratejileri ve coğrafi bölge gibi etkenler önemli rol oynamaktadır. Bu değer kaybı, ülke içinde enflasyonun ya da dış borçların artmasına neden olarak ülkede önemli sorunlara yol açabilir.

Döviz krizleri genelde sabit kura dayalı dezenflasyon programları sonucunda ortaya çıkar. Döviz kuru çıpasına dayanan bu sistemde enflasyon konusunda olumlu gelişme ile birlikte, yerli paranın değer kazanması sonucu, cari işlemler dengesindeki açık büyür. Buna rağmen sabit kurdan çıkamayan ülkeler, ister istemez bir finansal krize sürüklenir.¹⁸

¹⁵ Güven Delice, "Finansal krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:20, Ocak-Haziran 2003, s.59.

¹⁶ Özer, a.g.e., s.31.

¹⁷ Afşar, a.g.e., s.91.

¹⁸ Aslan Eren, Bora Süslü, "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi", Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 2001, s.664.

1.2.3. Borç krizi

Bir ülkenin kamu ve/veya özel kesime ait dış borçlarını ödeyememe durumudur. Özellikle hükümetlerin dış borçların çevrilmesi ve yeni dış kredi bulma konusunda sıkıntı yaşamaları nedeniyle dış borcun yeni ödeme planlarına bağlanması veya yükümlülüklerin ertelenmesi şeklinde ortaya çıkarlar.¹⁹ Alınan borçların ödenememesi veya alacaklıların bu borçların ödenmeme olasılığı olduğunu düşünerek yeni borçlar vermeyip mevcut olan borçları geri alma çabaları, borç krizinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Aşırı borç birikimi potansiyel bir istikrarsızlık ve kriz unsurudur. Para krizlerinin çoğunluğunun arkasında aynı zamanda borç krizi vardır. Mali serbestleşme ile birlikte borçlanmanın yönü özel kesime doğru kaymakta, ayrıca borçlanmanın hızı ve büyüklüğü artmaktadır. Mali baskılama döneminde de borç krizi (daha çok devletin mali krizi bağlamında) söz konusu olmaktadır, ancak mali serbestleşmenin küresel bir boyut kazandığı günümüzde krizlerin niteliği değişmekte (özel kesim krizi), sıklığı artmakta ve istikrar daha hassas dengeler üzerinde sürdürülebilmektedir.²⁰

Dünyada tek bir ülkenin yaşadığı para ve bankacılık krizlerinin etkisi uluslararası finans sistemini önemli derecede etkilerken, dış borç krizinde ise krizi yaşayan ülkenin olumsuz etkileri yalnızca alacaklı tarafı etkiler. Ayrıca, geçici ve bir döneme ait olması da dış borç krizlerinin bir başka özelliğidir.

1.2.4. Sistemik kriz

Sistemik finansal krizler, finansal piyasaların ciddi bir biçimde bozulmasıyla ortaya çıkan ve finansal sistemin, varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödemeler gibi önemli işlevlerini kesintiye uğratan bir şok biçiminde tanımlanmaktadır.²¹ Bu krizlerin kaynağında likidite sorunları olmasına rağmen farklı birçok sebepten de krizler ortaya çıkabilmektedir.

Para krizleri her zaman sistemik krizleri içlerinde barındırmazken, sistemik krizler aksine para krizlerini içlerinde barındırırlar.

¹⁹ Delice, a.g.m., s.61.

²⁰ Ünal, a.g.e., s.21.

²¹ David Marshall, "Understanding the Asian Crises: Systemic Risk as Coordination Failure", Economic Perspectives, Federal Reserve Bank of Chicago 3Rd Quarter, 1998, s.13.

Sistematik finansal krizlerin kendine has bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi ortaya konulmaktadır:²²

- Sistematik finansal krizlerde mutlaka bir yayılma süreci vardır.
 - Sistematik krizde yatırımcı güvenini kaybeder. Bu nedenle yatırımcılar ve firmalar sağlamak istedikleri likiditeyi keserler. Likiditenin kesilmesi borç alanların ödeme yeteneklerindeki bir olumsuzluktan değil, yatırımcının tamamen kendi düşüncesinden kaynaklanır.
 - Sistematik kriz önemli ölçülerde çıktı kaybı ve ekonomide etkinlik kaybına neden olur.
 - Sistematik krizler mutlaka bir politik müdahaleyi gerektirir. Bunun için krizle birlikte oluşan iflasların ekonominin önemli bir kısmı üzerinde olumsuz etki yaratması gerekir.
 - Sistematik krizin bir başka karakteristiği de krize yol açan açık bir olayın olmamasıdır. Örneğin Asya krizinde ülkelerde açık bazı yapısal olumsuzluklar kriz öncesinde bilinmesine rağmen, yatırımcılar yine bu ülkelere likidite sağlamaya devam etmişlerdir. Ancak aniden bu paralarını çekerek krizin yayılmasında etkili olmuşlardır.
- Sistematik krizlerin yaşandığı ülkede, üretim kayıpları oluşmakta, milli gelir düşmekte ve ekonomik kayıplar büyümektedir.

1.3. Mali Krizleri Açıklayan Modeller

Mali krizlerin ortaya çıkması ve şiddeti üzerinde küreselleşmenin etkisi büyüktür. Küreselleşme öncesinde makroekonomik yapılardan kaynaklanan krizler, daha sonra küreselleşme ile birlikte sadece makroekonomik yapılarda meydana gelen bozukluklardan oluşmayıp ahlaki risk, sürü psikolojileri, asimetrik bilgi gibi nedenlerden de kriz oluşabilir. Küreselleşmeyle oluşan krizlerin nedenlerini anlayabilmek için ikinci ve üçüncü nesil kriz modelleri geliştirilmiştir.

Mali krizleri açıklamaya çalışan bu modeller yetersiz kalsa bile, her biri krizlerin farklı bir boyutuna değindiği için, yaklaşmakta olan krizlerin belirtilerini önceden anlamaya yardımcı olmaktadır.

²² Marshall, a.g.m., s.15.

1.3.1. Birinci nesil kriz modeller

Krugman ile başlayan ve Flood ve Garber ile geliştirilen bu modeller (Spekülatif Atak Modelleri de denir) krizi ateşleyen temel makroekonomik faktörlerin önemini vurgulamakta ve para krizlerini, sürdürülemez politikalar ile yapısal dengesizliklerin kaçınılmaz sonucu olarak görmektedir.²³ Birinci nesil kriz modelleri, ilk başta genişleyici mali politikalarla başlamakta ve daha sonra döviz kurunun çökmesiyle de gerçekleşmektedir. Birinci nesil model krizlere 1994 Meksika krizleri örnek gösterilebilir.

Birinci nesil kriz modeline göre kriz, yanlış makroekonomik politikaların oluşmasının sonucu meydana gelmekle birlikte paranın reel bir şekilde aşırı değerlenmesi, rezervlerdeki önemli azalış ve cari işlemler bilançosundaki açıkların yükselmesiyle öngörülebilir.

Krugman modeli kriz öncesi dönemi, uluslararası rezervlerin yavaş, ancak sürekli olarak azaldığı ve iç kredi hacminin para talebine oranla hızla arttığı bir dönem olarak betimler. Burada ortaya çıkan para fazlasının miktarını, kamu kesimini finanse etmek ve mali dengesizlikleri azaltmak amacıyla kamu kesimine açılan kredilerin miktarı belirler. Bu modelin ana önermesi, krizlerin parasallaşmış aşırı miktarlara ulaşan kamu kesimi borcu ile döviz kuru sistemi arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklandığını iddia etmesidir. Bu anlamda krizler hem kaçınılmaz hem de önceden tahmin edilebilirler.²⁴

Genel değerlendirmeler sonucunda, Krugman'ın ortaya koyduğu birinci nesil kriz modelinden şu sonuçlar çıkarılabilir:²⁵

- Model kriz ile ilgili olarak, döviz kuru ve ödemeler dengesi gibi temel ekonomik etkenleri esas alır.
- Model, ülkenin resmi rezervleri bittiği zaman, krizlerin nasıl oluştuğunu gösterir.
- Modele göre; merkez bankası, eğer sadece uygun uluslar arası rezerve sahip olursa sabit döviz kurunu devam ettirebilir, çünkü ülkenin döviz rezervleri bittiği zaman

²³ Yay-Yay-Yılmaz, a.g.e., s.23.

²⁴ Özer, a.g.e., s.57.

²⁵ Halil Seyidoğlu, ve Rıdvan Yıldız, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Arıkan Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2006, s.114- 115.

yetkililerin sabit döviz kuru sistemini terk edip, dalgalı döviz kuru sistemini geçmelerinden başka çareleri yoktur.

– Modele göre; yetkililerin spekülâtif saldırıları önlemek için şansları yok denecek kadar azdır.

– Modelin eksikliği, modelin aşırı mekanik ve tek boyutlu olmasından; hükümetlerin otomatik olarak tüm bütçe açıklarını monetarize ettiğini ve merkez bankasının ekonomideki gelişmelere bakmadan rezerv yaratarak döviz kurunu baskıladığı varsayımından kaynaklanmaktaydı.

– Modelde, sabit döviz kurunun sürdürülebilirliği tamamen iktisadi ajanların davranışlarından bağımsız dışsal olarak varsayılmaktadır.

Birinci nesil modeller, günümüzde yaşanan krizleri açıklamakta yetersiz kaldığı için eleştirilmektedir. Eleştirilerin odak noktasında, sabit kur politikasını uygulayan hükümetin, parasal bir krize yol açacağını bile bile bütçe açığını parasal genişleme ile finanse etmesi yer almaktadır. Bu eleştirinin temelinde hükümetlerin birinci nesil modellerde varsayıldığından daha rasyonel olduğu iddiası yatmaktadır.²⁶ Hükümeti pasif bir aktör olarak görmeleri ve beklentilerin etkisini ihmal etmeleri, modelin para krizlerini yalnızca bütçe açığına ve döviz rezervine dayandırmış olması, aşırı mekanik ve tek boyutlu olması krizin eleştirilen yönleridir.

Birinci nesil kriz modelleri, güçlü ekonomik temelleri olan ülkelerde ödemeler bilançosu krizlerinin ortaya çıkmasını ve krizin bulaşma etkilerini yeterince açıklayamamıştır. Aynı zamanda modellerde hükümetlerin ekonominin dış dengesini dikkate almadan para basmaya ve rezervleri eritmeye devam ettiği kabul edilmiştir. Uygulamada ise döviz kurunu korumanın bir maliyetinin bulunabileceği ve hükümetin daraltıcı para politikaları gibi diğer alternatifleri düşünebileceği dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle birinci nesil kriz modelleri, krizlerin bulaşma etkilerini ve ekonomik yapıları güçlü olan ülkelerdeki ödemeler bilançosu krizlerinin oluşumunu açıklamada eksik yönlerinden dolayı ikinci nesil modellerin gelişmesine yol açmıştır.²⁷

²⁶ Ali Şen, “Parasal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Analizi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:9, Mayıs 2006, s.75.

²⁷ Halil Altıntaş, ve Bülent Öz, “Para Krizlerinin Sinyal Yaklaşımı ile Öngörülebilirliği: Türkiye Uygulaması”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:2, 2007, s.2.

1.3.2. İkinci nesil kriz modeller

İlkinin tersine, 2. nesil modellerde, iktisadi ajanların (özellikle yatırımcıların) beklentileri ile fiili politika sonuçları arasındaki etkileşim temeldir ve bu etkileşim kendini yaratan krizlere yol açmaktadır. Obstfeld (1986-1994) de geliştirilen bu modellerde, politikaların amaç ve hedefleri arasında yaşanan çelişkiler ve gerilim durumunda veya politik belirsizlik durumunda, iktisadi ajanların beklentilerinin ekonomik sonuçları değiştirecek çok önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir.²⁸ Başka bir ifadeyle ikinci nesil kriz modelleri, devletin döviz kurunu sabit tutma eğilimi ile temel makroekonomik büyüklüklerin birbirine ters düşmesi sonucu oluşan politik tercih ve kararların bir sonucudur. Bu kriz modelinin, birinci nesil modellerin yetersizliklerinin giderilmesi amacı ile geliştirildiğini söyleyebiliriz.

İkincil nesil krizlerin üç ana bileşeni bulunmaktadır.²⁹

- Kamunun sabit döviz kur politikasını sürdürmek istemesinin mutlaka bir nedeni olmaktadır.
- İzlenilen sabit döviz kuru politikası nedeniyle katlanılmış olan belirli bir maliyet bulunmaktadır. Bu maliyet sabit kurdan çıkmayı zorlaştırmaktadır.
- İktisadi birimlerin beklentileri önem kazanmaktadır.

Bu modellerin dayandığı en önemli varsayım, ekonomik politikaların önceden belirlenmediğini, buna karşılık ekonomideki değişmelere tepki olarak uygulanmaya başladıkları ve ekonomik birimlerinde beklentilerini oluştururken, bu durumu dikkate aldıklarını varsaymalarıdır. Bu arada ekonomik birimlerin faaliyetleri ve beklentileri de ekonomik politikalar oluşturulurken dikkate alınan değişkenlerin bazılarını etkiler.³⁰ Ayrıca bu modellerde makroekonomik göstergelerde bir kötüleşme yoksa bile ekonomilerde kriz çıkma olasılığı olabileceği varsayımı üzerinde durulmaktadır.

İkinci nesil kriz modellerinin ekonomik yapıları krize karşı hassas olmakla birlikte bu hassaslık sadece devletten kaynaklanmaz, özel sektörün (özellikle bankacılık sektörünün) yapısı da krize duyarlı bir ortam hazırlayabilir. Bankacılık sektöründeki vade uyumsuzluğu, açık pozisyon oranlarında meydana gelen artışlar gibi nedenler ekonomiyi krize hassas bir yapıya sürükleyebilir.

²⁸ Yay-Yay-Yılmaz, a.g.e., s.24.

²⁹ Eren-Süslü, a.g.m., s.663.

³⁰ Özer, a.g.e., s.68.

Bu modellerde ekonomi politikaları hükümetler tarafından rasyonel olarak belirlenir. Bu politikaları belirlerken, fayda maliyet analizleri yaparak, sabit bir döviz kurunun devam ettirilip ettirilemeyeceğinin kararını verir. Sabit döviz kurunu devam ettirmenin yararları, enflasyonist baskının azaltılması, ticareti ve yatırımı teşvik edecek bir ekonomik çevre yaratmaktır.³¹

İkinci nesil modellerde, işsizlik ve küçülmenin, hükümetler üzerinde büyük bir baskı yarattığı ve döviz rezervleri kuru korumaya yeterli olduğu halde, bir spekülasyon atakla serbest kur rejimine geçildiği savunulmaktadır. Bu durum, hükümetlerin tercihini işsizliği ve cari işlemler açığını azaltmak ve büyümeyi artırmaktan yana kullanmasından kaynaklanmaktadır. Şüphesiz ikinci nesil modeller, gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları krizleri açıklamaktan çok uzaktır. Gelişmekte olan ülkelerde kurun sabitlenmesi ile yüksek bir büyüme hızı yakalanabilir. Bu durumun en önemli nedeni, ithal girdilere bağlı bir sanayi yapısının varlığıdır. Bir başka ifadeyle, ithal girdilerin nispi olarak ucuzlamasıyla, yatırımlarda hızlanabilir.³²

İkinci nesil modellerinin global finansal piyasaların yapısına daha iyi uyduğu belirtilmekle beraber, analizin temel taşı olan güven kaybının (ve beklentilerdeki kaymanın) nedenleri konusunda yetersiz kalmaktadır.³³ Birinci ve ikinci nesil kriz modellerinin krizleri açıklamada yetersiz kalmaları sonucunda araştırmacılar üçüncü nesil kriz modellerini ortaya koymuşlardır.

³¹ Özer, a.g.e., s.67.

³² Mehmet Hüseyin Bilgin, Gökhan Karabulut, Hakan Ongan, Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Yapıları Üzerindeki Etkileri, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2002, s.15.

³³ Yay-Yay-Yılmaz, a.g.e., s.25.

Tablo 1.1. Birinci Nesil ve İkinci Nesil Kriz Modellerinin Karşılaştırılması

Birinci Nesil Kriz Modelleri	İkinci Nesil Kriz Modelleri
– Krizler kaçınılmazdır. – Krizler önceden tahmin edilebilir. – Beklentiler krizi hızlandırır. – Uygulanan politikalar, makroekonomik göstergelerin bozulmasına yol açar. – Makroekonomik göstergelerde bozulma, krizlere neden olur.	– Krizler bulaşıcıdır. – Krizler önceden tahmin edilemez. – Beklentiler kendi kendini besleyen niteliktedir ve krizlere yol açar. – Hükümetler makroekonomik politikalar karşısında seçim yaparlar (kur rejimine devam etmek veya vazgeçmek gibi). – Makroekonomik göstergelerde bozulma, kendi kendini besleyen kriz sürecini hızlandırır.

Kaynak: Yavaş, Harun, 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.27.

1.3.3. Üçüncü nesil kriz modeller

Birinci ve ikinci nesil kriz modelleri ülkelerin temel göstergeleriyle ilgiliyken, üçüncü nesil kriz modellerinde ise bankacılık sektörü ilave bir istikrarsızlık kaynağına neden olmaktadır. Bu kriz modelleri sadece para krizini açıklamadıkları için diğer kriz modellerinden ayrılmaktadır.

Üçüncü nesil modellerde, döviz krizi sürecindeki temel problem olarak, bankacılık sisteminin sorunları görülmektedir. Bu süreçte, ahlaki risk problemlerini arttıran temel neden ise, bankaların döviz cinsinden aşırı borçlanmasıdır. Kamunun açık ve zımni kurtarma garantileri de, aşırı borçlanma olgusunu ve banka bilançolarındaki kötüleşmeyi arttırmaktadır.³⁴ Üçüncü nesil kriz modellerinde büyük sermayeli işletmeler ile hükümetler arasındaki ilişkilerin sakıncalı olduğu ve krize yol açtığı ifade edilmektedir.

Bu modellerde sorunlar, firmaların bilançolarındaki kötüleşmeden hareketle açıklanmaktadır. Yabancı döviz cinsinden borçlanmanın bir sonucu olarak kur riskine

³⁴ Bilgin-Karabulut-Ongan, a.g.e., s.16.

maruz kalan firmaların net değerlerinde yerli paranın değer kaybetmesiyle kötüleşme ortaya çıkacak ve bilançoları olumsuz etkilenecektir. Bilânço etkisi, üçüncü nesil krizlerin yükümlülük tarafına önem vermesiyle işlerlik kazansa da Krugman, varlıklar tarafına da dikkat çekmiştir. Özellikle bilançonun varlıklarını oluşturan kalemlerin değerinin, varlık fiyatları ve onlarla ilgili beklentilere bağlı olarak değişebileceğini; ekonomideki güven eksikliğinin yatırımlarda azalmaya neden olarak varlık fiyatlarında gerilemeyi hızlandıracağına işaret etmiştir.³⁵

Sermaye akımlarının serbest olduğu bir ekonomide, hükümet bankaların ya da şirketlerin yurtdışından aldıkları borçlara, doğrudan ya da dolaylı şekilde garanti verir. Ancak hükümetin, finansal birimleri kontrol etme yetersizliği sonucu, ciddi Ahlaki risk (Moral Hazard) problemleri ortaya çıkar. Finansal piyasaların giderek birbirine eklemlendiği günümüz dünyasında herhangi bir ülkenin finans piyasasında meydana gelen bir krizin bir başka yerde makroekonomik temellerle açıklanamayan bir krizi başlatabilmesi gerçeğinden hareket eden bu modellerde, hükümetlerin ahlaki tehlikeye yol açan politikaları krizi yaratan temel faktör olarak ele alınmaktadır.³⁶ Burada ahlaki risk problemlerine yol açan bir diğer faktör de devletin finansal araçlara garanti sağlamasıdır. Finansal araçların getirisi düşük olan projeleri bile finanse edilmektedir. Böylece yatırımın sonucu kötü olsa bile zararlar devlet tarafından karşılanır, kârlar ise finans kuruluşu sahibinin olur.

1.4. Krizlerin Göstergeleri

Mevcut teori ve modeller, krizlerin nedenlerini tam olarak açıklayamasalar da, potansiyel bir krizin olası septomlarının ne olduğunu göstermeye yararlar. Bununla beraber, bunların görece ağırlıklarının ne olduğunu ve ayrıştırılmalarını sağlayamazlar. Bu septomlar ekonomik rahatsızlığın göstergelerinin kurulmasında yapı taşlarını oluşturmaktadırlar. Bunlardan hareketle, krizler vuku bulmadan önce krizlerin kontrol edilebilmesini sağlayacak bir erken uyarı sistemi yapılandırmak için pek çok amprik çalışma yapılmıştır.³⁷ Krizleri önceden tahmin edebilmek için çeşitli ekonomik değişkenler kullanarak bazı krizlerin öngörülmesinde önemli yararlar sağlanmıştır.

³⁵ Altıntaş-Öz, a.g.m., s.24.

³⁶ Zeynep Karaçor, , Volkan Alptekin, “Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:13, Sayı:2, 2006, s.240.

³⁷ Yay-Yay-Yılmaz, a.g.e., s.28.

Ekonomide yarattığı sorunlar ve yüklediği maliyetler nedeniyle krizlerin önceden tahmin edilebilmesi, hem krizlerin ekonomide yaratacağı tahribatları önlemeye hem de maliyetlerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.³⁸

Ülkelerin ekonomileri arasında farklar bulunmasına bağlı olarak, mali krizlere yol açan göstergelerin oluşturulmasında da farklar vardır. Böylece, göstergeler ortaya konulurken her bir ekonomi ayrı ayrı kendi içinde mikro seviyede değerlendirilmekte ve makro unsurlar da hesaba eklenerek analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

Hiçbir ekonomik gösterge tek başına kriz yaşanıp yaşanmayacağı konusunda sağlıklı bir tahminde bulunmaya yetmemektedir. Bununla beraber, önemli ekonomik göstergelere dayalı birkaç erken uyarı sisteminin, durumun kötü olduğunun göstergesi ve finansal krizin her an ortaya çıkabileceği konusunda bir ipucu vermesi kuvvetli bir ihtimaldir.³⁹

Mali krizleri; mikro ekonomik göstergeler, makroekonomik göstergeler, mali göstergeler, cari hesap ve borçlarla ilgili göstergeler olmak üzere dört başlık altında sınıflandırmak gerekirse, Tablo 2'deki gibidir.

³⁸ Afşar, a.g.e., s.85.

³⁹ Ahmet Turgut, “Türleri Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler, Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi”, Cilt:20, Sayı:4-5, Kasım 2006- Şubat 2007, s.42.

Tablo 1.2. Çeşitli Kategorilere Göre Kriz Göstergeleri

Mikro Ekonomik Göstergeler • Bankaların ödeme kabiliyetini yansıtan göstergeler – Toplam borç/Aktif – Sermaye/Aktif • Kârlılıkla ilgili göstergeler – Faiz gelirleri/Aktifler – İşlem harcamaları/Aktifler – Kârlar/Aktifler	Makroekonomik Göstergeler • Enflasyon • Kamu açıkları/GSMH • Yatırım/GSMH • Yatırım artış oranı/GSMH • Reel GSMH artış oranı • Amerika Birleşik Devletleri (ABD) faiz oranlarına göre fark • Sermaye kontrolleri • Bölgesel yayılma göstergeleri
Mali Göstergeler • İç kredilerin artış oranı • Özel sektöre açılan kredi artışı/GSMH artışı • Bankalara verilen MB kredileri/GSMH • Uluslararası rezervler/İthalat • Faiz oranlarındaki değişimler • Özel sektör yükümlülüklerinin Artışı	Cari Hesap ve Borçla İlgili Göstergeler • Dış ticaret dengesi – Dış ticaret hadleri • Cari hesap açığı/GSMH • İhracat artış oranı • İhracat/GSMH • İthalat/GSMH • İhracat+İthalat/GSMH • Reel döviz kuru değerlendirme oranı • Toplam borç/GSMH • Borç Servisi/GSMH • Kısa vadeli borç/Toplam borç • Kısa vadeli dış borç/Uluslararası rezerv • Toplam borç/Uluslararası rezerv • Vb

Kaynak: Yay-Yay-Yılmaz, a.g.e., s.29–30.

1.5. Mali Krizlerin Nedenleri

Mali krizlerin oluşumunda birçok neden vardır. Mali krizler çeşitli türlerde ortaya çıksa da krizlerin ortaya çıkış nedenleri genelde birbirlerine benzerdir. Bu nedenleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Makroekonomik dengesizlik
2. Finansal serbestleşme
3. Sabit döviz kuru sistemleri
4. Ters seçim ve ahlaki yapıda bozulma
5. Sürü psikolojisi

1.5.1. Makroekonomik dengesizlik

Birçok finansal krizde rol oynayan en önemli etken makroekonomik istikrarsızlıktır. Aşırı genişlemeci para ve maliye politikaları uygulamaları, kredi hacmini arttırıp, borç miktarının artmasına ve gayrimenkul yatırımlarda spekülasyon artışlara yol açmıştır. Genişlemeci politikalar sonucunda artan enflasyonu kontrol edebilmek, dış dengeyi iyileştirmek ve varlık fiyatlarını düzeltmek amacıyla sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması, ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına, borcun geri ödenmesinde güçlüklerle, alınan kredilerin yeterince etkin bir biçimde kullanılamamasına neden olmaktadır.⁴⁰

Bir ekonomide makroekonomik temellerindeki bozukluklar, bir krizin göstergeleri olmaktadır. Bu temel bozukluklar, yüksek ve artan bütçe açıkları, yüksek parasal artış oranları, yüksek enflasyon, aşırı değerli döviz kuru, geniş cari açıklar, uluslararası rezervlerdeki düşüşler ve yükselen ülke içi faiz oranlarıdır.⁴¹ Ayrıca ödemeler dengesinde yaşanan bozukluklar da mali krizleri tetikleyen önemli bir etkindir.

Latin Amerika ve Türkiye gibi gelişmekte olan birçok ülke ekonomisinde, makroekonomik etkenler krizlere olan duyarlılığı arttırmaktadır.

1.5.2. Finansal serbestleşme

Kısa vadeli sermaye bir ülkeye faiz arbitrajından yararlanmak üzere gelip yüksek reel faize yönelerek, kısa vadede aşırı kâr sağlarken, ulusal paranın aşırı

⁴⁰ Afşar, a.g.e., s.80.

⁴¹ Seyidoğlu-Yıldız, a.g.e., s.113.

değerlenmesine de neden olmaktadır. Dışa bağımlı yapay bir büyüme ortamı yaratan reel faiz ile döviz kuru arasındaki dengeleri bozan bu ortam, sonuçta bir krize neden olabilmektedir. Kriz ortamına girilince, merkez bankalarının para otoritesi işlevleri giderek kısıtlanmakta ve böylece ulusal para kontrolden çıkmaktadır⁴²

Finansal serbestleşme süreci ile birlikte gelişmekte olan ülkelere yüksek reel faiz oranlarında yabancı sermaye girişi teşvik edilmiştir. Sermaye girişi, ulusal paralarını dolara sabitleyerek sabit döviz kuru sistemini uygulayan hükümet politikalarıyla da desteklenmiştir.⁴³

Kısa vadeli sermaye hareketleri sonucunda finans piyasaları, genellikle kaynakların risk ve kazançlarını doğru yansıtmaya, tasarruf ve yatırımları dengeleme gibi geleneksel işlevlerden uzaklaşarak, aşırı oynak değerlerden para kazanmaya çalışan kurumlar haline gelmektedir. Bu oynaklık istikrarsızlığı da beraberinde getirmektedir.⁴⁴ Finansal istikrarsızlığa faiz hadlerinde ve belirsizlikte meydana gelen artış, varlık fiyatlarında oluşan değişimler ve bankacılık sektöründeki problemler neden olmaktadır. Ayrıca ekonomik birimlerin bilançolarında meydana gelen bozulmalar, ahlaki yapıda bozulma ve ters seçim sorunlarını arttırarak finansal istikrarsızlığa neden olan bir diğer faktördür. Böylece finansal istikrarsızlık sonucunda harcamaların ve yatırımların finansmanı yapılamamakta ve ekonomi, daralma sürecine girmektedir.

1.5.3. Sabit döviz kuru sistemleri

Krizi yaşayan ülkelerin hemen hepsinde sabit kura dayalı istikrar programlarının risk etkisi bulunmaktadır. Bu risklerden birincisi, bu tür programların sadece bankacılık sektörünü değil tüm toplum kesimlerini dövizle borçlanmaya itmektedir. İkincisi ve daha önemlisi ise, reel döviz kurunun aşırı değerlenmesi tasarruflar aleyhine tüketimi ve ithalatı arttırmaktadır. Bu da cari açık sorununa neden olmaktadır. Cari açığın yaklaşmakta olan bir krizin temel göstergesi olduğu, Stanley Fisher tarafından böyle ifade edilmektedir.⁴⁵

Sabit döviz kurunun uygulandığı ülkelerde faiz oranlarının hükümet tarafından düşürülmesiyle kısa vadeli talebi teşvik etmeleri olanaksızdır. Faiz paritesi şartı

⁴² Erinc Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, , İstanbul, 2001, s.23-24.

⁴³ Nejla Adanur Aklan, "Finansal Krizlerin Anatomisi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi, Cilt:5, Yıl:9, Sayı:19, İstanbul, Ocak 2003, s.158.

⁴⁴ Eren-Süslü, a.g.m., s.666.

⁴⁵ Turgut, a.g.m., s.40.

gereğince, sermaye hareketliliğinin yüksek olduğu ve döviz kurunun değiştirilemediği durumlarda, yurtiçi nominal faiz oranı yurtdışı nominal faiz oranına eşitlenmelidir.

Sabit döviz kuruna dayalı istikrar politikalarının uygulanmasıyla ilgili yapılan çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde, yerli paranın aşırı değerlenmesi dış talebe dayalı bir büyüme artışı ile dış ticaret açığının artması olarak özetlenmektedir. Dış ticaret açığını sürdürülemez noktaya gelmesi, kaybolan rekabet gücü ve reel sektördeki yıpranma ekonomideki daralma sürecini teşvik etmektedir. Bu süreç ne kadar uzun yaşanırsa uluslararası rekabeti arttırmak ve reel sektöre yatırımları teşvik etmek için gerekli olan devalüasyon oranı o kadar büyümektedir. Sabit döviz kuru ile ilgili anlatılan bu gelişmeler bir finansal krizi tetikleyebilmektedir.⁴⁶

1.5.4. Ahlaki yapıda bozulma ve ters seçim

Öncelikli olarak sigorta piyasalarının yarattığı ahlaki riskleri kavramsallaştıran “ahlaki tehlike sorunu” piyasadaki herhangi bir alışveriş veya sözleşmedeki iki taraf üzerinde, sigorta güvenlik ağının varlığından dolayı normatif-rasyonel tutumlarda meydana gelen bozulmaları, yozlaşmaları ifade etmektedir. Mali sistem açısından devletin kredi garantilerinin borç verenler, yine devletin şirket veya kurtarma operasyonlarının borç kullanıcılar üzerindeki etkisi buna örnektir.⁴⁷

Ahlaki tehlike günümüz finansal krizlerin en önemli nedenidir. Ahlaki tehlike finansal kurumların “nasıl olsa kurtulacağım” inancından doğmaktadır. Bu terim işlerin kötü gitmesi halinde bedeli ödeyecek olan başkası ise, riski alacak kişinin, alacağı riskin ne kadar olacağına karar vermesi gereken her durum için kullanılır. Finans kesimindekiler, başlarına bir şey gelirse hükümetin kendilerini kurtarmak zorunda olduğunu bildiklerinden her türlü riskli pozisyonları almaya başlar. Açık pozisyonlar artarak yabancı yatırımcı için kriz beklentisinin doğmasına neden oluyor. Ahlaki tehlike, tasarruf sahiplerinin, bankaların devlet güvencesinde olduğu mantığı ile mevduatları izlememesi ve bu konuda tedirginlik duymaması ile de iyice artmaktadır. Böylece bankalar devlet güvencesi altında riskli projeleri destekleyerek ekonomiyi genel bir krize sokarlar.⁴⁸ Ahlaki tehlike sadece banka sektöründen değil kamu sektöründen de kaynaklanabilir. Ayrıca yüksek yatırım, aşırı dış borçlanma, ödemeler

⁴⁶ Turgut, a.g.m., s.41.

⁴⁷ Ünal, a.g.e., s.47.

⁴⁸ Eren-Süslü, a.g.m., s.665.

dengesi açığında artış olması gibi unsurlar, ahlaki rizikoya neden olup onu beslemektedir.

Ters seçim, taraflar arasında sözleşme imzalanmadan, alış verişi yapılmadan, işlem öncesinde tarafların birinin diğerinden daha fazla bilgiye sahip olmasından kaynaklanan problemidir.

Genelde bankaların kredi müşterileri arasında asimetrik bilgi problemi vardır. Bankalar güvenli borç alıcılar ile güvensiz borç alıcıları ayırt edemezler. Bankacılık sektörü iyi müşteri ile kötü müşteriyi birbirinden ayıramadığından bütün müşterilerine yüksek faiz uygular. Bu tür uygulama sonucunda ters seçim ortaya çıkar. Kötü müşteri bu yüksek faizi karşılamaya istekli olur. Böylece geri dönmeyen kredilerin oranı artar. Kredi riskine sahip olanlar, kredi alabilmek için daha istekli ve ısrarcı olurlar. Bu tutumları sonucu krediyi alan bu kesim olur.⁴⁹

Ayrıca, borçlunun ahlaki rizikoya girmekle kaybedecek bir şeyinin olmaması, borçluların net varlıklarındaki azalış, kredi miktarındaki azalışa neden olmakta ve bunun sonucu olarak da genel ekonominin hacminde bir azalma görülmektedir.

1.5.5. Sürü psikolojisi

Ekonomik büyüklükleri sürekli kötüye giden bir ülkenin krize girmesi doğaldır. İktisadi birimler ülke ekonomisi ile ilgili bu bilgileri rasyonel olarak değerlendirdiğinde spekülasyon atakları krizi tetiklemektedir. Fakat ülke ekonomisinin verileri normal olduğu halde, iktisadi birimlerin bu bilgileri rasyonel şekilde kullanmamaları da (yani ekonomide bir bozukluk varmış gibi hareket etmeleri) krizin bir başka nedeni olmaktadır. Burada krizin çıkmasına veya spekülasyon atak olmasına neden olan sürü psikolojisidir. Finansal piyasalarda herkes birbirinin ortalama fiyatını tahmin etmeye çalıştığından iktisadi birimler diğer iktisadi birimlerin ne yaptıklarına dikkat ederler.⁵⁰ Ayrıca finansal piyasadaki iktisadi birimler aynı anda aynı bilgilere sahip olamadıklarından birbirlerinin davranışlarını izlemektedirler.

Sürü psikolojisi kavramıyla ilgi olarak ortaya atılan “ters sürü psikolojisi” kavramı, kriz sinyali olduğu halde piyasaların krize aldırılmayıp rahat bir şekilde davrandıkları durumunu ifade eder.

⁴⁹ Eren-Süslü, a.g.m., s.665.

⁵⁰ Eren-Süslü, a.g.m., s.666.

Para ve döviz piyasalarını etkin bir şekilde davranmaktan alıkoyan sürü psikolojisinin tüm finansal piyasalara hâkim olduğu söylenebilir.

1.6. Küreselleşme Kavramı ve Mali Krizler Üzerine Etkisi

“Küreselleşme” sözlük anlamı olarak bir kültür, uygulama, olay veya metanın dünyanın her yerine yayılması anlamını taşımaktadır. Bu anlamda, yaşadığımız dünyada, uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arası karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması söz konusudur.⁵¹

Küreselleşme konusunda birçok farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bunun nedeni ise küreselleşme kavramının bilim adamları tarafından henüz ortak bir yargıya ulaşamamış olmasıdır. Ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda yaşadığımız küreselleşme olgusu yaşadığımız dünyayı genişletmekte olduğu kadar aynı zamanda küçültmektedir de.

Küreselleşme ile birlikte ürün ve üretim faktörlerinin ülkeler arasındaki dolaşımı artmıştır. Doğaldır ki bu süreçte ortaya çıkan krizler de nitelik olarak farklılaşmaya başlamış, tıpkı sermaye gibi krizlerde uluslararası dolaşıma çıkmıştır. Krizler artık bir yanda daha çok enerji krizi ve petrol krizi şeklinde meydana gelmekte diğer yanda da finansal krizler varlığını sürdürmektedir. Kabul edilebilir ki küreselleşme süreci ile yaşanan tüm gelişmelere uyum sağlayamaya çalışan ülkeler krizlerle yüz yüze gelmektedirler. Nitekim 1990’lı yıllardan itibaren kriz yaşayan ülkelerin tamamı finansal serbestleşme sürecini tamamlamış ülkelerdir. Bu ülkeler kapitalist dünyanın yükselen piyasaları olarak isimlendirilmektedirler. Bu ülkelerden bazıları Türkiye, Arjantin, Meksika, Brezilya, Tayland, Endonezya ve Malezya gibi gelişmekte olan ülkelerdir. Son yirmi yılda daha çok gelişmekte olan ülkelerin krizler yaşadıkları, gelişmiş ülkelerin ise önemli para, banka veya reel krizlerle karşılaşmadıkları görülmektedir.⁵²

İlk başlarda ülkelerin üretimleri ve dış ticaretiyle ekonomik boyutlu bir kavram olarak ortaya çıkan küreselleşme olgusu, ilerleyen yıllarda kitle iletişim araçlarında meydana gelen gelişmelerle siyasal, sosyal ve kültürel yapıları da etkisi altına alarak

⁵¹ <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/oik560.pdf> (Erişim Tarihi: 02.06.2009)

⁵² Metin Toprak, “Yükselen Piyasalarda Finansal Kriz”, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl:7, Sayı:42, Ankara, Kasım-Aralık 2001, s.854-855.

genişlemektedir. Ekonomik açıdan ise küreselleşmenin ‘uluslararası ticaret’, ‘uluslararası mali akımlar’ ve ‘uluslararası gelişmeler’ ile ilgili üç boyutu dikkat çekmektedir.

Küreselleşme temelde ticaret ve sermayenin serbest dolaşımı önündeki engellerin kaldırılması sürecidir. Dünya üzerinde hâkim ekonomi politikası haline gelmesi ise teknolojik ilerlemeler, bilgi işlem, iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve böylece işlem maliyetlerinin düşmesi ile mümkün olmuştur. Ulaşım, iletişim ve bilişim alanlarında devrim niteliğindeki ilerlemeler, malların, sermayenin ve insanların dünya üzerinde hareketini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Sosyalist bloğun dağılması ile serbest piyasa ekonomisi üretim ve bölüşümde tek hâkim sistem olarak kalınca, küreselleşme daha da güçlenerek dünyaya yayılmıştır. Bu süreç içinde gelişmekte olan ülkelerin birçoğu mevcut politikalarında değişiklikler yaparak ekonomilerini küresel piyasalara açmışlardır. Yeni düzende uluslararası rekabetin artması ve kaynakların daha etkin dağılması yoluyla dünya ülkelerinin daha yüksek bir refah düzeyine gelmeleri hedeflenmiştir.⁵³

Küreselleşme olgusu, ülke ekonomileri üzerinde yarattığı olumlu ve olumsuz etkileriyle günümüz ekonomisinde iktisatçılar tarafından en fazla tartışılan kavramların başında yer almaktadır. Ayrıca küreselleşme süreci sürekli bir yeniden yapılanmayı da beraberinde getirmektedir.

Dünyada 1960’lı yıllardan itibaren hızlı bir yayılma göstermeye başlayan enflasyon olgusu, yüksek faiz oranları ve uluslararası para sistemindeki değişimler, finansal sistemde ve ekonomi kuramında önemli gelişmelere yol açmıştır. 1970’lerde “Yeni Dünya Düzeni” ve 1980’lerin sonunda “Küreselleşme” adıyla, liberal ekonomik anlayışın içine girdiği krizden çıkış için modeller aranmaya başlanmıştır. Bunlar devletin iyide iyiye küçülmesini ve mali piyasa kontrollerinin kalkmasıyla dolaşım serbestliği kazanan sermayenin en yüksek getiriyi elde edeceği alana rahatça girmesini sağlamayı amaç edinmiştir.⁵⁴

Bu anlamda, küreselleşme, yaşadığımız dünyada uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arası karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm eğilimleri ve olguları kapsayıcı bir biçimde simgelemektedir.

⁵³ Ayşe Çelikel Danışoğlu, “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Sayı:5, 2004, s.38.

⁵⁴ <http://www.buik.net/subcommittee/ekonomik/showarticle.asp?Aid=191> (Erişim Tarihi: 02.06.2009)

Ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerinin başlıcası şunlardır.⁵⁵

a) Sermayenin küreselleşmesi ve dış ticaretin ekonomik kalkınma için ön koşul konumuna gelmesi;

b) Avrupa Birliği gibi, bölgesel örgütlenmelerin ve uluslararası örgütlerin bir gereklilik haline gelmesi ve ulus devletlerin üstünde/gerisinde bir alana siyasetin taşınması, dolayısıyla siyasal küreselleşme sürecinin hızlanması ve

c) Yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin öneminin artması ve katılımcı demokrasi anlayışının yaygınlık kazanması.

Küreselleşme süreci finansal piyasalarla ilgili bir takım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle küresel finansal sistemdeki gelişmeler ikili bir yapı ortaya çıkarmıştır; bir tarafta üretilmiş mal ve hizmetlerin ticaretinin yapıldığı reel ekonomi, diğer tarafta ise para tüccarları ile spekülörlerin yer aldığı kumarhane dünyası yer almaktadır. Çünkü küreselleşme ile birlikte bütün dünyada finansal sektör, sanayinin; rantiyeler de yatırımcıların önüne geçmiştir. Gelir paylaşımında da sermayenin emeğe baskınlığı artmış ve kâr payları yükselmiştir. Bu durum uluslararası adalet ve eşitlik duygularını zedeler hale gelmiştir. Ayrıca reel ekonomiye katkısı olmayan ve sadece rant gözleyen sermayenin kriz oluşturan türden bir gelişmeye yol açması da mümkündür. Küreselleşmenin finansal piyasalarda meydana getirdiği bu değişikliklerin göz ardı edilmesi de mümkün değildir.⁵⁶

Ekonomide küreselleşmenin en yoğun biçimde yaşandığı alan mali küreselleşme olup iletişim ve bilgi teknolojisinde yaşanan gelişmeler son yıllarda bu süreci hızlandırmıştır.

Küreselleşmenin asıl yeni olan yönü mali küreselleşmeyle ilgilidir. Mali küreselleşme, 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında ortaya çıkan bir gelişmedir. Mali küreselleşme süreci, sanayileşmiş ve sanayileşme yolundaki ülke hükümetlerinin aldıkları kararlarla döviz ve sermaye işlemleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırarak ulusal piyasalarını dış mali piyasalarla bütünleştirmeleri olarak

⁵⁵ <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/oik560.pdf> (Erişim Tarihi: 02.06.2009)

⁵⁶ <http://makdis.pamukkale.edu.tr> (Erişim Tarihi: 03.06.2009)

tanımlanabilir. Mali küreselleşme kapsamında, özel fonlar yüksek getiri hedefi kapsamında ülkeler arasında oldukça serbest bir biçimde dolaşmaya başlamıştır.⁵⁷

Küreselleşmenin gelişen ülkeler açısından en temel yıkıcı etkisi, mal ve sermaye piyasalarında yeterli gelişmeyi sağlamadan, özellikle finansal piyasalarda liberasyon ve deregülasyon sonucu, büyük ölçüde mali krizlere neden olmasıdır. Latin Amerika ülkeleri, Türkiye, Uzakdoğu Asya ülkelerinde bu tür 21. yüzyıl krizlerinden örnekler yaşanmıştır. Bu tür ekonomilerin küresel bir spekülasyona maruz kaldıkları görülmektedir. Oysa makroekonomik istikrar, küresel rekabet edebilirliğin en temel koşulu olarak öne çıkmaktadır. Mali istikrarsızlıklara, uluslararası ekonomik kuruluşların getirdikleri çözümler ise yeterli ve etkili olmamakla eleştiri almıştır.⁵⁸

1.7. Mali Krizlerin Etkileri

Mali krizler, piyasadaki belirsizliklerin artmasına neden olmakta ve işletmelerin önlerini görebilmelerini zorlaştırmaktadır. Böylece, işletmelerin istikrarı olumsuz bir biçimde etkilenmektedir. Krizle birlikte işletmelerin satış hacimleri daralmakta, işletmelerin istihdamları ve üretimleri azalmaktadır. Özellikle, krizin oluşmasıyla birlikte ulusal para biriminin de yüksek oranlarda devalüe edilmesi, yurtiçi faiz oranlarında yükselişe ve buna bağlı olarak da toplam üretim, istihdam, reel ücretler ve işletme sayısında ciddi oranlarda düşüşe neden olmaktadır. Bazı çalışmaların sonuçları mali krizlerin, reel ücret ve milli gelirde düşüşe; işsizlik ve enflasyonda ise artışa yol açtığını göstermektedir.

Kriz döneminin en belirgin etkilerinden birisi tüketimdeki daralmadır. Ekonominin genişleme ve faiz oranlarının düşük olduğu evrede ucuzlayan kredili mal talepleri nedeniyle tüketim harcamaları özellikle dayanıklı tüketim mallarında artarken, kriz döneminde hızla yükselen faiz ortamı önce kredili mal taleplerini pahalılaştırması sebebiyle azalır, ardından önceden alınan krediler ödenemez duruma gelir, artan fiyat artışları, işsizlik ve daralan ekonomideki azalan talepler tüketimi azaltır. Ürettiklerini satamaz hale gelen işletmeler, kur farkları sebebiyle zaten artmış olan ithal girdi maliyetlerinin yüksekliği ve borçlanma maliyetlerinin de etkisiyle üretimi kısarlar hatta

⁵⁷ Halil Seyidoğlu, “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, 2003, s.142.

⁵⁸ http://www.ekodialog.com/Makaleler/kuresellesme_ekonomik_kriz.html (Erişim Tarihi: 03.06.2009)

durdurabilirler, bunun sonucunda da işten çıkartmalar, ücretsiz izinler, mevcut kapasiteyi azaltma gibi sonuçlar meydana gelmektedir.⁵⁹

İşletmelerin krizle birlikte maliyetleri de artmaktadır. Gerekli yerlere profesyonel kişilerin atanması, erken uyarı sisteminin kurulması, krize yönelik reklam faaliyetleri, fiyat düzenlemeleri, alıcı- satıcı ilişkilerine yönelik kararlar gibi faktörler krizlerde ek maliyetlere neden olmaktadır. Krizin ilk aşamasında artmaya devam eden faiz oranları, işletmelerin finansman maliyetlerini yükseltirken kredi imkânlarını daraltır ve kârlılığını azaltır.

Krizlerin işletmeler üzerindeki sonuçları şu başlıklar altında toplanabilmektedir:⁶⁰

- Yönetim kararlarının merkezileşmesi,
- Hızlı karar verme baskısı,
- Uyum yeteneğinin azalması,
- Gerilimin artması,
- Güvenin sarsılması,
- Beklenmeyen maliyetler.

Mali krizler sonucu menkul kıymetler borsasında ciddi düşüşler meydana gelmekte ve bunun sonucu olarak da borsa krizi yaşanmaktadır. Menkul kıymetler borsasında meydana gelen bu düşüş, işletmelerin ve bankaların sermaye yeterliliğinde aşınmaya ve borsada işlem gören işletmelerin net değerlerinin düşmesine neden olmaktadır.

Mali krizlerde, paranın değerinde yaşanan düşmeden dolayı kişilerin tasarruf arzuları kırılmaktadır. Böylece bireyler tasarruf yerine ev, arsa, dayanıklı tüketim malları veya döviz tercih etmektedirler. Mali krizler, zorunlu tasarruf yapmayı gerektirir. Fiyatlar yükseldiğinde bireyler aynı geliriyle daha az mal alabilir ve böylece sabit gelirli bireylerin satın alma gücünde azalma olur.

Mali krizlerin bankacılık sektörü üzerindeki etkileri ise önem taşımaktadır. Bankacılık sektöründe dışsalılık etkisi olduğu için kriz önce tek tek bankalar üzerinde

⁵⁹ İbrahim Arslan, “Globalleşme Sürecinde Finansal Krizlerin Ülke Ekonomilerinde Yaratdığı Etkiler”, Mevzuat Dergisi, Sayı:106, Ekim, 2006 <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/10a/03.htm> (Erişim Tarihi: 04.06.2009)

⁶⁰ Titiz-Çarıkçı, a.g.m., s.205.

başlamakta ve daha sonra bütün ekonomik birimleri de etkisi altına alarak genişlemektedir.

Bankacılık sektöründe yaşanan kriz, mali piyasalarda bir ya da birkaç bankanın iflası tehlikesine yol açan, bu durumda tüm sektöre yayılarak ödemeler sistemini olumsuz etkilemesi, hatta işleyişini durdurması nedeniyle, piyasaların işleyişinde sorunlar meydana gelmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu krizlerin nedenleri; en başta istikrarsız makroekonomik yapı, bankacılık sektöründe etkin denetim ve gözetim yapılamaması, yasal düzenlemelerin yetersiz olması, ödemeler sistemi gibi mali altyapı unsurlarının güvenilir olmaması ve risk yönetimi için gerekli kredi kültürünün oluşmamasıdır.⁶¹

Bankacılık sektörünü etkileyen mali krizler, bankaların etkinlik ve verimlilikten uzak çalışmasına yol açmakla kalmaz, kurumsal yapıda da bozulmalara neden olur. Bankacılık krizlerinin yayılma etkisinin, diğer sektörleri etkilemesi sonucunda, sorun makroekonomik istikrarı etkileyecek hale gelir. Bu bağlamda krizin maliyeti, bankacılık sektörünün iyileştirilmesinin bütçeye yükü ve onun ulusal gelirdeki payı ile sınırlı kalmayıp, reel anlamda daha büyük boyutlara ulaşır.⁶²

Mali krizlerin ödemeler dengesi üzerindeki en büyük etkisi, sermaye girişinde oluşan yükselişin cari açıklarda da kendini göstermesidir. Oluşan bu açık reel ücret düzeyini, faiz oranlarını, döviz kuru oluşumunu ve işleyişini önemli ölçüde etkilemektedir. Ödemeler dengesindeki bozulmaların giderek artması, makroekonomide ve dövizlerdeki hareketlenmelerle milli paranın değer kaybetmesine ve finansal piyasaların bozulmasına neden olmaktadır.

Mali krizlerden faiz oranları ve kredilerde büyük ölçüde etkilenmektedir. Yükselen faiz oranlarıyla birlikte kredi hacminde daralmalar yaşanarak toplam arz ve toplam talepte düşüşler meydana gelmektedir. Böylece ekonomide ciddi bir daralma sürecine girilerek firmalar işçi çıkarma ve üretimi azaltma gibi çeşitli sınırlamalara gitmektedir.

Kısa dönem mali krizler birçok durumda yabancı kısa vadeli fonların ülkeyi hızla terk etmeye başlaması sonucunda döviz kurunda, faiz oranlarında ve enflasyon

⁶¹ Oğuz Yıldırım, “Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980-2002) (Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri)”, İktisat Dergisi, (İstanbul Üniversitesi, İFMC Yayın Organı), Sayı: 453, İstanbul, 2004. www.ceterisparibus.net/arsiv.htm (Erişim Tarihi: 06.06.2009)

⁶² www.ceterisparibus.net/arsiv.htm (Erişim Tarihi: 06.06.2009)

oranında ani sıçramalarla finans piyasalarında başlamakta ve kısa sürede üretim ve yatırım düzeyinde azalma gibi reel sektör etkileri göstermektedir. Ayrıca, bir ülkedeki kriz, başta bu ülkenin yakın ekonomik ilişkiler içinde olduğu ülkeler olmak üzere diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu ülkelerin bu etkilere karşı geliştirdikleri savunma mekanizmaları da krizin ilk başladığı ülkede ihracat daralması, uluslararası finans piyasalarında artan tedirginlik gibi yollarla mevcut olumsuzlukları daha da artırıcı yönde etkili olmaktadır. Krizin etkileri, daha sonra işgücü piyasalarına, sağlık, eğitim ve sosyal yardım kalemlerindeki kısıntılar yoluyla bütçe harcamalarının miktar ve bileşimine ve giderek yoksulluk ve gelir dağılımına ilişkin göstergelere doğru yaygınlaşmaktadır.⁶³ Mal krizler, bu sosyoekonomik etkilerin yanında ayrıca suç ve yolsuzluk oranlarındaki artışta, aile ilişkilerinin ve beşeri ilişkilerin bozulmasında da önemli rol oynamaktadır.

⁶³ www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0413.pdf - (Erişim Tarihi: 07.06.2009)

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1990 SONRASI TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER

1990 sonrası görülen krizlerin temelinde finansal gerekçeler bulunmaktadır. Finansal alandaki krizler sonucu 5 Nisan 1994 kararları alınmış, fakat yeterli sonuçlar elde edilemeden Asya ve Rusya krizleri, beraberinde ise 1999 Marmara Depremi Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş, arkasından 1999 Aralık ayında IMF (Uluslar arası Para Fonu) ile Stand-by anlaşması imzalanmıştır. 2000 yılının başında yürürlüğe giren "Enflasyonu Düşürme Programı" 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile birlikte başarısızlıkla sonuçlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası destekli "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" 14 Nisan 2001 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.⁶⁴ 2007 yılının ortalarında ABD'de başlayan ekonomik kriz kısa sürede küresel bir krize dönüşerek başta Avrupa ülkeleri olmak üzere bütün dünyayı etkilemiştir. Küresel ekonomi ve finans sisteminin ayrılmaz bir parçası olan Türkiye, 2001 krizinden sonra 2008 krizini yaşamıştır.

1990 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde dört kriz yaşanmıştır. Bu krizlerin bazıları dış, bazıları ise iç etkenlerden meydana gelmiştir. Bu bölümde 1990 sonrası yaşanan 1994, 2000 Kasım, 2001 Şubat ve 2008 krizleri incelenmiştir.

2.1. 1994 Krizi

24 Ocak 1980 krizinin üzerinden geçen 14 yılın sonunda ülkemizde büyük bir krizle karşı karşıya gelinmiştir. 1993 yılının sonlarında başlayıp 1994 yılında meydana gelen kriz, kısa süreli fakat şiddetli olmuştur. 1994 krizi, yoğun bir finans kriziyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu kriz, hükümetin aldığı yanlış kararlar ve yapılan yanlış müdahalelerle döviz krizine dönüşmüştür. T.C. tarihinin en büyük cari açığıyla karşı karşıya gelmiş ve yarım milyon kişi işinden olmuştur.

Cari açık 1 milyar dolardan 6.4 milyar dolara yükselmiş, dış borç stoku ise 12 milyar dolar artış göstermiştir. Krizin temelini, cari işlemler dengesinde meydana gelen artışlar, hükümetin faiz hadlerini baskı altında tutma çabaları ve kamu açıkları oluşturmaktadır. Kriz aşılamadan, sonraki yıllardaki krizleri de etkilemiştir. 5 Nisan 1994'te hükümet dengeleri yeniden kurmak için yeni kararlılık önlemleri paketini ilân etmiştir.

⁶⁴ Zübeyir Turan, "Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizleri", Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt:19, Sayı:5, Ankara, 2005, s.1.

2.1.1. 1994 krizi öncesi Türkiye’de gelişmeler

1980’li yıllarda ekonomik sorunların birikmesi, 1990’lı yıllarda yaşanacak olan krizlerin temelini oluşturmuştur. 1988-1993 döneminde bir krizden uzaklaşmaya çalışılmışsa da alınan kararlar, önlemler ve yapılan müdahaleler sadece olası bir krizin sürekli ertelenmesine neden olmuştur.

1988 yılında itibaren ekonominin döviz açığı büyüdü, resmi döviz kuru (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından belirlenen kur) ile serbest döviz kuru arasında açıklık genişlemiştir. Başta ihracatçılar olmak üzere tüm kesimler devalüasyon beklentisi içine girmiştir. Bir yandan devalüasyon beklentisi, öte yandan hızlanan enflasyon sonucu reel faiz düzeyi, %2- %2.5 geriledi. Devalüasyon beklentisi ve reel faiz oranındaki düşme para ikamesi olgusunu hızlandırmıştır. Tasarruflular TL’den kaçarak döviz ve altına yönelmiştir. Bu olgu ekonomide ciddi parasal dengesizliklere yol açmıştır⁶⁵

1988 ve 1989 yıllarındaki ekonomik durgunluğun ardından gerek tarım gerek sanayi üretiminde görülen yüksek artışla birlikte, 1990 yılında büyüme hızı 9.2 oranına ulaşmıştır. DİE üç aylık endekslerine göre, 1990 yılında en yüksek üretim, özel imalat sanayinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, ulaştırma-haberleşme ve ticaret sektörlerinde de bir önceki yıla göre belirgin bir canlanma olmuştur. Üretimdeki bu artışa karşın, imalat sanayindeki istihdam düzeyi, 1989 yılında olduğu gibi 1990 yılında da azalmaya devam etmiştir.⁶⁶ Ayrıca 1990 yılında ithalat %41.2 oranında bir artışla 22.3 milyar \$’a yükselmiştir.

1989-1993 döneminde ekonomideki istikrarsızlığın daha da kötüye gittiği görülmüştür. Bu dönem iç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisinin sürdüğü, büyümenin istikrara tercih edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde ücret ve maaşlar ve destekleme fiyatları önceki döneme (1984-1988) göre daha yüksek oranlarda artırılmıştır. Bunun sonucu olarak GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) yılda ortalama %6.1 oranında büyümüş, ancak yıllık ortalama enflasyon oranı da %60’ ın üstünde gerçekleşmiştir. İlk bakışta bu büyüme oranı oldukça tatminkârdır. Fakat bu dönemde GSMH’ da düzenli, istikrarlı bir büyüme sağlanamamıştır. Dönem içinde iki yılda, 1989’ da ve 1991’de büyüme hızı %2’ nin altında kalmıştır. 1990 ve 1993’de ise %8’in

⁶⁵ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, 6. Basım, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s.205.

⁶⁶ Aytaç Eker, Asuman Altay, Mustafa Sakal, Maliye Politikası (Teori, İlkeler, Yöntemler), 2. Basım, İzmir, 1997, s.353- 354.

üstünde büyüme hızına ulaşılmıştır. GSMH büyümesindeki bu istikrarsızlık, iç ve dış piyasalardaki konjonktürel belirsizlikle açıklanabilir.⁶⁷ Ayrıca 1990 yılında hazırlanan para programı ile kamunun kısa vadeli avans kullanımı sınırlanmıştır. Hazırlanan program, 1990- 1993 döneminde kamunun iç borçlanma ihtiyacının iç piyasadan karşılanmasına ve reel faizlerin yükselmesine neden olmuştur.

1993 yılında kamu kesimi açıklarındaki hızlı artış, maaş ve ücretlerde reel artışlar, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması, ihracat kârlılığında düşüş, ithalat fiyatlarında ucuzlama ve dış ticarete açıklar meydana gelmiştir.

1993 yılı sonunda ithalatın yüzde 28.7 artarak 29.4 milyar ABD doları, ihracatın ise yüzde 4.3 artarak 15.3 milyar ABD doları olması sonucu dış ticaret açığı 14.2 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Dış ticaret açığındaki bu olumsuz gelişme, temel olarak ekonominin hızlı büyümesine bağlanabilir; iç pazarın canlı olması tüketim ve hammadde malları ithalatını artırmış, yatırım talebi de yatırım malları ithalatının artmasına neden olmuştur.⁶⁸ Bunun sonucunda, 1993 yılında dış ticaret açığı en yüksek seviyesine ulaşmış, yıl sonunda finansal piyasalarda istikrarsızlığın artması ve döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalar, ekonomide geleceğe ilişkin kötümser beklentileri arttırırken, belirsizlik ortamını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, giderek artan bütçe açıkları ve yükselen fiyatların yol açtığı iç dengesizlikler sonucu bozulan dış denge, 1994 yılındaki ekonomik gelişmeleri etkileyen önemli faktörler arasında yer almıştır.⁶⁹

2.1.2. 1994 krizinin nedenleri

1994 yılının başına gelindiğinde, Cumhuriyet tarihinin en büyük cari açığı ve kamu açığı makroekonomik dengesizliklerin boyutunu görmek açısından yeterlidir. Orta-uzun dönemde sürdürülemeyecek olan bu yapı ve politikalar 1994 yılı Nisan ayında içine düşülen ağır iktisadi krizin oluşumundaki nedenlerdir. Diğer yandan kriz sinyalleri alınmaya başlandığı 1993 yılının son ayları ile 1994 yılının Nisan ayı arasında

⁶⁷ Şahin, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., s.204.

⁶⁸ İlker Parasız, Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadele Ünlü İstikrar Programları ve 5 Nisan 1994 Kararları, 2. Basım, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996, s.248-249.

⁶⁹ www.ceterisparibus.net/arsiv.htm (Erişim Tarihi: 06.06.2009)

geçen sürenin incelenmesi krizin yönetimi açısından da oldukça yanlış uygulamalar başvurulduğunu göstermektedir.⁷⁰

Kamu tasarruf oranında meydana gelen düşüş, cari işlemler açığının yüksek olması, bankaların açık pozisyonlarındaki artışlar, faiz oranlarının yükselmesi, ödemeler bilançosu açıklarının yüksek seviyede olması krizi tetikleyen önemli unsurlardır. Ayrıca hükümet düzenli vergi geliri sağlayamadığından gelirleri yükseltmek için, devletin harç gelirleri sağladığı mal ve hizmetlerden alınan vergi oranlarını artırmıştır. Bunun sonucunda kamu giderleri gelirler ile karşılanamadığı için iç ve dış borçlanmaya gidilmiş ve krize zemin hazırlanmıştır.

Bu durum, yurtiçi faiz oranlarının daha da yükselmesine neden olmuştur. Yükselen faiz oranlarının altında yatan temel etkenleri yok etmeden, borçlar merkez bankasında para basarak finanse edilmeye ve faiz oranları düşürülmeye çalışılmıştır.

1988 yılında tasarrufların GSMH içindeki payı 27.2 iken bu oran 1993 yılında 23.1'e düşmüştür. Kriz öncesinde yurtiçi tasarruf oranlarının GSMH içindeki payları hızlı bir şekilde düşmüştür.

1994 Türkiye döviz krizini açıklamaya yönelik çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan bir kısmına göre, TL'nin uzun süre değer kazanması nedeniyle oluşan dış açıklar sonucu böyle bir kriz kaçınılmaz olmuştur. Çünkü Türkiye'nin hem artan dış açıkları hem de bütçe açıkları ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli engeli oluşturmaktaydı. Bir başka gruba göre ise, özellikle kamu açıklarının ulaştığı boyut ve ekonominin diğer temel göstergelerindeki kötüleşmeler, bu krizi kaçınılmaz kılmıştır. Bu iki görüşte de bazı doğruluk payları olmasına rağmen gerçek olan, makroekonomik göstergelerin kötüleşmesi, yurtiçi ekonomik politikalarda yapılan önemli yanlışlarla birleşince kriz kaçınılmaz olmuştur.⁷¹

⁷⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 14. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.484.

⁷¹ Özer, a.g.e., s.91.

Tablo 2.1. Türkiye'nin Makro Ekonomik Göstergeleri (1992-1996)

GÖSTERGELER	1992	1993	1994	1995	1996
GSMH (%)	6.4	8.1	6.1	8.1	7.5
İhracat (Milyar \$)	14.715	15.345	18.106	21.637	23.225
İthalat (Milyar ABD \$)	22.871	29.428	23.270	35.709	43.627
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	64.3	52.1	77.8	60.6	53.2
Cari Denge (Milyon \$)	-974	-6.434	2.631	-2.339	-2.437
Faiz Oranları (%)	88.2	87.5	163.5	122	134.9
Bütçe Açığı (Milyar \$)	-6.906	-12.184	-5.123	-6.927	-15.260
TEFE (%)	61.4	60.3	149.6	65.6	84.9
TÜFE (%)	66.1	71.1	125.5	76.0	79.8
ABD Dolarının TL Değeri (Yıl Ortalaması)	7008.1	11215.1	30231.4	46749.5	81047.6

Kaynak: TCMB, TÜİK, DPT, MB

2.1.3. 5 Nisan 1994 istikrar kararları ve ekonomik etkileri

Türkiye ekonomisi 1994'ün başında bir krizle karşı karşıya gelmiştir. Bu krizi atlatıp, dengeleri yeniden kurmak için hükümet yeni kararlılık önlemleri paketini ilân etmiştir.

5 Nisan kararları serbest piyasa ekonomisine geçmekte olan ekonomimizde, para, döviz, sermaye, mal ve emek piyasası arasında ve özellikle de ilk üç piyasa arasında baş gösteren dengesizlikleri gidermek ve kronikleşmiş enflasyonun ilk üç rakamlı enflasyona dönüşmemesi amacıyla alınmıştır. Dengesizlikler, daha çok para, döviz ve bono piyasasında olduğu için bir finansal kriz niteliğindedir. Bu nedenle, önlemlerin daha çok bu piyasalara yönelik olması gerekiyordu. Oysa alınan kararların ilk etkileri, mal ve emek piyasaları üzerinde olmuştur; para ve döviz piyasalarında dengesizlik uzun süre devam etmiştir.⁷²

⁷² Parasız, Kriz Ekonomisi, Hiper ..., a.g.e., s.219.

5 Nisan kararlarının amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Kamu kesimi gelir ve gider dengesi kurmak ve devletin borçlanma ihtiyacını düşürmek,
- Kısa vadede enflasyonun düşürülüp, mali piyasalardaki istikrarı sağlamak,
- İstikrarı sürekli ve kalıcı kılacak yapısal reformlar gerçekleştirmek,
- TL'den ve borsadan kaçıışı önlemek için döviz kurlarındaki yükselme beklentilerini ortadan kaldırmak,
- Ödemeler bilançosu açıklarını daraltmak,
- Tarımsal destekleme politikalarını yeniden gözden geçirmek,
- İhracata dayalı bir büyüme ortamı hazırlamak ve ihracat artışını hızlandırmak,
- KİT'lerin özelleştirilmesi ve bu sayede kamu kesimi açıklarının kapatılmasını sağlamak.

5 Nisan 1994 tarihinde Hükümet tarafından açıklanan kararlar iki ana bölümden oluşmuştur. Birinci Bölüm konjoktürel niteliktedir. Burada, döviz kuru, ücret, fiyat politikaları, Merkez Bankası ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası ile kamu sektörüne yönelik önlemler, tarımsal destekleme politikaları, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler yer almıştır. Yapısal düzenlemeler bölümünde; özelleştirme, kamu iktisadi teşebbüslerinin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşları reformu düzenlenmiştir.⁷³

5 Nisan kararları ile getirilen önlemleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- Kamu harcamaları ve yatırımlarında kısıtlama yapılmıştır. Kamu kesiminde personel alımı durdurulup kamu hizmetinin yürütülmesi için gerekli mal ve hizmet alımları kısıtlanmıştır. Kamu kuruluşlarında yapılan, savunma ve güvenlik harcamaları hariç, cari harcamalarda %30 oranında kısıtlamaya gidilmiştir.
- Döviz kuru serbest rekabet şartlarına terk edildi. Döviz kurlarının daha yüksek düzeylerde denge bulması beklendi. Başka bir ifade TL'nin devalüasyonu

⁷³ Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, 7. Basım, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2002, s.463.

serbest piyasaya bırakıldı. Faiz artışları tırmandırılarak döviz kurlarındaki yükselme eğilimi durdurulmak istendi.⁷⁴

– Kamu kuruluşlarının paralarının Ziraat Bankası veya Merkez Bankası dışında bir bankada tutulmaması karar verilmiştir.

– Hazinesinin avans kullanma yetkisi sınırlandırılmıştır,

– Bir defaya mahsus özel vergi çıkarılmıştır.

– Ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasına yönelik önlemler alınmıştır.

– KİT'lerin özelleştirilmesiyle bütçe üzerindeki yüklerin azaltılması amaçlanmıştır.

– Yerel yönetimlere daha fazla yetki ve kaynak kullanma imkânı sağlanması kararlaştırılmıştır.

– Kamu kesiminde ücret, maaş artışları durdurulmuş ve istihdamın sağlıklı bir yapıya ulaşması amaçlanmıştır.

5 Nisan kararlarını, amaçlanan hedeflere ulaşmasındaki kısmi başarısına rağmen, ekonomide istikrarı sağlayamadığı ve yapısal değişikliği gerçekleştiremediği için, başarılı olarak değerlendirmek mümkün değildir.⁷⁵ İstikrar programının başarılı olması için öngörülen tüm önlemlerin aynı paket içinde toplanması ve vakit geçirilmeden tavizsiz uygulanması gerekir. İstikrar programının başarılı olması, para arzının belirli bir düzeyde tutulmasına bağlıdır. MB'na özerklik verilmeli ve para arzı hükümetten bağımsız olarak düşük ve sabit oranda artırılmalıdır. Bütçe açıkları için MB kaynaklarına başvurulmalıdır. Ekonomide doğrudan fiyat kontrollerine gidilmemeli, geçmişte yapıldığı gibi, polisiye önlemlerle istikrar arayışı terk edilmelidir. 5 Nisan kararlarının uygulanmasında bu koşulların yerine getirilmiş olduğunu söyleyemeyiz. Öncelikle istikrar programının uygulanmasında çok geç kalınmıştır. Program içinde tüm tedbirler kısa sürede uygulamaya konulamamıştır. Hükümet aldığı kararları uygulamada kararlı davranamamış, kendi içinde anlaşılamamış veya yeterli destek bulamadığı için sonuç alamamıştır.⁷⁶

1994 krizi ve uygulanan istikrar programı, halkın ortalama refah seviyesinin düşmesine neden olmuştur. Kişi başına gelir rakamları ise 1992 yılında 2807 dolara,

⁷⁴ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu, 7. Basım, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s.228.

⁷⁵ Karluk, a.g.e, s.466.

⁷⁶ Şahin, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., s.222-223.

1993 yılında ise 3004 dolara gerilemiş ve aynı şekilde 1994 yılında 2184 dolara gerilemiştir

1994 yılında GSMH %6.1 oranında geriledi. Krizin ardından GSMH, 1995 yılında %8.1, 1996 yılında 7.5 ve 1997’de ise %8 oranında büyümüştür. Bu ekonomik büyümede iç piyasadaki canlanma ve özel sektörün etkisinin önemi büyüktür.

Faiz oranları ise artmaya devam etmiş, 1994 yılında %106 olan oran, 1995’de %129’a yükselmiş, 1996 yılında %130’a ve 1997’de %103’e gerilemiştir.

Mali disiplinin sağlanamamasından kaynaklanan iç ve dış borç oranları seviyelerini korumuştur. 1994 yılında %20.6 oranında olan iç borçlar, 1995 yılında %17.3’e gerilemiştir. 1996 yılında %21 ve 1997’de ise %21.4 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında %50 olan dış borçlar, 1995 yılında %43’e gerilemiş, 1996 yılında tekrar artarak bu oran %47’e ve 1997 yılında %48’e yükselmiştir.

5 Nisan kararları ile ekonomide yapılmak istenen yapısal düzenlemelerde de başarı sağlanamamıştır. Özelleştirme ile KİT’lerdeki yapısal düzenleme hedeflerine ulaşılamamış ve Dünya Bankası, Türkiye’yi özelleştirmede başarısız bir ülke olarak ilân etmiştir.⁷⁷

Dış ticaret dengesi incelendiğinde 1994 yılında yüksek devalüasyon nedeniyle bir dışsatım artışı ve bir dışalım yavaşlaması yaşandığı görülmektedir. Ancak 1996’da eğilim yeniden değişmiş ve dış ticaret açığı olağanüstü büyümüştür. Diğer yandan 1995-1996 dönemi boyunca kısa dönemli sermaye girişi 1994 öncesine oranla daha da artmış ve TL’nin reel olarak değerlendirilmesi sürmüştür. Öyle ki arbitraj oranında düşme sağlanamamıştır.⁷⁸

İmalat sanayi üretim endeksi 1994 Şubat ayından itibaren hızla gerilemeye başlamış ve bu gerileme Temmuz 1994’te -%17.4’le doruğa çıkmıştır. İmalat sanayinde en olumsuz biçimde etkilenen sektör otomotiv sektörü olmuştur. Otomotiv sektörünün önsel ve gerisel bağlantısının genişliği ve bu sektörü tamamlayan yan sanayinin büyüklüğü 5 Nisan 1994 kararlarına en fazla tepkinin bu sektörden gelmesine neden olmuştur. Nitekim hükümet yükselen şikâyetler karşısında yaratılan arz şokunu bir parça hafifletmek üzere otomobil üzerinden alınan %12 vergi Eylül 1994 sonuna kadar %6’ya düşmüştür.⁷⁹

⁷⁷ Karluk, a.g.e., s.467.

⁷⁸ Kepenek, a.g.e., s.488.

⁷⁹ Parasız, Kriz Ekonomisi, Hiper ..., a.g.e., s.317-318.

Diğer taraftan, ülke içinden gelen tepki yabancı paraya hücum şeklinde olmuştur. Sonuç, eskisinden bile daha yukarı seviyelere tırmanan faiz oranları, devalüasyon ve enflasyon, üretimde daralma, reel ücretlerde erozyon ve işsizlikte artıştır.⁸⁰

Özetle 1994 kararları kısa vadeli hedeflere ulaşması açısından başarılı olsa da uzun vade sonuçları açısından başarılı olduğu söylenemez. Krize neden olan birçok dengesizlik, kriz sonrasında da devam etmiştir.

2.2. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri

Kasım 2000 krizi, 1994 krizinin ve 2001 Şubat krizi ise atlatılamayan Kasım krizinin devamıdır. Türkiye ekonomisinde 5 Nisan kararlarından sonra ortaya çıkan ve art arda gelen Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri mali nitelikli krizlerdir.

Türkiye ekonomisinin 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşadığı şiddetli finansal krize yol açan nedenlerin başında şu dört etkinin yer aldığı söylenebilir.⁸¹

- a) İzlenilen döviz kuru politikasının inandırıcı bir atmosferde uygulamaya konulamaması,
- b) Etkin denetimi yapılmayan bankacılık kesiminin ekonomik olmayan davranışları,
- c) 2000 yılında uygulamaya konulan dezenflasyon programının sağlam bir zemine oturmaması,
- d) 90'lı yıllarda dış ödemeler dengesinde giderek artan öneme sahip olan kısa vadeli sermaye hareketlerinin istikrarsız bir zemin oluşturması.

Yaşanan krizler IMF patentli bir istikrar programı uygulaması sırasında ortaya çıkmış ve 1990 öncesi krizlerle kıyaslanamayacak boyutta ve şiddette etkili olmuştur. Krizleri önleyebilmek için rezervler kullanılmıştır. Ancak IMF'ye verilen Niyet Mektubu'nda böyle bir şey olmadığı için bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Likidite talebi karşılanamadığından dolayı faiz oranlarında ve kurlarda artış meydana gelmiş, böylece krizler derinleşmiştir.

Bankalar Kasım krizindeki faiz artışından çok olumsuz etkilendiler. Şubat krizinde de hem faizlerden, hem de TL'nin devalüasyonundan büyük kayıplara

⁸⁰ Nurhan Yentürk, *Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Kriz*, 2. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.152.

⁸¹ Eren-Süslü, a.g.m, s.668.

uğradılar. Bu da acil önlemler alınarak bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasını ve özellikle bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesini zorunlu duruma getirdi.⁸² Krizlerden sonra, başta kamu bankları olmak üzere, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması için ihtiyaç duyulan kaynaklar kamu maliyesi üzerine önemli bir yük getirmiştir. Mali kesimin içinde bulunduğu durum, dış borçlanma imkânlarındaki daralma, hızla yükselen faizler kamunun iç borçlarını çevirebilme kabiliyetini önemli ölçüde daraltmıştır.⁸³

2.2.1. 9 Aralık 1999 ekonomik istikrar kararları ve enflasyonu düşürme programı

Türkiye’de 1999 yılında Uluslararası Para Fonu ile stand-by düzenlemesi imzalayarak, “Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı” adı altında 2000-2002 döneminde uygulanmak üzere 3 yıllık süreyi kapsayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur.

Türk Hükümetinin 9 Aralık 1999’da IMF’ye sunduğu niyet mektubu, para-faiz-döviz kuru politikaları, vergi politikası ve idaresi, sosyal güvenlik reformu, özelleştirme, kamu idare ve maliyesinde şeffaflık politikası, bankacılık sistemi, tarımsal destekleme politikaları gibi yapısal reformları da içeren, iktidara yeni gelmiş hükümetin programı formatında olup, birçok parasal ve mali göstergenin birkaç yıllık program hedefini de kapsamaktadır.⁸⁴

Kamu açıklarında meydana gelen hızlı artış sonucu oluşan yüksek enflasyon ve makroekonomik istikrarsızlıklar 9 Aralık 1999 istikrar kararlarının alınmasını gerekli kılmıştır.

Programın genelde üç ana başlık üzerine inşa edildiği görülmektedir: (i) kamu kesimi (maliye) reformu; (ii) döviz kuru nominal çıpasına dayalı para programı ve (iii) sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli dönüşümler.⁸⁵ Program birçok parasal ve mali göstergenin 3 yıllık bir süreyi kapsayan hedeflerini içermektedir.

⁸² Seyidoğlu, a.g.m., s.149.

⁸³ Metin Toprak, Küreselleşme ve Kriz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.201.

⁸⁴ Toprak, Küreselleşme ve ..., a.g.e., s.181.

⁸⁵ Erinç Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, 10. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.161.

IMF destekli istikrar programının amacı; yapısal reformları gerçekleştirmek ve özelleştirilmeyi hızlandırmak, kamu kesimi açıklarını kontrol altına alarak faiz oranlarını düşürmek, KİT açıklarını azaltmak, özelleştirmeleri yapmak, enflasyonu düşürerek yeniden yapılanma sürecine girmek ve ekonomide kalıcı dönüşümleri oluşturmaktır.

Programın ilk ayağı olan kamu kesimi reformunu gerçekleştirebilmek için, vergi yasalarında değişiklikler yapılarak vergi gelirleri artırılacak, KİT açıkları azaltılacak ve sıkı bir bütçe uygulamasına gidilecekti. Vergi uygulamaları, özelleştirmenin hızlanmasıyla gelirlerin arttırılması ve bu doğrultuda harcamaların kısılması ile gelir-gider dengesinin iyileştirilmesi bekleniyordu. Bütçenin gelirlerini arttırmak için KDV ve kurumlar vergisi oranında artış yapılmıştır.

2000 istikrar programı para ve döviz politikaları açısından daha somut politika dönüşümleri içermekteydi. Burada ana hedef, para ve döviz kuru gelişmelerinin önceden tahmin edilebilir kılınmasıyla yerli ve yabancılar için finansal yatırımların getirisi üzerindeki belirsizliğin azaltılmasıydı.⁸⁶ Para programında, TCMB dış yükümlülüklerini arttırmayan döviz girişlerinin doğrudan parasal genişlemeye yol açması yani bankanın sterilizasyona gitmemesi ve döviz girişine bağlı parasal genişleme ile faiz haddinin düşürülmesi planlanmıştı. Bu politika TCMB'na Para Kurulu gibi işlev yüklemiş ve Türkiye'yi dış dünyadaki şoklara ve kısa vadeli para girişlerine fazlaca duyarlı hale getirmişti.⁸⁷

Döviz kurlarındaki değişimin, 1 ABD doları + 0.77 Euro'dan oluşan bir kur sepetinden meydana geleceği önceden açıklanmıştır. Merkez Bankası döviz kuru politikasını desteklemek amacıyla para tabanındaki değişimi, bilançosundaki net dış varlıklar kalemindeki değişim ile kısıtlandırmıştır.

Programın son ayağını yapısal reformlar ve özelleştirme programları oluştuyordu. 2000 yılında 5 milyar doları Telekom'dan olmak üzere 7.6 milyar dolar ve 2001 yılında 6 milyar dolarlık özelleştirme yapılması planlanmış, ancak siyasi nedenlerle ve uluslar arası piyasalardan beklenen talebin gelmemesi gibi nedenlerle büyük özelleştirmeler (THY, Türk Telekom vb...) yapılamamıştır.⁸⁸ Sosyal güvenlik

⁸⁶ Yeldan, a.g.e., s.165.

⁸⁷ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi Tarihsel ..., a.g.e., s.250.

⁸⁸ Bülent Güloğlu, "İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)", Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı 1, Eylül-Ekim 2001, s.525.

alanında ise Sosyal Güvenlik Kurumunun açıklarını kapatmak amacı ile Ağustos 1999 yılında yasa çıkarılmıştır. Ayrıca Eylül 1999 yılında onaylanan yasayla emeklilik yaşı erkeklerde 60 ve kadınlarda 58 olmuştur. Programda tarım sektörüne ilişkin ise üç yıl içerisinde fiyat teşvik sisteminden gelir destekleme politikasına geçilmesi planlanmıştır.

IMF desteğiyle uygulamaya konulan enflasyonla mücadele programı, etkilerini ilk olarak faizlerin düşmesiyle göstermiştir. Devlet iç borçlanma senetlerinin (DİBS) ortalama bileşik faiz oranları 1999 yılının son çeyreğinde %103 iken, 2000 yılında sürekli azalarak Kasım krizine kadar %40 'a kadar inmiştir. Faizlerdeki düşüşün en önemli nedeni döviz kurunun çığırına bağlanması nedeniyle düşük faizle yapılan dış borçlanmanın artmasıdır.⁸⁹

2000 yılının sonlarına doğru; uygulamaya konulan istikrar programı ile vergi gelirlerinde sağlanacak artış ve dış borçlanmanın, iç borçlanma yerine ikame edilmesi sonucunda Hazine'nin iç borçlanma talebi nispi olarak azaldığı için faizlerde hızlı bir düşme ortaya çıkmış ve bu durum reel kesime kaynak sağlayan finans kesimi açısından ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu gelişmelerin paralelinde; hazine bonolarının faizlerinin düşüklüğü karşısında bankacılık kesimi fonlarını tüketici kredilerine yönlendirmişler ve bu durum da talep artışı nedeniyle enflasyonla mücadele amacının başarısız olmasına yol açmıştır. Ayrıca, döviz kurunda çapa sisteminin benimsenmesi nedeniyle ithal mallarının fiyatları daha ucuz hale geldiği için, ithalattaki artış da endişe verici boyutlara ulaşmıştır.⁹⁰ Otomobil sektörü başta olmak üzere lüks tüketim mallarındaki ithalatın önemli ölçüde artması ve kredi kartlarının kullanımındaki yaygınlaşma yerli üretimdeki artışı sağlamıştır.

Yüksek enflasyonu düşürme programlarının en güç tarafı enflasyon geri beslemelerinin (feedback) devreye girmesinin programı aksatmasıdır. Programın 17 Ağustos 1999 depreminden hemen sonra yürürlüğe konulması ve başarı şansının odak noktasını oluşturan inandırıcılık özelliğinin son derece önemli olduğunun yeteri kadar anlatılmaması en önemli arıza nedenlerinin başında gelmektedir. Örneğin bankalardaki

⁸⁹ Güloğlu, a.g.m., s.525.

⁹⁰ Esra Siverekli, Meliha Demircan Ener, IMF' nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri biibf.comu.edu.tr/edemircanmenerm.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2009)

döviz tevdiat hesaplarında herhangi bir azalma olmaması bunun en güzel kanıtı olarak düşünülmektedir.⁹¹

Ayrıca özelleştirme gelirlerinde hedeflenen tutarların oluşmaması, enflasyonun beklenen değere ulaşmaması ve bankacılık kesiminin genel olarak programı ciddiye almaması enflasyonla mücadele programının başarısızlığında önemli etkenlerdir.

Programın zayıf yönleri Kasım 2000 kriziyle ortaya çıkmıştır. Programın uygulama sonuçları hedeflerden çok farklı gerçekleşmiş olup ekonomi de istikrar sağlamamış aksine daha büyük bir krizin belirtileriyle karşılaşmıştır.

2.2.2. Kasım 2000 krizinin nedenleri

Kasım 2000 krizi, 1994 krizinin devamı niteliğinde olan bir likidite krizidir. Bankaların bilançolarında bulunan açık pozisyonları kapatabilmek için likidite arayışına girmeleri krizin oluşmasındaki en önemli etkindir.

TL' ye ve döviz talebi artışı faiz ve kurlarda beklenilmeyen oranda bir artışa neden olmuştur. Türk lirasının beklenenin üzerinde reel değer kazanması, iç ve dış piyasada görülen talep canlılığı 2000 yılındaki cari işlemler açığını üst seviyeye çıkarmıştır. Cari işlemler açığı iç borçlanma dengesinde olumsuz etkiler yaratarak ekonomik istikrarın bozulmasına neden olmuştur. Bankaların likidite talepleri faizleri önemli ölçüde yukarıya tırmamış ve likidite talebi karşılanamayan bankalar büyük zararlara uğramıştır.

2000 yılı Kasım ayındaki krizle birlikte oluşan yoğun döviz talebi ve likidite sıkışıklığı, faiz oranlarını yeniden yükseltmiştir. Faizlerdeki artış, portföylerinde yoğun miktarda Devlet İç Borçlanma Senedi tutan ve bunları kısa vadeli kaynaklara yatıran bazı bankaların mali durumlarını bozmuş ve Kasım ayının ikinci yarısında mali piyasalara güvensizliği arttırmıştır. Vade uyumsuzluğunun yoğun olduğu bu bankalara yönelik piyasada güvenin zayıflaması, bunların likidite ihtiyacının hızla artmasına ve kısa vadeli faizlerin 17-22 Kasım döneminde yüzde yüzlerin üzerine çıkmasına neden olmuştur.⁹²

Merkez Bankası 30 Kasım 2000 tarihinden itibaren sistemdeki bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını karşılama imkânlarını arttıran yeni uygulamalar başlatmıştır.

⁹¹ İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003, s.560.

⁹² <http://www.buik.net/subcommittee/ekonomik/showarticle.asp?Aid=193> (Erişim Tarihi: 09.06.2009)

Bunun için, gün içerisinde ortaya çıkan acil likidite ihtiyacının gecelik borçlanmaya başvurmadan karşılanabilmesi ve ödeme sistemindeki tıkanıklıkların en aza indirilmesi amacıyla “Gün İçi Limit” kullandırılmasına başlanmıştır. Diğer taraftan vadeli işlemlere derinlik ve süreklilik kazandırılması amacıyla bankalara borç alabilme limitleri dışında 1 ve 3 aylık vadelerde ve aynı gün valörlü işlemler için kullanılmak üzere ek limit sağlayan “Vadeli İşlem Limiti” uygulaması başlatılmıştır.⁹³

TL’nin aşırı değerlenmesiyle birlikte ihracatın azalıp ithalatın artması Kasım 2000 krizinin ortaya çıkmasında rol oynayan bir diğer faktördür. 2000 yılı Ocak- Eylül aylarında ihracat %4, ithalat ise %35.1 oranında artmıştır. İthalatta meydana gelen bu artış, cari açığa neden olarak krizi tetiklemiştir.

Şubat 2001’de yayımlanan OECD’nin Türkiye raporuna göre Kasım 2000 krizine yol açan faktörler şu şekilde belirtilmiştir:⁹⁴

Yılların birikimi olan Ziraat Bankası ve Halk Bankası’nın görev zararları, 1999’dan 2000’e 19 milyar dolardan 21 milyar dolara çıkmıştır.

- Kamu Kesimi Borç Stoku/GSYİH oranı %45’den %62’ye aşırı yükselmiştir.
- Kamu bankalarının görev zararı/GSYİH oranı %8.2’den %11.4’e çıkmıştır.
- Kamu bankalarının açık pozisyonları (döviz gelir-gider farkı) 18 milyar dolara ulaşmıştır.
- Bankaların döviz cinsinden açık pozisyonları 20 milyar doları aşmıştır.
- Niyet mektubu ile taahhüt edilen özelleştirmeler zamanında gerçekleştirilmediği için 780 milyon dolarlık Dünya Bankası kredisi askıya alınmıştır.
- 1999 yılında ortaya çıkan iki depremin maliyeti 15 milyar dolarlık bir yük getirmiştir. Türkiye bu depremler için 3.8 milyar dolarlık kış kredi taahhüdünü almasına rağmen sadece 47 milyon doları bağış olarak gerçekleştirmiştir.
- 2000 yılı boyunca TL’nin %20 aşırı değerlenmesi, petrol fiyatlarının aşırı artışı ve Euro’nun değer kaybı ödemeler bilançonun olumsuz etkilemiştir.
- Ocak-Ağustos dönemi faiz oranlarının hızlı düşüşü sonucu küçük ve orta büyüklükteki bankaların hazine kâğıtlarını zararına satmaları, kârlılığı azaltmış, Kasım başından itibaren likidite krizi ile karşılaşmıştır.

⁹³ www.tcmb.gov.tr/research/work/wp1.pdf - (Erişim Tarihi: 10.06.2009)

⁹⁴ Emin Çarıkçı, “2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları”, Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1, Eylül-Ekim 2001, s.475- 490.

Özetle; bankaların açık pozisyonlarını kapatma çabası sonucu TL'ye olan talep artışı, yurtiçi faizlerin artması, aşırı değerlenmiş TL'nin yol açtığı yüksek cari açıklar belirgin olarak krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.2.3. 2000 Kasım krizi sonuçları

Kasım krizinde, başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısında oluşturduğu hasar sistemin kırılganlığını artırmıştır. Kasım 2000 krizinin Türkiye ekonomisine maliyeti oldukça yüksek olmuştur.

Kasım ayında yaşanan krizden sonra 2001 yılının ilk çeyreğinde GSYİH 1.9 oranında küçülmüştür. Krizi izleyen Aralık ayında imalat sanayi üretimindeki daralma yüzde 4.3 olup, imalat sanayindeki kapasite kullanım oranı ve üretim düşüşleri birbirlerine paralel bir seyir izlemiştir. Kriz öncesi, Ekim 2000'de yüzde 76.3 olan özel sektör imalat sanayi kapasite kullanım oranı, Haziran 2001 yılında yüzde 64'e kadar gerilemiştir. Krizin ardından kamu ve özel sektör imalat sanayindeki kapasite kullanım oranı yüzde 79.5'ten yüzde 71'e düşmüştür.

Tablo 2.2. Sektörel Büyüme Hızları (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde Değişme)

	Yıllık			2000				2001
	1998	1999	2000	I.	II.	III.	IV.	I.
Tarım	8,4	-5,0	4,1	1,8	2,3	1,9	12,2	8,9
Sanayi	2,0	-5,0	5,6	2,8	4,0	9,8	5,5	-1,3
İmalat	1,2	-5,7	5,9	2,5	3,8	10,9	6,1	-0,9
Hizmet	2,4	-4,5	8,7	7,4	8,3	9,7	8,9	-3,1
İnşaat	0,7	-12,5	5,8	-1,3	4,3	11,1	6,7	-7,4
Ticaret	1,4	-6,3	11,6	10,1	11,0	13,0	11,6	-3,8
Ulaştırma	4,9	-2,4	5,1	5,1	5,1	4,2	6,1	-2,7
İthalat vergisi	-1,0	-5,7	27,3	32,9	28,3	26,4	22,5	-10,6
GSYİH	3,1	-4,7	7,2	5,6	6,4	7,8	8,3	-1,9
GSMH	3,9	-6,1	6,1	4,2	4,9	7,2	7,6	-4,2

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/eg/2001/0701.xls> (Erişim Tarihi: 15.06.2009)

Kasım 2000 krizinin önemli sonuçlarından biri de Türkiye ekonomisinin benzer bir krize karşı savunma gücünü büyük ölçüde kaybetmiş olmasıydı.

Kasım 2000 krizi çok yüksek faiz oranları, döviz rezervlerindeki erime ve IMF'nin 7.5 milyar dolarlık ek finansman kolaylığı ile geçirilebilmiştir. Ancak IMF'nin bu nitelikteki kredisinin hem vadesi kısa hem de faiz oranı oldukça yüksektir.⁹⁵ IMF ile yapılan anlaşmalar ve alınan önlemler sonucunda mali piyasalardaki hareketlenmelerin kısmen önüne geçilebilmiştir. Kasım krizi sonrası faiz oranları ve kur artış hızı hedefi arasında ciddi bir uyumsuzluk olmuştur. Döviz kurlarında meydana gelen artış, hedeflenenin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir.

Kasım 2000 krizinde uygulanan ve krizi önlemeye yönelik olan ekonomik program güvensizliğe yol açmıştır. Kriz atlatılamamış sadece geçirilmiştir.

2.2.4. 2001 Şubat krizinin nedenleri

Kasım krizinden sonra ortaya çıkan ikinci bir kriz, 19 Şubat 2001 'de siyasal alanda meydana gelen bir tartışmayla ortaya çıkmıştır. Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki bir tartışma, Kasım krizindeki gibi ama daha büyük ölçekli dövize spekülasyon saldırıyı başlattı.⁹⁶

Şubat krizinin çıkış nedenleri Kasım krizinin nedenleriyle hemen hemen aynıdır. Kasım 2000 kriziyle oluşan faiz riski, Şubat 2001 'de hem faiz hem de kur riskini ortaya çıkararak bankacılıkta ciddi bir krize neden olmuştur.

Aslında Türkiye ekonomisinin uzun yıllar biriktirdiği ciddi yapısal sorunlar, 19 Şubat 2001 tarihinde yaşanan başbakan ve cumhurbaşkanı arasındaki gerginlikle ekonomik bir krize dönüşmüştür. Devlet yönetiminde olan bu anlaşmazlık para piyasasında faiz ve kurların artmasına neden olurken baskı altında kalan krizi de ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan kamu bankalarının yapılandırılmalarında gecikme yaşanılmasının ardından, içlerinde bulundukları durum daha da kötüye giderek döviz talebinde bulunmaları da krizi tetiklemiştir.

Bu krizde dövize saldırı yalnız yabancılardan gelmiyor, içeriden de dövize karşı yoğun bir talep sürüyordu. Bu krizde de TCMB'nin rezervleri bir haftalık sürede ilk krizdekine yakın bir kayba uğradı. Diğer yandan Türk parasına saldırı daha önce görülmedik bir düzeye ulaştı. Gecelik faiz %6000'in üstüne çıktı. Fakat aşırı yükselişine

⁹⁵ Toprak, Küreselleşme ve ..., a.g.e., s.193.

⁹⁶ Turan, a.g.e., s.6.

rağmen döviz üzerindeki baskı gerilemedi. TCMB 21 Şubat gecesi döviz kurlarının dalgalanmaya bırakıldığını açıkladı. Doların paritesi 680 bin lira iken çok geçmeden 1 milyon lira sınırına dayandı.⁹⁷ Bu dalgalanma kararının hemen öncesinde bazı bankalara 4 milyar dolar civarında döviz satışı yapılmış, bu döviz almalarını temin etmek için de, önceden 3 katrilyon TL civarında nakit aktarıldığı⁹⁸ iddia edilmiştir. Sıcak parada meydana gelen bu çıkışın 22 Kasım tarihinden önceki aylarda başladığı ve sıcak paradaki bu hareketlenmenin krizi oluşturan süreci hazırladığı tartışılmıştır.

Şubat 2001’de ekonomik kriz önce faizlerin sonra döviz kurunun baş döndürücü bir hızda yükselmesi ve Borsa endeksinin çökmesi ile doruğa ulaştı. Bu gelişmeler üzerine Hükümet TCMB’ deki tüm döviz rezervini satışa çıkarsa da döviz kurunu tutamayacağını görerek kuru dalgalanmaya bıraktı. Hükümet ekonomi yönetimini değiştirerek yeni bir ekonomi programı hazırlanacağını ilân etti.

2.2.5. Şubat 2001 krizi sonuçları

Mali sisteme güven kalmaması, ekonomide dolarizasyonun artması, ödemeler bilançosu açıkları ve firma iflasları Şubat krizinin ekonomiye etkisinin derecesini göstermektedir. Kasım krizinde de var olan ve istikrar programında söz verilen yapısal reformların göz ardı edilmesi güvensizliğe sebep olmuştur.⁹⁹ 22 Şubat 2001 sonrası bir yandan dalgalı kur sistemine geçilmesi diğer yandan krizin derinlemesine bağlı olarak oluşan güven sorunu, beklentilerin olumsuz yönde gelişmesi nedeniyle, Türk Lirası cinsinden mevduatlar, özellikle yılın ikinci yarısında döviz tevdiatı hesaplarına (DTH) kaymıştır.¹⁰⁰

Türkiye’de Şubat 2001’de yaşanan mali kriz kamu sektöründen başlayarak mali sektör ve reel sektör firmalarında derin izler bırakmıştır. Krizden tüm firmalar etkilenmekle birlikte mikro kuruluşlar ve küçük ölçekli işletmeler, büyük ölçekli işletmelerden daha önce ve daha derinden etkilenmiştir. Birçok firma öz sermayesinin tamamını kaybetme riski ile karşı karşıya gelmiştir. Krizden en çok otomotiv, tüketici malları, gıda ve içecek, elektronik ve Telekom, medya ve perakendecilik sektörlerinin

⁹⁷ Rıza Kandiller, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi,” www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomi1.doc - (Erişim Tarihi: 12.06.2009)

⁹⁸ Toprak, Küreselleşme ve ..., a.g.e., s.197.

⁹⁹ Seyidoğlu-Yıldız, a.g.e., s.254.

¹⁰⁰ İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi, a.g.e., s.587.

etkilendiği görülmektedir. Firmalar kriz sonrasında üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla, üretimde kullandıkları ithal mallarını değiştirmişler, istihdamı daraltma ve personel ücretlerini azaltma yoluna gitmişlerdir.¹⁰¹ Şubat kriziyle ülkemizde birçok işyeri ticari hayatına son vermiştir. 2000 yılı Haziran ayında 1682 şirket kapanmış olup bu rakam 2001 Haziranında artarak 2016'ya ulaşmıştır.

Sanayi sektörü katma değeri, 2001 yılında geçen yıla göre yüzde 7,5 oranında gerilemiştir. 2001 yılında sanayi üretimi yüzde 8,9 oranında gerilemiştir. Geçen yılın aksine, petrol ürünleri üretimindeki artış sanayi sektörü üretimindeki daralmayı sınırlandırmıştır. Petrol ürünleri üretimi hariç tutulduğunda, sanayi üretimindeki gerileme yüzde 11,3 oranına yükselmektedir. Sanayi üretimindeki düşüş, 2002 yılı Şubat ayında da sürmüş ve geçen yılın aynı ayına göre yüzde 4,5 oranında gerilemiştir. Öte yandan, 2001 yılında ortalama toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı Ocak-Şubat döneminde, yüzde 70,7 iken, 2002 yılının aynı döneminde bu oran yüzde 73,3'e yükselmiştir.¹⁰²

Şubat 2001 krizi sonrasında;

Ekonomi %9.5 oranında küçülmüştür.

IMF ile yeni bir anlaşma yapıp Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına geçilmiştir.

İşsizlik düzeyinde artış olmuş, 1.5 milyon kişi işsiz kalmıştır.

Yüzde 30'lara düşen enflasyon yüzde 70'i aşmıştır.

İç borç stoku oldukça yüksek seviyeye ulaşmış, 2000 yılının dört katını aşmıştır.

Kişi başına gelir 725 dolar gerilemiştir.

Birçok işyeri ve banka kapanmıştır.

Şubat 2001 krizinden sonra TEFE ve TÜFE artış hızları yükselmiştir. 2001 yılında TÜFE'de oran %33.47'den %53.64'e yükselmiş, TEFE'de oran ise %28.712'den %65.77'ye yükselmiştir.

Şubat 2001 krizinin ardından bankacılık sisteminin çöküşünü önlemek için yapılan düzenlemeler devletin mali yükümlülüklerini çok yüksek düzeylere çıkarmıştır. Ödemeler dengesinin sermaye hesabında büyük net çıkışlar gerçekleşmiştir. Reel

¹⁰¹ <http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi47/pelin.doc> (Erişim Tarihi: 12.06.2009)

¹⁰² www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/parapol02q1/q2pp8.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2009)

ekonomi arz ve talep yönlü olumsuzlukların etkisiyle önemli oranda daralmış, krizden çıkışın hızlı ve kolay olmayacağı görüşü yaygınlık kazanmıştır.¹⁰³

Türkiye’de kısa zaman içinde görülen iki büyük ekonomik kriz, borsanın dibe vurmasına, faizlerin fırlamasına, mal ve hizmet fiyatlarının ise uluslar arası piyasalara göre ucuzlamasına neden olmuştur. Bu arada döviz fiyatlarının son derece yüksek olması, Türk mallarının fiyatının düşük kalmasına yol açmış ve yabancı yatırımcı açısından Türkiye’yi bir cazibe merkezi haline getirmişti. 2001 yılında yaşanan krizin yalnızca ülkemize özgü olması, Türkiye’nin bu krizden kolay çıkmasının en önemli sebeplerinden biri oldu.¹⁰⁴

Sonuç olarak Mayıs 2001’de açıklanan ‘‘Güçlü Ekomiye Geçiş Programı’’ Mayıs ayında imzalanan yeni IMF stand-by düzenlemesi ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenmiş olmasına rağmen üretimdeki düşüşü önleyememiş ancak krizin denetim altına alınmasında etkili olmuştur.

Tablo 2.3. Türkiye’nin Makroekonomik Göstergeleri (1999-2001)

GÖSTERGELER	1999	2000	2001
GSMH Büyüme Oranı (%)	-6.1	6.1	-9.4
TEFE (%)	62.9	32.7	88.6
TÜFE (%)	68.8	39.0	68.5
Dolar (Bin TL)	542.700	675.004	1.220
Bütçe Gideri (Milyar \$)	65.6	74.3	47.162
Bütçe Geliri (Milyar \$)	44.2	53.9	32.250
Bütçe Açığı (Milyar \$)	-11.5	-10.9	-15.0
İhracat (Milyar \$)	26.6	27.3	35.2
İthalat (Milyar \$)	40.7	53.9	39.7

Kaynak: DPT

¹⁰³ Merih Celasun, “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, s.17. www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf (Erişim Tarihi: 13.06.2009)

¹⁰⁴ www.kamusen.org.tr/imaj/arge/arge112r2.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2009)

2.3. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri

2007-2008 krizi, ABD konut kredisi (sub-prime) piyasasında başlayarak küresel finans piyasalarını da etkisi altına almıştır. 2007 yazında ABD’ de meydana gelen kriz 2008 yılında gelişmiş ülkeleri etkilemiş, daha sonra gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına alarak küresel bir krize dönüşmüştür.

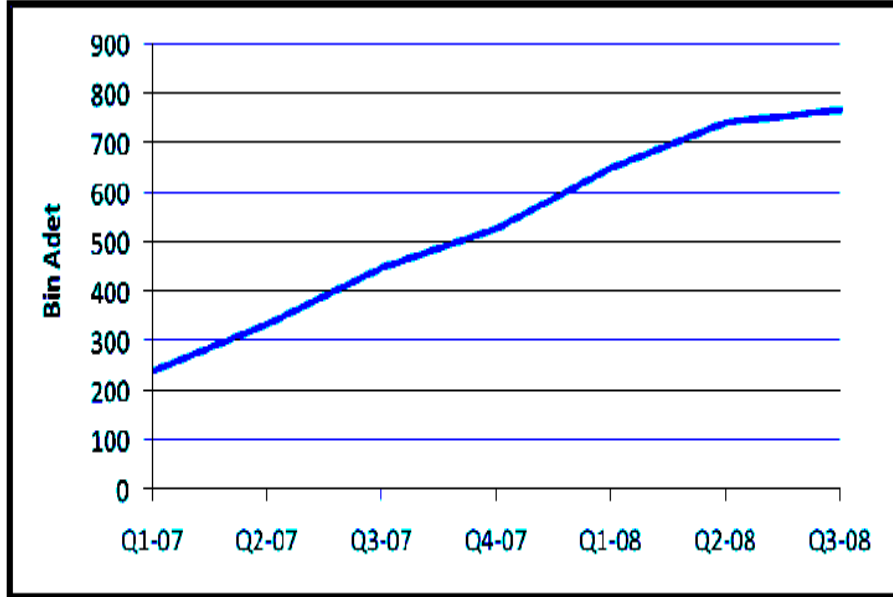
Krizin nedenlerini, likidite bolluğu ve bunun sonucunda verilen özensiz krediler, aşırı menkul kıymetleştirme, saydamlık eksikliği, derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ile düzenleyici ve denetleyici kuruluşların müdahalede gecikmesi olarak sıralayabiliriz.¹⁰⁵ Öncelikle finansal alanda ortaya çıkan kriz, artan risklerle meydana gelen belirsizlik ortamı ve mali yapıda oluşan bozulmalarla 2008 yılının son çeyreğinde reel sektöre yansımıştır.

Yetersiz finansal düzenlemelerin sağladığı esneklikle, düşük faiz hadleri, hızla yükselen konut fiyatları ve konut satın almayı teşvik eden vergi politikalarından cesaret bulan konut kredisi şirketleri yeterli kredibilitesi olmayan kişilere, konut fiyatlarının artmaya devam edeceği ve bu sebeple kredi borçlularının borçlarını finanse etmekte sıkıntı çekmeyeceği varsayımıyla, ön ödemesiz konut kredisi vermeye başlamışlardır. Böylece, son 10 yılda ABD’de konut sahibi olanların sayısını düzenli olarak artırmıştır. Servetlerinin büyüdüğünü düşünen tüketiciler, otomotiv ve eğitim kredileri, kredi kartı harcamaları da dâhil olmak üzere daha fazla tüketici kredisi kullanmaya başlamışlardır.¹⁰⁶ Ucuz kredi döneminin kapanmasıyla birçok ipotek kredisi alan borçlu daha yüksek aylık ödemeleriyle karşı karşıya kalmıştır. Ödeme güçlüğüne düşerek borçlarını ödeyemeyenler ve icra yoluyla satışa çıkarılan konut sayıları dramatik bir şekilde artmış ve değişken faizli ipotek kredisinin faiz oranları daha da yükselmiştir. Özellikle değişen faiz oranlarının söz konusu olduğu kredileri (ARMS-adjustable rate of mortgages) alanlar büyük sıkıntı içine düşmüşlerdir. Hacizler Amerika’da 2006 sonlarında hızlanmış, 2007 ve 2008 yıllarında küresel bir krizin tetikleyicisi arasında

¹⁰⁵ Doğan Alantar, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, s.5. www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuc_lari_MFY81.pdf - (Erişim Tarihi: 16.06.2009)

¹⁰⁶ T.C. Şikago Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, Küresel Finansal Krizin Nedenleri ve Olası Sonuçları Hakkında Bilgi Notu www.musavirlikler.gov.tr/upload/CHI/Finansal%20kriz%20bilgi%20notu.pdf - (Erişim Tarihi:17.06.2009)

yer almıştır.¹⁰⁷ Konut kredisinde meydana gelen bu gelişmeler sonucunda menkul kıymet aracılığı yapan birçok mali sistem kuruluşları iflas etmiş ve borsa değerlerinde düşüşler yaşanmıştır.

Şekil 2.1. ABD’de, Hakkında İcra Takibi Başlatılan Konut Sayısı

Kaynak: RealtyTrac US Foreclosure Market Report

Alacaklarını tahsil edemeyen bankalar, borçlarını ödeyecek kaynak bulamayınca mali sistem durdu. Bankalar birbirlerine bile borç vermeyince ‘Likidite Krizi’ başladı. Düşük faiz ve yüksek likidite döneminin sonu gelince piyasada likidite daralması yaşandı. Yatırım bankaları ardı ardına batmaya başladı. Bu bağlamda batan bankaların sonunun gelmeyeceğini düşünen ABD ekonomi yönetimi 700 milyar dolarlık yardım paketi ile bankaların aktiflerindeki kötü menkul kıymetleri satın alma yoluna gitti. Bu yöntemde yeterli kalmayınca, zor durumdaki mali kurumlara kaynak aktarabilmek için bankaların hisse senetlerini satın aldılar. Yani bazı bankalar devletleştirildi.¹⁰⁸

Krizi derinleştiren diğer bir husus ise sermaye piyasalarının içsel dinamikleridir. Düzenleyici denetleyici kurumların ve derecelendirme kuruluşlarının piyasa yapıcılarını bilgilendirmede yaşadığı noksanlık hatalı algılamalara neden olmuştur. Bu da hisse

¹⁰⁷ Pelin Ataman Erdönmez, “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, Bankacılar Dergisi, Sayı:68, 2009, s.86.

¹⁰⁸ Sadi Uzunoğlu, Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz, 1. Basım, Literatür Yayınevi, İstanbul, 2009, s.95.

senetlerinin aşırı değerlenmesine ve bunların büyük oranda kaldıraçla finanse edilmesine yol açmıştır.¹⁰⁹

ABD ekonomisiyle başlayan sorunlar başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, gelişmekte olan ülkeleri de etkilemiş ve ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Dünya ekonomilerinde meydana gelen yavaşlamayla petrol ve emtia fiyatlarında gerileme yaşanmış, bu da enflasyonun küresel boyutta belirgin bir şekilde düşmesine neden olmuştur. Uluslararası finans piyasasında yaşanan gelişmeler birçok ülkenin finans kurumlarının iflas etmesine ve finans kurumlarına olan güvenin azalmasına yol açmıştır.

Bütün dünyayı bir kasırğa gibi vuran mevcut krizin Türkiye'yi etkilememesi beklenemezdi. Nitekim en başta dış piyasalardaki talep daralmasına bağlı olarak ihracat, ona bağlı olarak üretim hız kesmiş, bazı bankalar kredileri geri çağırma yoluna gitmişler, döviz kurları yükselmiş, bir miktar sermaye kaçıışı olmuş, büyük sermaye gruplarının bir kısmının dışarıda önemli miktarda para batırdığı anlaşılmıştır.¹¹⁰

2.4. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Türkiye'ye Etkileri

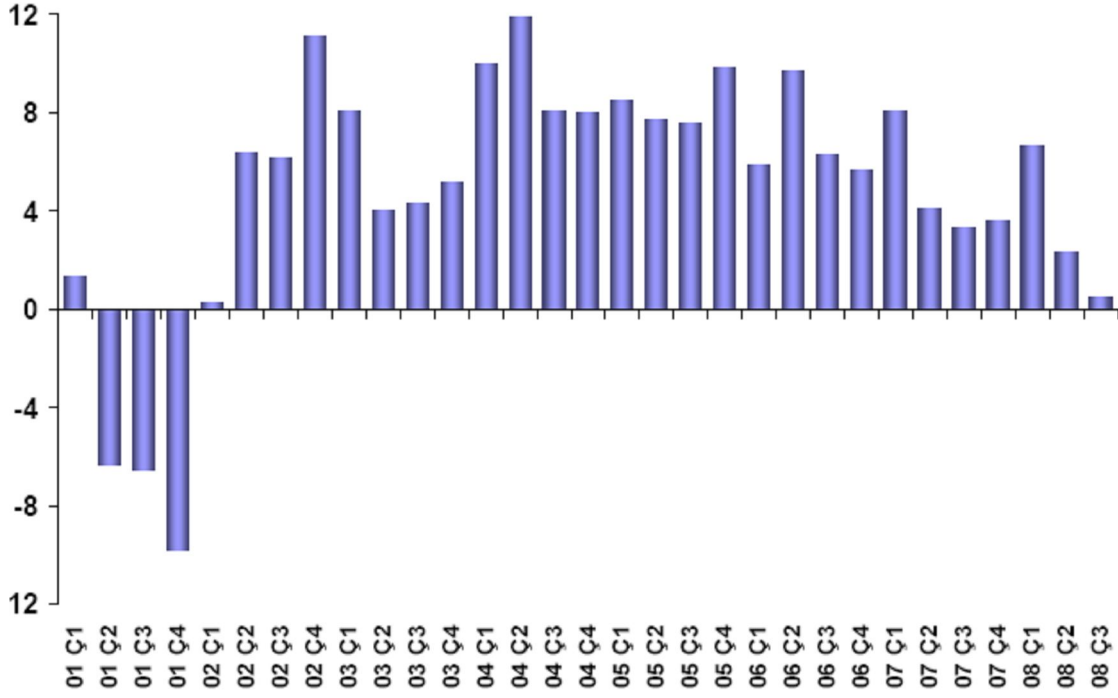
Başlangıçta ABD'de yaşanan ekonomik kriz, kısa sürede küresel bir krize dönüşerek, bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Türkiye ekonomisi 2001 krizinden aldığı derslerle bankacılık sisteminin sağlam durumda olması, mortgage sektörünün yeterince gelişmemiş olması ve makro ekonomik göstergeler durumunun iyi olması sonucu diğer ülkelere nispeten krizden daha az etkilenmiştir.

Türkiye ekonomisi, 2008 yılının üçüncü çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 0,5 oranında büyümüştür. Yılın ilk dokuz ayındaki büyüme yüzde 3 oranında gerçekleşmiştir. Büyüme hızında meydana gelen bu yavaşlamanın temelinde hem iç hem de dış talepte yaşanan yavaşlama yatmaktadır. 2001 krizinden bugüne büyümenin motoru olan yurt içi nihai tüketim ilk defa daralmıştır. Tüketim talebine ilişkin diğer göstergeler de son çeyreğe ilişkin olumsuz işaretler içermektedir. Yurt içine yapılan otomobil satışları keskin bir düşüş ile üçüncü çeyrek ortalamasının oldukça altında gerçekleşmiştir. Son dönemde açıklanan tüketim endekslerinin mevsimsellikten

¹⁰⁹ Doğan Alantar, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'nin Makroekonomik Göstergelerine Etkisi", Bütçe Dünyası Dergisi, Cilt:3, Sayı:31, Ankara, 2009, s.5.

¹¹⁰ Mustafa Acar, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'ye Etkileri", Müsiad Çerçeve Dergisi, Yıl:17, Sayı:50, Mart 2009, s.21.

arındırılmış değerleri, özel tüketim talebinde bir miktar toparlanma gösterse de hala düşük seviyelerde bulunmaktadır.¹¹¹

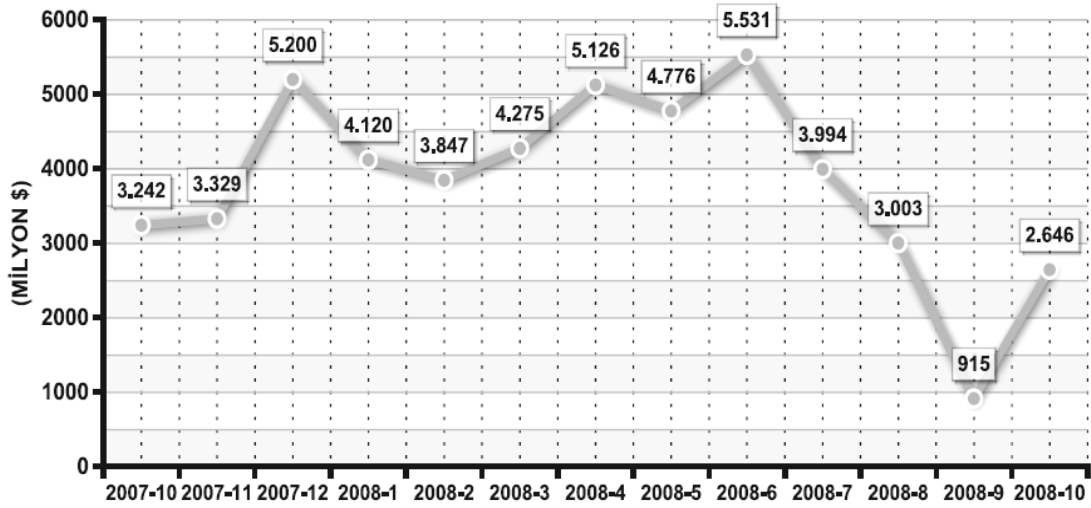

Şekil 2.2. Türkiye’de Çeyrek Periyotlar İtibariyle Büyüme Oranları (2001-2008)

Kaynak: www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi:06.06.22009)

İthalat ve ihracat yaptığımız ülkelerde krizin oluşmasıyla meydana gelen işsizlik oranlarındaki artış ve büyüme oranlarındaki azalma üretimin düşmesine neden olmuştur. Ayrıca bu ülkelerin gelirlerinde meydana gelen düşüş, bizden talep ettikleri mallarda azalmaya neden olduğundan ihracatımız bu durumdan etkilenerek gerilemiştir. 2008 yılı Ocak-Ekim aylarında ihracatımız 114 milyar 963 milyon dolar iken, ithalatımız 178 milyar 408 milyon dolar ve bunların sonucu olarak dış ticaret açığı ise 63 milyar 445 milyon dolara ulaşmıştır. 2008 Kasım ayındaki ihracatın %22’lik azalma yaşaması Türk menşeli ürünlerin yurt dışı talebindeki düşüşüne bağlıdır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %64,4 oranında gerçekleşmiştir. İhracatta en önemli sektör olan motorlu taşıtlar üretiminde düşüş ise yüzde 60,3 oranında gerçekleşmiştir.

¹¹¹ Mehmet Yörükoğlu, “Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisi”, İstanbul, 2009, s.3.
www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Yorukoglu_ActiveAcademy.pdf - (Erişim Tarihi: 18.06.2009)

Şekil 2.3. Türkiye de Cari Açığın Aylık Gelişimi

Kaynak: www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi: 14.06.2009)

Ülkemizde dış ticarete meydana gelen yüksek açık, cari açık vermemize neden olmuştur. 2008 yılının ortalarına kadar cari açık aylık olarak 4 milyar doların üzerinde gerçekleştirmiş olup, temmuz ayından itibaren hızla düşmeye başlamış ve eylül ayında ise 1 milyar Dolar'ın altına düşmüştür.

Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 2008'in ikinci çeyreğinde, geçen yılın aynı dönemine göre yalnızca yüzde 1,9 oranında artış gösterdi. Büyümede görülen bu yavaşlama ülkenin ekonomik performansında belirgin bir yavaşlamaya işaret ediyor ve 2002 yılının ilk çeyreğinden bu yana görülen en düşük büyüme hızı. 2008'in ilk sekiz ayında sanayi üretimi yıllık bazda yüzde 3,6 oranında büyüdü. Bu oran, geçen yılın aynı döneminde yüzde 5,8'di. Sanayi üretimi 2008 yılında ilk kez düşüş gösterdi ve bu düşüş 2006 yılının Ocak ayından bu yana sanayi üretiminde yaşanmış olan en büyük gerileme.¹¹² Kriz özellikle otomotiv, makine ve tekstil sektörünü vurdu.

Reel sektördeki duruma baktığımızda, dış finansmana erişim imkânlarının azalması, belirsizlik dolayısıyla ekonomik birimlerin daha likit portföy tercihlerine yönelmesi ve bankaların kredi arzına temkinli yaklaşımları nedeniyle reel sektörün finansman sorunu çekmesine yol açmıştır. Reel sektörün 2008 yılı Eylül ayındaki net pozisyon açığı 86 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiş, Kasım ayında açık 8,9 milyar

¹¹² Sinan İkinci, "Mali Kriz Türkiye'nin Sanayi Sektörüne Ağır Darbe Vurdu", 2008 <http://www.wsws.org/tr/2008/nov2008/turk-n06.shtml> (Erişim Tarihi: 19.06.2009)

ABD doları azalarak 78 milyar ABD dolarına gerilemiştir. Banka dışı özel kesim 2001 krizinde dahi yüzde 100'ün altına düşmeyen uzun vadeli borç döndürme oranlarına sahip olmuş, 2008 yılı sonuna göre yüzde 335 olan bankaların uzun vadeli borç döndürme oranı 2008 yılı sonu itibarıyla yüzde 108'e düşerken, banka dışı özel kesimin yenileme oranı yüzde 215'ten yüzde 191'e inmiştir.¹¹³ Reel sektörün dış borcu 2008 yılı ilk çeyreğinde 111 milyar 924 milyon dolar iken bu rakam 2007'nin ilk çeyreğinde 77 milyar 602 milyon dolar olmuştur.

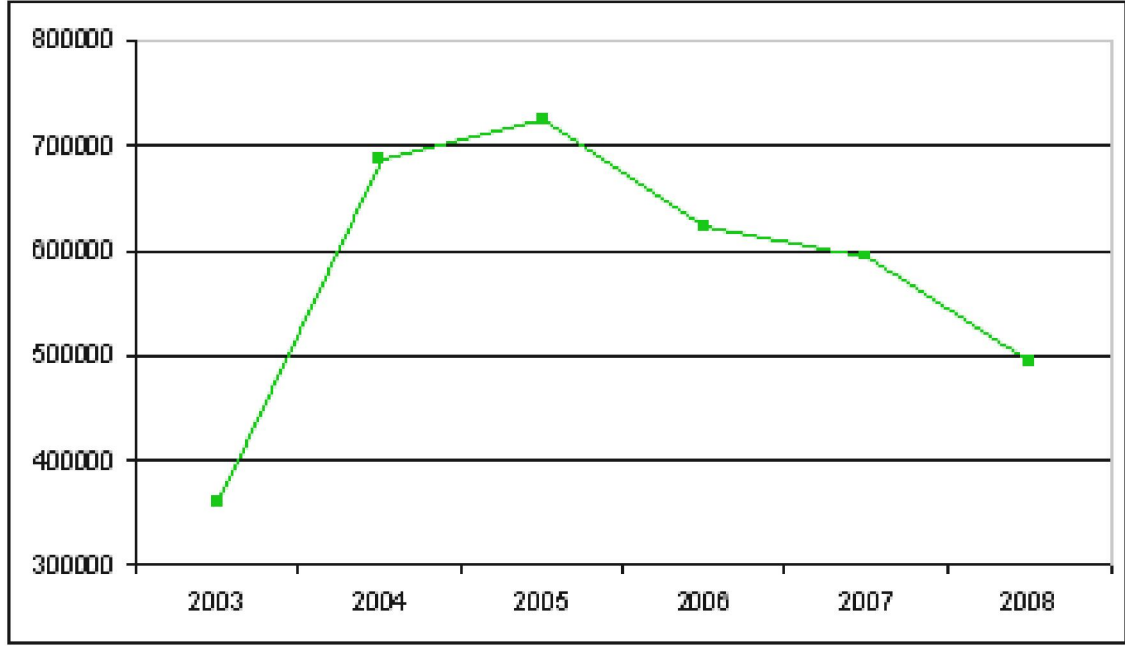
Krizin birlikte işsizlik sorunu yaşanmıştır. Özellikle kadınlarda ve gençlerde işsizlik oranı daha fazla oluşmuştur. Türkiye'de her 4 kadından biri işsiz kalmış ve gençlerde işsizlik oranı artışı yüzde 5 oranında gerçekleşerek toplam genç işsizliği oranı yüzde 25,6'ya ulaşmıştır. İşsizlik oranının artmasının en önemli sebeplerinden biri, iç talep ve dış talepteki azalma sonucu oluşan sanayi üretimindeki hızlı daralmalardır. Türkiye'nin 99,7'sini ve istihdamın %76,7'sini oluşturan KOBİ'lere az kaynak ayrılması, toplam işsizlikte önemli artışlara neden olmuş, istihdamı ciddi şekilde etkilemiştir. Ticaretin azalmasıyla maliyetlerini karşılayamayan firmalar bazı çalışanlarını işten çıkarmışlardır.

Ekonomide lokomotif sektörlerden biri olarak kabul edilen otomotiv sektörü, finansal krizlerden en fazla etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Otomotiv sektörü demir-çelik, petrol-kimya, lastik, cam, elektrik-elektronik, tekstil, finans gibi diğer sektörlerde de yakın ilişki içindedir. Dolayısıyla, otomotiv sektörü bir taraftan ekonomik konjktür hakkında bir sinyal görevi görürken, diğer taraftan öbür sektörlerdeki gelişmenin de katalizörü olarak ekonomiyi yakından etkilemektedir. Yüksek oranda dışa bağımlı olan ve dünya otomotiv sektörüne paralel bir gelişme gösteren bu sektörün sadece iç piyasadaki değil yurtdışı piyasalarındaki gelişmelere de hassasiyeti yüksektir. Bu nedenle, otomotiv sektöründeki daralma, dolaysız ve dolaylı olarak ilişki içinde bulunduğu sektörleri, ihracattaki sürekliliği ve istihdamı etkileyebilecektir.¹¹⁴ 2008 küresel kriziyle birlikte otomobil üretici firmalar, sipariş iptallerine giderken araba satışları dibe vurmuştur. Uzun yıllardır otomobil sektöründe faaliyet gösteren yetkili satıcı bayilerin bir kısmı iflasın eşiğine gelirken bir kısmı da el değiştirmiştir. Ayrıca yurt dışındaki talebin azalmasıyla birlikte özellikle 2008 yılının

¹¹³ Yörükoğlu, a.g.m., s.4.

¹¹⁴ Uzunoğlu, a.g.e., s.141.

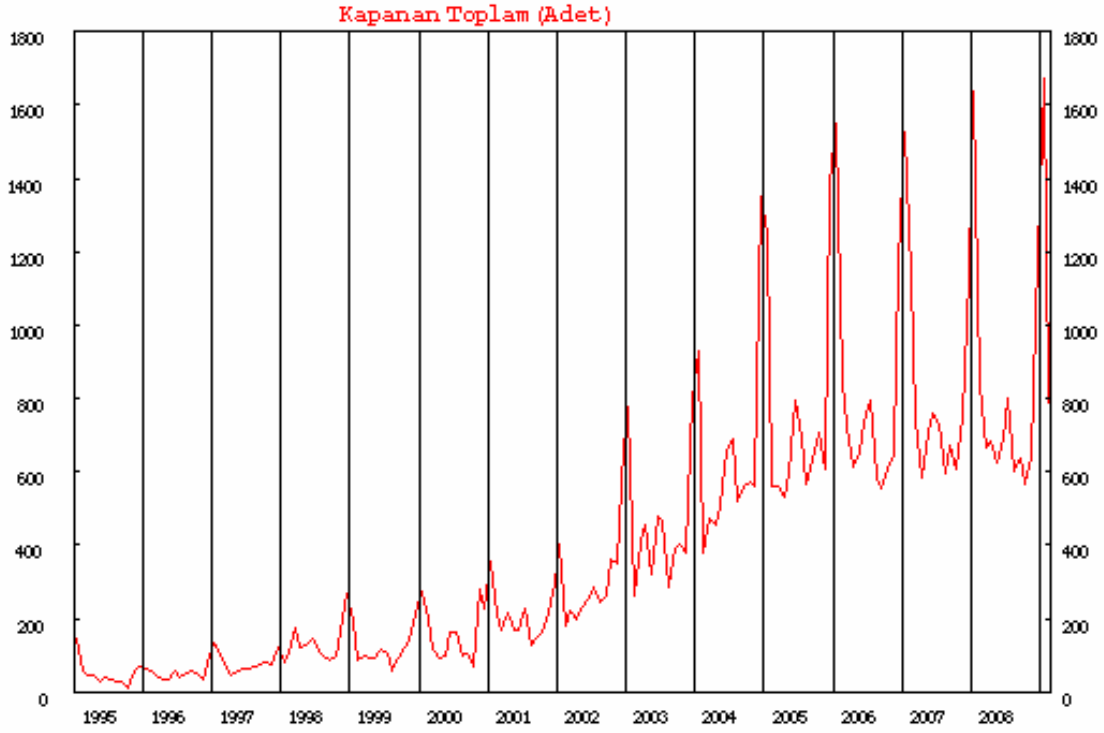
son çeyreğinde ihracatta ciddi bir daralma meydana gelmiş olup, bu dönemde sektör satışları 10 yıllık otomotiv pazarı ortalamasının altında kalmıştır.

Şekil 2.4. Türkiye Araç Pazarı(adet)

Kaynak: www.odd.gov.tr (Erişim Tarihi: 13.06.2009)

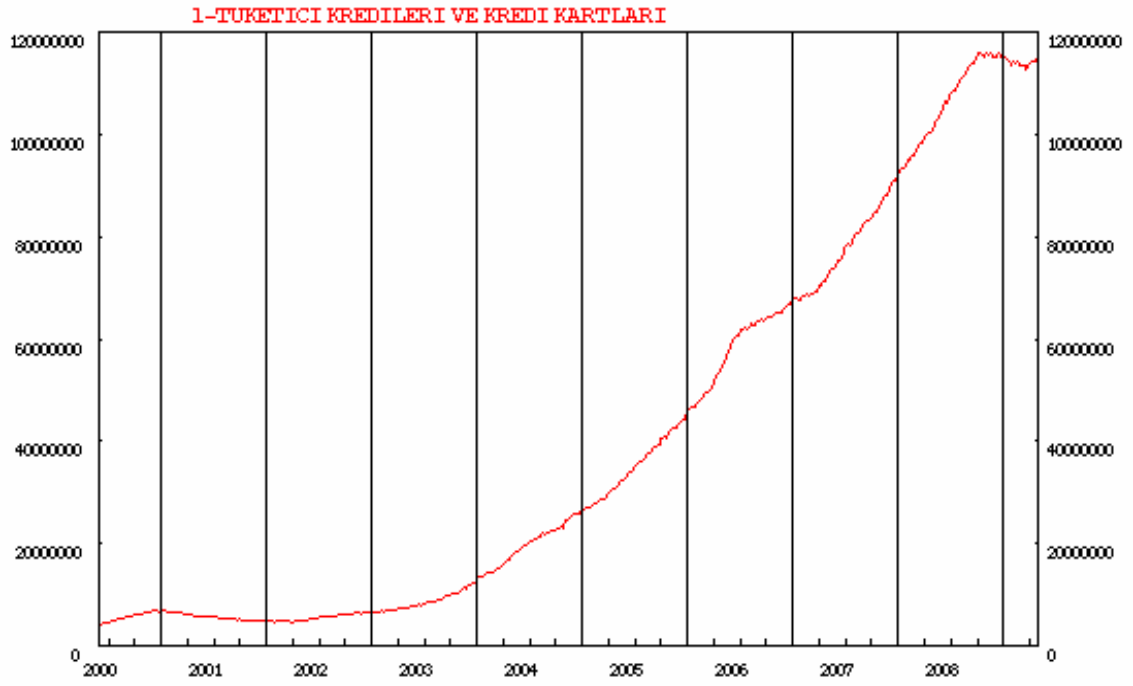
Ekonomik durumun en önemli göstergelerinden birisi olan iş yerlerindeki kapanma oranı, yaşanan küresel krizle birlikte son 25 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türkiye’de kapanan işyeri sayılarında büyük bir artış yaşandı. 2007 yılının ilk 5 ayında kapanan işyeri sayısı 10 bin 810 iken, 2008 yılının aynı döneminde bu rakam yaklaşık 21 bin 335 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında kapanan veya tasfiyeye tabi tutulan şirket, kooperatif ve ticari işletmelerin toplam sayısı, önceki yıla göre %25.6 artarak 64 bin 292’ye ulaşmış olup özellikle kapısına kilit vuran ticari işletmelerin sayısı %51.2 oranında ciddi bir artış göstermiştir.

Şekil 2.5. Türkiye de Kapanan Toplam Şirket

Kaynak: www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi:14.06.2009)

Ekonomik kriz e-ticareti de etkilemiş olup, kartlı alışveriş içinde e-ticaret oranlarında düşüş meydana getirmiştir. Yaşanan krizde bireylerin harcamalarını daha çok temel ihtiyaç maddelerine yapmaları, internet ortamında satılan teknolojik ürünlerin satışlarında azalma oluşması bu düşüşün nedenlerindendir. 2008 yılının son 3 ayında genel alışveriş ve e- ticarete yaşanan düşüşün aksine, kredi kartlarında nakit para çekimlerinde artışlar olduğu görülmüştür.

Şekil 2.6. Türkiye’de Tüketici Kredileri ve Kredi Kartı Kullanımı

Kaynak: www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi:14.06.2009)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MALİYET VE ÜRETİM İŞLETMELERİNDE MALİYET OLUŞUMLARI

3.1. Maliyet Muhasebesinin Tanımı ve Amaçları

Üretilen mamul veya hizmetlerin maliyetini oluşturan, maliyet türlerinin, oluş yerleri ve ilgili oldukları mamul veya hizmet türleri bakımından belirlenmesine ve izlenmesine olanak sağlayan bir hesap ve kayıt sistemine “maliyet muhasebesi” denir. Maliyet muhasebesi “işletme muhasebesi”, “imalat muhasebesi”, “sınâî muhasebe”, “endüstri muhasebesi” olarak da adlandırılmaktadır.

Maliyet muhasebesi, işletmenin verimli bir biçimde yürütülmesi için; esas ve diğer üretim maliyetleriyle üretim gruplarının sağladığı kârı, maliyetleri azaltma çareleri, üretim grubuna yeni ürünlerin eklenmesiyle ilk madde ve malzemenin satın alma şeklini açıklar.¹¹⁵

İşletme yönetimi, maliyetleri bütçelemek, kontrol etmek, başarı değerlemesi yapabilmek ve çeşitli kararları oluşturabilmek için maliyet muhasebesinin ürettiği bilgilere ihtiyaç duyar. Maliyet muhasebesi tarafından üretilen bilgilere dayanarak karar ve politika üretmek genel olarak yönetim muhasebesi kapsamındadır. Bu nedenle, maliyet muhasebesi, işletmenin iç finansal bilgi sisteminin temelini oluşturur ve yönetim muhasebesi için veri hazırlar.¹¹⁶

Maliyet muhasebesi üretim ve maliyet konuları ayrı bir yere sahip olduğundan daha çok endüstri işletmelerinde kapsamlı bir biçimde uygulanmaktadır. Fakat maliyet muhasebesinin sadece endüstri işletmelerinde uygulandığını düşünmek yanlış bir düşünce olur. Gerek hizmet işletmelerinde gerekse ticaret işletmelerinde maliyet muhasebesi ayrı bir öneme sahiptir.

Maliyet muhasebesi için kaynak verilerin (bilgi, belge, işlem) çoğu üretim departmanlarının dışından, genel muhasebeden sağlanır. Bunlara ilâveten, maliyet muhasebesinde birçok fişler, belgeler, kartlar, raporlar cetveller ve listelerden yararlanılır.¹¹⁷

¹¹⁵ Mehmet Uragun, Maliyet Muhasebesi ve Mali Tablolar, Yetkin Basımevi, Ankara, Kasım 1993, s.27.

¹¹⁶ İbrahim Lazol, Maliyet Muhasebesi, 2. Basım, Ekin Kitabevi, Ankara, 2004, s.3.

¹¹⁷ M. Celaleddin Atamanalp, Reşat Karcıoğlu, , M. Suphi Orhan, Tekdüzen Hesap Planına Uygun: Maliyet Muhasebesi, 2. Basım, Aktif Yayınevi, Erzurum, 2001, s.53.

Maliyet muhasebesinin başlıca amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Birim maliyetleri belirlemek
2. Gider kontrolünü sağlamak
3. Planlamaya yardımcı olmak
4. Özel amaçlı kararlara yardımcı olmak

3.1.1. Birim maliyetleri belirlemek

Maliyet muhasebesi, üretilen mamullerin maliyetinin hesaplanmasına imkân sağlayarak üretime konu olan mamul veya hizmetlerin ne kadara mal olduğu hakkında işletmelere bilgi sunmaktadır.

Üretilen mamul ya da hizmet maliyetinin, tahmini de olsa bilinmesi fiyat belirleme kararlarında temel veri olma özelliği taşımaktadır. Gerçekleşmiş (fili) maliyetlerin fiyat belirleme sırasında çok önemli bir etkisi olmasa dahi, fiyatların uygun olup olmadığının değerlendirilmesi, üretilen mamul ya da hizmetin maliyetinin bilinmesi ile mümkün olur.¹¹⁸ Böylece işletmeler fiyat tekliflerini sağlıklı bir şekilde yapacak, fiyat rekabeti karşısında da gerekli taktikleri uygulayacaktır.

Bir işletmenin belirli bir faaliyet döneminde ne kadar kâr veya zarar ettiği ancak imalat ve satış maliyetlerinin ayrıntılı ve güvenilir bir şekilde hesaplanmasıyla anlaşılabilir. Buda maliyet muhasebesinin sağlayacağı sağlıklı ve ayrıntılı bilgilerle mümkün olacaktır.

Maliyet hesapları işletme faaliyetlerinin sonucunu saptamak bakımından da büyük önem taşır. Bu durum maliyetlerle fiyatlar arasındaki yakın ilişkinin doğal bir sonucudur. Bir işletmenin belirli bir faaliyet dönemi zarfında ne kadar kâr veya zarar ettiği ancak imalat ve satış maliyetlerinin mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde hesaplanmasından sonra anlaşılabilir. Bir zaman dönemi içinde elde edilen kâr veya zararın toplu olarak hesaplanması, aslında, ticari veya genel muhasebenin de görevlerindendir. Fakat işletmenin hesap dönemi içinde hangi mamullerden veya mamul gruplarından ne kadar kâr veya zarar ettiği ancak ayrıntılı, sağlıklı bir maliyet muhasebesi sayesinde mümkün olabilir.¹¹⁹

¹¹⁸ Mevlüt Karakaya, Maliyet Muhasebesi, 2. Basım, Gazi Kitabevi Ankara, 2006, s.9.

¹¹⁹ Nasuhi Bursal, ve Yücel Ercan, Maliyet Muhasebesi İlkeler ve Uygulama, 9. Basım, Der Yayınevi, İstanbul, 2002, s.15.

Aynı zamanda mamullerin maliyetinin bilinmesi işletmenin işletme dışındakilere verecek oldukları bazı bilgileri sağlaması açısından da önem taşır.

3.1.2. Gider kontrolünü sağlamak

Günümüzde maliyet muhasebesinin, belki de, en önemli işlevi, gider kontrolünün sağlanmasına yardımcı olmasıdır. Özellikle son yıllarda, dünyada yaşanan ekonomik ve teknolojik değişim ve gelişmeler, işletmeler arasındaki rekabeti arttırmıştır. Teknoloji dâhil birçok gelişmenin etkisiyle dünya ekonomisi küreselleşmiştir. İşletmelerin rekabet sınırları ülke sınırlarının dışına taşmıştır. Bu ve benzeri değişim ve gelişmeler, nihai amacı kâr etmek ve/veya ekonomik katma değerlerini artırmak olan işletmeleri önemli derecede etkilemiştir.¹²⁰

Maliyet muhasebesi doğrudan doğruya bir gider kontrolü sağlamaz. Ancak giderler konusunda işletmeyi bilinçlendirir. Asıl gider kontrolü sağlayan bu bilinçlenmedir. Giderlerin azaltılması belirli analizler sonucu sağlanabilir. Maliyet muhasebesi bu analizler ve incelemeler için veri sağlar.¹²¹ Ayrıca günümüzde gider kontrolü hedef maliyetlere (hedeflenmiş olan kâra ulaşma imkânı sunan maliyet) ulaşmak açısından da önem taşımaktadır.

Bütün bunların dışında türleri ve işletme bölümleri itibariyle, maliyet muhasebesince izlenen giderlerin, nihayet üretilen ürünlerle ilişkilendirilmesi (mamullere yüklenmesi), her türlü ürün tür ya da ürün grubunun sağladığı kâr veya zararın ayrı ayrı saptanmasına olanak verir.¹²²

Böylece maliyet muhasebesi sayesinde, elde edilen ürünlerin kârlılık yönünden değerlendirilmesi de yapılarak hangi ürünlerden ne kadar üretilmesi gerekeceği vb. konularda alınacak olan kararlara yarar sağlanmış olur.

3.1.3. Planlamaya yardımcı olmak

Maliyet muhasebesinden elde edilen bilgiler, işletmelerin planlama faaliyetlerine yardımcı olarak önemli bir kontrol aracı olan bütçelerin hazırlanmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, geleceğe yönelik olarak yapılan satışlar, maliyetler, işgücü

¹²⁰ Karakaya, a.g.e., s.9-10.

¹²¹ Süleyman Yükçü, Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi, 9 Eylül Üniversitesi, İzmir, 2005, s.13.

¹²² Recep Şener, Maliyet Unsurları Muhasebesi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, s.13-14.

planlaması için maliyet muhasebesinden yararlanılarak bunların geçmiş dönem rakamlarını alınıp planlamaya yardımcı olunur.

Önemi günden güne artan bütçe kontrolü ve standart maliyet sistemleri, bir dönem için hazırlanan planlar, programlar ve bütçeler, geniş ölçüde, maliyet muhasebesinin geçen dönemler için vermiş olduğu rakamlara dayanır. Bu rakamlarla daha önce saptanmış olan bütçeler veya standartlar karşılaştırılır. Bir yandan farkların tahlil sonucunda çeşitli maliyetlerin gelişme yönü ve temposu maliyetlerin gelişimi konusunda elde edilen bilgilere dayanılarak, diğer taraftan satışların hacmi ve maliyetlerin gelişimi konusunda yapılacak çeşitli tahminler göz önünde tutularak gerekli hesap dönemlerine ilişkin üretim ve maliyet planları hazırlanır.¹²³

Planlama yapılırken gerçekleşen faaliyet sonuçları muhasebede kaydedildikten sonra sınıflanır, özetlenir ve bütçelerle mukayese edilerek yöneticilere rapor şeklinde sunulur. Burada da görüldüğü üzere planlamada maliyet muhasebesinin verilerinden yararlanmak kaçınılmazdır.

Maliyetlerin tahminlerinde, maliyet muhasebesinden elde edilen veriler, koşulların değişmeyeceği ortamlarda doğrudan doğruya kullanılmaktadır. Ancak, değişik koşullarda bu veriler, maliyet muhasebesinde ileriye dönük olarak tahminsel ya da standart maliyetler şeklinde hesaplanmaktadır. Böylece ileriye dönük hazırlanacak maliyet-hacim-kâr analizlerine maliyet muhasebesi doğrudan katkı sağlamaktadır. Bunun yanında son yıllarda, esnek bütçeler yardımıyla maliyet muhasebesinin bu analizleri bizzat yürüttüğü de görülmektedir.¹²⁴

3.1.4. Özel amaçlı kararlara yardımcı olmak

İşletmeler; kapasite artırma, sabit kıymetin satın alınıp alınmaması, makine yenileme, mevcut bir mamulün üretiminin durdurulması ya da bir siparişin kabul edilip edilmemesi gibi bazı rutin olmayan kararlarla da karşı karşıya gelebilirler. Maliyet muhasebesi işletmelere, rutin kararların yanı sıra rutin olmayan özel amaçlı kararların almasında da tam, zamanlı ve güvenilir maliyet bilgileri sunmaktadır.

¹²³ Bursal-Ercan, a.g.e., s.17.

¹²⁴ Şener, a.g.e., s.14.

3.2. Maliyet, Gider, Harcama, Zarar Kavramları

3.2.1. Maliyet kavramı

Maliyet, üretilen mamul ve hizmetler için yapılan fedakârlıkların (varlık, hizmet ve diğer fayda tüketimlerinin) parasal ifadesidir.¹²⁵ Diğer bir ifadeyle, işletmelerin kendi faaliyet konusunu oluşturan mamul ya da hizmetleri elde edebilmek için harcadığı çeşitli üretim faktörlerinin para ile ölçülebilen fedakârlıkların tümüne o ürünün maliyeti denir.

Hemen her sonuç, bir eylem veya faaliyet sonunda ortaya çıkar. O sonuç için katlanılan esirgemezlikler de bu faaliyet sırasında söz konusu olur. Bu bakımdan herhangi bir sonucun maliyeti, gerçekte o sonucun doğması için yürütülen faaliyetin yol açtığı maliyet anlamındadır. Yani, aslında ilgili sonucu da, maliyeti de doğrudan etken, yapılan faaliyettir. Bu nedenle, maliyet kavramı öncelikle faaliyetlerle bağlantılı bir kavram olup, sonuçlarla ilgisi daha sonra gelir.¹²⁶

Yukarıda yapılan tanımlara baktığımız zaman, maliyet kavramının geniş anlamda, değişik görünümeler taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, bu görünümeleri birleştirerek yapılabilecek genel bir tanım ise şu şekilde olabilir. Genel bir kavram olarak maliyet; belirli bir sonuca ulaşmak için, katlanılan ya da katlanılacak özveriler (fedakârlıklar) toplamının para ile ifade edilmesidir.¹²⁷

Tüm kararlarda olduğu gibi, maliyet objelerinin belirlenmesinde de temel ölçüt, maliyet-yarar karşılaştırmalarıdır. Yani, bir şeyin maliyetini saptamaya karar verirken, bu işlemin getireceği yük ile sonuçta elde edilen maliyetlerin yararları karşılaştırmalı ve buna göre “astarı yüzünden pahalı” maliyet hesaplamalarına girişmekten olanaklar ölçüsünde kaçınılmalıdır. Bu nokta, özellikle muhasebe sistemi içerisinde her dönem düzenli biçimde saptanıp rapor edilecek maliyetlerin belirlenmesi sırasında, yani sistem kurma aşamasında çok daha fazla önem kazanır.¹²⁸

Maliyet hesabının diğer bir ifadeyle de maliyetlemenin üretilen mamul ya da hizmetlerin tamamlandığı aşama itibarıyla yapılması durumunda üretim maliyeti, satış faaliyetleri aşamasında yapılması durumunda ise ticari maliyet kavramlarından söz

¹²⁵ Karakaya, a.g.e., s.15.

¹²⁶ Kamil Büyükmızra, Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, 9. Basım, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s.44.

¹²⁷ Şener, a.g.e., s.38.

¹²⁸ Büyükmızra, a.g.e., s.45.

edilmektedir.¹²⁹ Maliyet muhasebesinde, maliyet kavramı daha çok, üretilen mamul ya da hizmetlerin maliyeti ile sınırlı tutulmaktadır.

Maliyetle ilgili bilgilerden işletme içinde yararlanıldığı gibi işletme dışında da yararlanır. İşletme içinde maliyetlerden en çok satış fiyatının tespitinde, işletme faaliyetlerinin sonuçlarının belirlenmesinde ve çeşitli işletme kararlarının verilmesinde faydalanılır. İşletme dışında ise maliyetler işletmeler arası karşılaştırma yapmada, kontrolde, mesleki ve resmi kuruluşlara bilgi vermede ve planlamada kullanılır.¹³⁰

3.2.2. Gider kavramı

Gider kavramını farklı biçimlerde tanımlamak mümkündür.

Gider, işletmenin faaliyetlerini ve varlığını sürdürebilmesi için kullanılan ya da tüketilen varlıkların parasal değeridir. Başka bir ifadeyle gider, işletmenin gelir elde edebilmek için katlandığı fedakârlıkların parasal olarak ifadesidir. Örneğin, işletmenin üretim faaliyetini gerçekleştirmek ve var olabilmek için kullandığı hammadde, sahip olduğu bina, harcadığı elektrik, su vb. fedakârlıklar gider niteliğindedir. Bunun yanında işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesiyle ilgili olmayan mal ve hizmet tüketimleri gider sınıfına girmemektedir. Örneğin, işletme sahibin özel seyahatleri için kullanılan para gider sayılmamaktadır.

3.2.3. Harcama kavramı

Harcama, bir varlık elde etmek ve bir hizmet sağlamak veya bir zararın giderilmesi amacıyla yapılan ödeme veya borçlanmadır. Başka bir ifadeyle, işletme tarafından herhangi bir nedenle yapılan ödeme ve borçlanmalar harcama olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, yangın sigortası için prim ödemek, hammadde, bina alanında yapılan ödemeler birer harcamadır.

3.2.4. Zarar kavramı

Zarar kavramı iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, kâr kavramına karşıt olarak, dönem zararını belirtmek üzere kullanılır. Burada zarar, gelir yaklaşımına göre, en geniş anlamda, belirli bir döneme ait giderler (zararlar da dâhil) toplamının, o dönem hasılatından fazla olan kısmıdır. Bilanço yaklaşımına göre ise, geniş anlamda zarar;

¹²⁹ Osman Altuğ, Maliyet Muhasebesi, 13. Basım, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001, s.15.

¹³⁰ Mustafa Savcı, Maliyet Muhasebesine Giriş, 3. Basım, Akademi Yayınevi, Rize, 1999, s.9.

işletmeden çekilen ve konan değerler hariç olmak kaydı ile dönem sonu özsermayesi ile dönembaşı özsermayesinin karşılaştırılması suretiyle bulunan negatif farktır.¹³¹

Bunun yanında gelir doğurmayan aktif tüketişleri de zarardır. Meselâ, kontrol dışı veya beklenmeyen olaylar sebebiyle mal ve hizmetlerin değerlerindeki düşmeler, varlıkların imha edilmesi, önceden tahmin edilmeyen yangın, sel gibi bir sebeple malların kısmen veya tamamen harap olması veya hasara uğraması, çalınması, kaybolması veya defter kayıtlarından silinmesi gibi aktif tüketişlerine de zarar denilir.¹³²

3.3. Giderlerin Sınıflandırılması

Giderler çok değişik açılardan sınıflandırılmaya tabi tutulabilir. Giderleri;

- Çeşitlerine,
- İşletme fonksiyonuna,
- Ürünlere yüklenmesine,
- Faaliyet hacmiyle olan ilişkileri,
- Fiili olup olmamasına,
- Kontrol edilebilmesi açısından sınıflandırabiliriz.

3.3.1. Giderlerin çeşitlerine göre sınıflandırılması:

Giderleri çeşitlerine göre Tek Düzen muhasebe sisteminde, ilk madde ve malzeme giderleri, işçi ücret ve giderleri, memur ücret ve giderleri, dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler, vergi, resim ve harçlar, amortisman ve tükenme payları, finansman giderleri ve çeşitli giderler olarak sınıflandırabiliriz.

a. İlk madde ve malzeme giderleri

İşletme faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak, mal ve hizmet üretebilmek amacıyla, tüketilen her türlü madde ve malzeme giderlerini kapsamaktadır.

¹³¹ Nalan Akdoğan, Tek Düzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları, 6. Basım, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, s.18.

¹³² Atamanalp-Karcıoğlu-Orhan, a.g.e., s.12.

b. İşçi ücret ve giderleri

İşletme faaliyetlerini yürütebilmek için çalışan işçiler için tahakkuk ettirilen ücret, fazla mesai, ikramiyeler, tazminat, yıllık izin ücretleri, tatil ücretleri, SSK işveren payları, sosyal yardımlar gibi her türlü giderleri kapsamaktadır.

c. Memur ücret ve giderleri

İşletme faaliyetlerini yürütebilmek amacıyla, çalışan personel için tahakkuk ettirilen her türlü giderleri kapsamaktadır.

d. Dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler

İşletme faaliyetlerini yürütebilmek amacıyla, dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler (elektrik, su, gaz, haberleşme vb.) için yapılan giderleri kapsamaktadır.

e. Vergi, resim ve harçlar

Yasalar gereği tahakkuk ettirilen, emlak ve taşıt vergileri gibi gider niteliğindeki vergi, resim ve harçları kapsamaktadır.

f. Amortisman ve tükenme payları

İşletmenin faaliyetlerini devam ettirebilmesi için, maddi ve maddi olmayan duran varlıklar, özel tükenmeye tabi varlıkları ve amortisman giderlerini kapsamaktadır.

g. Finansman giderleri

Gerek yatırım gerekse işletme sermayesi ihtiyacını karşılamak için yapılan kısa ve uzun vadeli borçlanmalardan kaynaklanan faiz, komisyon vb. giderleri kapsamaktadır.

h. Çeşitli giderler

İşletmenin faaliyetlerini sürdürebilmek için yukarıda sayılan giderler dışında yer almayan kira giderleri, sigorta giderleri vb. giderleri kapsamaktadır.

3.3.2. Giderlerin işletme fonksiyonuna göre sınıflandırılması

Giderleri fonksiyonuna göre tedarik, üretim, araştırma ve geliştirme, pazarlama, satış ve dağıtım, genel yönetim ve finansman fonksiyonu olarak sınıflandırabiliriz.

a. Tedarik (satın alma) giderleri

İşletme faaliyetlerinde kullanılmak veya satılmak üzere alınan varlık ve hizmetlerin alımı için yapılan giderler bu grupta yer alır. Bu giderler harcama şeklinde ortaya çıkar ve genelde satın alınan mal ve hizmetin alış maliyetini oluşturur. Söz konusu maliyetlerin faydası tükenmedikçe, bu harcamalar maliyet bedeli üzerinden varlık hesapları olarak bilançoda yer alır, gider hesapları arasında yer almaz. Söz konusu varlık ve hizmetler işletme fonksiyonlarının yerine getirilmesinde tükendikçe, hangi fonksiyonun yerine getirilmesinde tükenmişse, o fonksiyonun giderleri arasında yer alır.¹³³

b. Üretim giderleri

İşletmenin ana faaliyet konusu olan mamul veya hizmetlerin üretim maliyetini oluşturan giderlerdir. Bu giderler, direkt ilk madde ve malzeme giderleri, direkt işçilik giderleri ve genel üretim giderlerinden oluşur.

c. Araştırma ve geliştirme giderleri

İşletmeler faaliyetlerini etkinleştirmek, verimliliklerini arttırmak, maliyetlerini düşürmek, satışlarını artırmak gibi maksatlarla araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunabilirler araştırma geliştirme faaliyetlerinin yerine getirilmesi sırasında, bazı giderlerin yapılması da kaçınılmazdır. Bu maksatla yapılan giderlerin tamamı, araştırma ve geliştirme giderleri olarak ifade edilir.¹³⁴

d. Pazarlama, satış ve dağıtım giderleri

Mamulün stoklara verildiği ve hizmetin tamamlandığı andan itibaren, alıcılara teslim edilene kadar yapılan pazarlama faaliyetleri ile ilgili giderlerdir. Örneğin, malzeme giderleri, depo ve satış personeli ücretleri vb.

¹³³ Akdoğan, a.g.e., s.23.

¹³⁴ Karakaya, a.g.e., s.23.

e. Genel yönetim giderleri

Genel yönetim giderleri, işletmenin yönetim fonksiyonuyla ilgili, işletme politikasının tayini, organizasyon ve kadrolama, büro hizmetleri, personel işleri, mali işler, güvenlik, hukuk işleri v.b. giderlerden oluşur.

f. Finansman giderleri

İşletmenin finansman fonksiyonuna bağlı olarak, para bulma ve kullanma ile ilgi, genellikle üretim ve esas faaliyet giderleri dışında kalan faiz, komisyon, kur farkı gibi giderleridir.

3.3.3. Giderlerin ürünlere yüklenmesine göre sınıflandırılması

Giderler üretilen ürünlere yüklenmesi açısından direkt giderler ve endirekt giderler olmak üzere ikiye ayrılır.

Direkt giderler; hangi mamul için katlanıldığı belirlenebilen, belirli bir mal veya hizmetin maliyetine doğrudan yüklenebilen giderlerdir.

Endirekt giderler ise, hangi mamul için katlanıldığı belirlenemeyen, mamul veya hizmetin maliyetine doğrudan yüklenemeyip belirli bir takım dağıtım anahtarlarıyla yüklenebilen giderlerdir.

Direkt giderlerin aksine endirekt giderler ile üretilen mamul veya mamulün üretildiği gider yeri arasındaki ilişkiyi açıklamak daha zor olmaktadır. Bu nedenle endirekt giderleri genel üretim gideri olarak dikkate alıp mamul maliyetine yüklenmesinde bazı dağıtım anahtarları veya dağıtım yöntemleri kullanılması gerekmektedir.¹³⁵

Giderlerin direkt - endirekt olarak ayrımında temel düşünce, giderin üretilen mamul veya hizmetin maliyetine doğrudan doğruya yüklenebilme özelliğidir. Dolayısıyla bir gider kalemi gider yeri açısından direkt olsa dahi, bir üretim birimi için ne kadar harcandığı doğrudan doğruya hesaplanamıyorsa o endirekt gider sayılmaktadır.¹³⁶

¹³⁵ Büyükmızra, a.g.e., s.59.

¹³⁶ Akdoğan, a.g.e., s.25.

3.3.4. Giderlerin faaliyet hacmiyle ilişkileri açısından sınıflandırılması

Giderlerin faaliyet hacmiyle ilişkileri açısından sınıflandırılması sabit giderler, değişken giderler, yarı değişken giderler ve yarı sabit giderler olmak üzere dört başlıkta incelenebilir. Giderleri bu şekilde sınıflandırmak; maliyet hacim kâr analizleri, planlama ve gider kontrolü açısından önemlidir.

a. Sabit giderler

Sabit giderler, belirli bir zaman dilimi içerisinde işletmede yapılan üretim ve satış miktarına bağlı olarak artış veya azalış göstermeyen giderlerdir. Örneğin, fabrika binasının amortismanı, sigorta gideri vb.

Sabit giderler, belirli bir dönem içinde toplam olarak sabit kalırken, birim başına başlangıçta hızla düşmekte, bu düşüş, ürün sayısı arttıkça yavaşlamaktadır. Bu özelliği nedeniyle sabit giderler, işletmenin kapasite kullanımı ve giderleri arasındaki ilişkinin analizinde basit, fakat yararlı bir araç olarak kullanılır.¹³⁷

b. Değişken giderler

Değişken giderler, sabit giderlerin aksine üretim miktarına bağlı olarak artan veya azalan giderlerdir. Örneğin, bir işletmenin üretimi arttığı takdirde hammadde gideri de artacaktır. Burada hammadde gideri değişken giderler arasında yer almaktadır.

Değişken giderdeki artma ya da azalma faaliyet hacmindeki artma ya da azalma ile aynı oranda olabileceği gibi artan ya da azalan oranda da olabilir. Ancak maliyet muhasebesi uygulamalarında genellikle bu ilişkinin doğrusal olduğu kabul edilir. Yani faaliyet hacmiyle değişken giderlerin aynı oranda arttığı ve azaldığı varsayılır.¹³⁸

c. Yarı değişken giderler

Yarı değişken giderler, faaliyet hacmi durduğunda tamamen ortadan kalkmayan ancak, faaliyet hacmine bağlı olarak artan veya azalan giderlerdir.¹³⁹ Bu giderler, hem sabit hem de değişken nitelikteki giderlerden oluşur. İşletmede üretim hacmi tamamen dursa bile sıfıra inmeyen giderlerdir. Örneğin, bakım- onarım giderleri vb. gibi.

¹³⁷ Lazol, a.g.e., s.12.

¹³⁸ Karakaya, a.g.e., s.46.

¹³⁹ Akdoğan, a.g.e., s.26.

d. Yarı sabit giderler

Yarı sabit giderler, belirli bir üretim aralığında sabit kalan, üretim arttıkça sabit özelliklerini kaybeden, sıçrama şeklinde artan giderlerdir. Bu giderler “ basamaklı giderler” olarak da adlandırılır.

3.3.5. Giderlerin fiili olup olmamasına göre sınıflandırılması

Bu başlık altında giderleri fiili giderler ve standart giderler olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

Üretimi tamamlanan mamul ya da hizmetlerin, maliyetleri fiili yani gerçekleşen tutarlara göre hesaplanan giderlere ‘fiili giderler’ denir.

Standart giderler ise; faaliyet yapılmadan önce bilimsel yöntemlere göre belli bir gelişme düzeyinde, belli koşullara göre gerçekleşmesi beklenen standart verilere göre hesaplanır. Standart maliyet yöntemini uygulayan işletmelerde, standart giderler ile fiili giderlerin ayrı ayrı izlenmesi gerekir.¹⁴⁰

3.3.6. Giderlerin kontrol edilebilmesi açısından sınıflandırılması

Giderler, kontrol edilebilirliklerine göre, kontrol edilebilen giderler ve kontrol edilemeyen giderler olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Kontrol edilebilen giderler

Yöneticinin karar ve faaliyetlerinden etkilenen giderlerdir.

Kontrol edilebilen maliyet giderleri kavramı bir sorumluluk merkezi yöneticisinin inisiyatifinde bulunan maliyet giderleri için söz konusudur. Başka bir ifade ile bir sorumluluk merkezinin konusuna giren faaliyetlere ilişkin ortaya çıkan maliyet giderlerinin satın alınmasından ve kullanılmasından yetkili kılınmış ise, bu maliyet gideri o sorumluluk merkezi yöneticisi için kontrol edilebilir maliyet gideridir.¹⁴¹

b. Kontrol edilemeyen giderler

Kontrol edilebilen giderlerin aksine, yöneticilerin karar ve faaliyetlerinden etkilenmeyen, yöneticilerin iradeleri dışında meydana gelen ve daha çok dış çevredeki değişimlere bağlı olan giderlerdir.

¹⁴⁰ Akdoğan, a.g.e., s.27.

¹⁴¹ Yükçü, a.g.e., s.66.

3.4. İşletmelerde Üretim Maliyetlerinin Ana Unsurları

Üretim maliyeti, bir üretim döneminde üretim faaliyetlerin tamamlandığı, yani üretimin gerçekleştiği noktada oluşan maliyetlere denir. Bu maliyetler direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderlerinden oluşur. Üretim maliyetleri, mal ve hizmet üreten işletmeler için çok önemlidir. Çünkü bu maliyetler, işletmenin esas konusu olan mal ve hizmetlerin üretiminde harcanan faktörlerin değeridir.¹⁴²

Üretim maliyetleri unsurlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bu unsurları kısaca açıklayabiliriz.

3.4.1. İlk madde ve malzeme maliyetlerinin sınıflandırılması

Üretimin gerçekleşmesi için kullanılan ya da tüketilen tüm ilk madde ve malzemelerin parasal olarak ifadesine ‘ilk madde ve malzeme maliyetleri’ denir.

Üretimle ilgili tüketilen ilk madde ve malzemeler, direkt ve endirekt ilk madde ve malzeme olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır.

3.4.1.1. Direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri

Üretilen mamulün bünyesine girip ürünün temel yapısını oluşturan, hangi mamul veya mamul grupları için ne miktarda kullanıldığı net olarak belirlenebilen maddelere direkt ilk madde ve malzeme olarak isimlendirilir. Örneğin, iplik üretiminde pamuk, un üretiminde buğday, kunduracılıkta deri ve kösele, kumaş üretiminde iplik gibi.¹⁴³

İlk madde ve malzemeler işlenmemiş (ham) şekilde olabileceği gibi işlenmiş şekilde de olabilir. Örneğin; demir cevheri (madeni) demir-çelik fabrikaları için ilk madde ve malzeme olurken, demir-çelik fabrikalarında işlendikten sonra demir çubuk haline gelen ürün, bu ürünü kullanan inşaat işletmeleri açısından ilk madde ve malzeme olmaktadır. O halde bir ürün, bir işletmenin nihai ürünü olurken, başka bir işletme için de ilk madde ve malzeme olabilecektir.¹⁴⁴

3.4.1.2. Endirekt ilk madde ve malzeme maliyetleri

Direkt ilk madde ve malzeme dışında kalan mamulün üretilmesine yardımcı olan, her bir mamul için tüketim miktarının ve tutarının belirlenmesinde zorluklar

¹⁴² Savcı, a.g.e., s.39-40.

¹⁴³ Yükçü, a.g.e., s.83.

¹⁴⁴ Ali Kartal, Adnan Sevim, Erdin Gündüz, Maliyet Muhasebesi, Eskişehir, 2003, s.31.

bulunan maddelerdir. Endirekt ilk madde ve malzemenin üretilen mamul maliyeti içerisindeki miktarı ve tutarı net olarak kolayca saptanamadığından, bunlar genel üretim giderleri içerisinde yer alır. Mamul maliyetine yansıtılmaları, genel üretim giderlerinin mamul maliyetine dağıtılmalarıyla birlikte endirekt olarak yapılır.¹⁴⁵

Endirekt ilk madde ve malzemeler yardımcı malzeme ve işletme malzemesi olmak üzere iki grupta toplanır.

a. Yardımcı malzeme

Üretim sırasında hammaddenin mamul haline gelmesine yardımcı olan, mamulün bünyesinde yer alan, gerek miktar ve değer olarak mamulün temel ögesini oluşturmayan, ürün ya da ürün grupları içinde ne kadar kullanıldıkları kolayca ölçülemeyen veya ölçülmesinden külfeti dolayısıyla kaçınılan endirekt maddelerdir. Örneğin, hazır giyim işletmelerinde kullanılan düğme, tela; ayakkabı üretiminde kullanılan çivi, yapıştırıcı v.b. gibi.

İğne, kayış, raptiye, bilye, dikiş ipliği, tutkal vb. maddeler mamul bünyesine doğrudan girseler dahi, değerlerinin küçük olması ya da direkt olarak izlenmelerindeki güçlük nedeniyle, maliyet hesaplarında direkt maddeler gibi işleme tabi tutulmaları hem pratik hem de ekonomik değildir. Bu nedenle bu tür maddelerin maliyetleri de endirekt maddeler olarak izlenir.¹⁴⁶

b. İşletme malzemesi

Üretimle ilgili faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla kullanılan, ancak, mamul bünyesine girmeyen, üretimin kesintisiz yürütülmesini sağlayan çeşitli malzemelere ‘işletme malzemesi’ denir. İşletme malzemelerinin hangi mamul için ne kadar kullanıldığı izlenemez. Parasal değer olarak önemsiz oldukları için izlenmesine gerek duyulmaz.

İşletme malzemelerini; yedek parçalar (makine ve cihazlar için), diğer bakım onarım malzemesi, hırdavat malzemesi, ambalaj malzemesi, patlama maddeleri, kimyasal maddeler, gıda maddeleri, temizlik malzemesi, bilgi işlem tüketim malzemesi, kırtasiye ve basılı evrak, diğer işletme malzemeleri, büro malzemesi vb. olarak sıralayabiliriz.

¹⁴⁵ Yükçü, a.g.e., s.83.

¹⁴⁶ Altuğ, a.g.e., s.95.

3.4.2. İşçilik maliyetleri

İlk madde ve malzeme maliyetlerinde olduğu gibi işçilik maliyetlerini de direkt işçilik ve endirekt işçilik maliyeti olmak üzere iki başlıkta inceleyebiliriz.

3.4.2.1. Direkt işçilik maliyetleri

“Esas üretim gider yerleri” ile ilgili olarak çalışan işçilerin ücretlerinin toplamından oluşur. Bu gider ile üretilen mamuller arasında ekonomik ve mantıklı bir ilişki kurmak mümkündür. Başka bir ifadeyle direkt işçilik giderleri, hangi mamul veya mamul grubu için harcandığı belirlenebilen ve dağıtım anahtarına gerek duymadan işçi başına çalışma süresi ölçülebilen ve bu süre için işçiye ödenen ücretler toplamından oluşur.¹⁴⁷

Örneğin, bir konfeksiyon atölyesinde, dikiş makinelerinin başında çalışan işçiler ile montaj bölümünde çalışan montaj makinesinin başında duran işçiler direkt işçiliklere örnek olarak verilebilir.

3.4.2.2. Endirekt işçilik maliyetleri

Üretimde kullanılan fakat üretimle doğrudan doğruya ilgili olmayan, ancak dağıtım yolu ile mamullere yüklenebilen, direkt işçilik maliyeti dışında kalan işçiliklere ‘endirekt işçilik’ denir.

İşletmede esas üretim faaliyetlerinin dışında çeşitli yardımcı ve destek faaliyetlerde bulunan işçiler ile üretim yerlerinde yönetsel fonksiyona sahip (şef, sorumlu, ustabaşı vb.) çalışanların üretilen mamul ya da hizmetlerin dönüşümündeki rolleri dolaylı olup bu kişilerin hak ettikleri ücretler endirekt işçilik maliyetlerini oluşturur.¹⁴⁸ Bakım-onarım, nakliye, ikramiye, fazla mesai, çocuk zammı gibi ücretler v.b. endirekt işçilik ücretlerine örnek verilebilir.

Endirekt işçilik maliyetleri üretilen mamul ya da hizmetlere dağıtım yoluyla yüklenir ve genel üretim maliyetleri içinde yer alır.

3.4.3. Genel üretim maliyetleri

Genel üretim maliyeti; hangi mamule ya da maliyet yerlerine ait olduğu kesin olarak belirlenemeyen, üretimle ilgili; ancak direkt işçilik ve direkt ilk madde giderleri

¹⁴⁷ Savcı, a.g.e., s.40.

¹⁴⁸ Altuğ, a.g.e., s.162.

dışında kalan tüm maliyetlere denir. Genel üretim maliyetleri genel olarak mamullere göre endirekt giderlerdir.

Genel üretim giderlerinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Genel üretim giderleri ile mamuller arasında dolaylı bir ilişki vardır.
2. Genel üretim maliyetlerini bir kısmı sabit bir kısmı da değişken özellik gösterir.
3. Bu maliyetlerin bir kısmının dönem içine dağılımları düzensiz seyir gösterebilir.
4. Genel üretim giderleri birim maliyet hesaplama yöntemlerinin birçoğunun temelini de oluşturmaktadır. Şöyle ki, genel üretim giderlerinin mamul maliyetlerine kısmen veya tamamen yüklenmesi farklı maliyet yöntemlerinin oluşmasına neden olmuştur.
5. Genel üretim maliyetleri birbirinden farklı nitelikteki birçok maliyet unsurunun birleşmesi sonucu oluşur.
6. Bu maliyetlerin bir kısmının kesin tutarları ancak yılsonunda belli olması sorun teşkil etmektedir.

Genel üretim gider türleri:

- Endirekt malzeme maliyetleri
- Endirekt işçilik maliyetleri
- Üretimde kullanılan duran varlıkların amortisman maliyetleri
- Üretimde kullanılan sabit giderler
- Enerji ve yakıt giderleri
- Servis giderleri.

3.5. Üretim Maliyetini Etkileyen Faktörler

3.5.1. İşletmenin teknik yapısı

Üretim maliyetini etkileyen faktörlerden biri de işletmenin teknik yapısıdır. Üretimi sağlamak için kullanılan makinelerin ve tezgâhların uygun büyüklükte ve tipte olmaması durumunda işletmelerde maliyet artışı yaşanır. Yine makinelerin etkin bir şekilde kullanılmaması işletmelerde kayıp olmasına ve gereksiz maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Kurulacak maliyet sistemi üzerinde, ilk planda, işletmenin konusunun gerektirdiği üretim tekniği etkili olur. Şeker fabrikası gibi tek tip mamul imalatla bulunan bir sanayi işletmesinin maliyet sistemi, çeşitli yedek parçalar imal eden bir fabrikanınkinden çok farklı olur. Kimya fabrikaları gibi, birbirine teknik bakımdan tümüyle bağlı safhalar biçiminde imalatla bulunan ve temel üretim amacı yanında diğer bazı mamullerin de (birleşik imalat), teknik bir zorunluluk sonucunda bir arada elde edildiği işletmeler, maliyet muhasebesi için bambaşka sorunlar doğurur.¹⁴⁹

Ayrıca teknolojinin gelişmesine paralel olarak imalat işletmelerinde insan gücünün yerine otomasyona gidilmesi direkt işçilik maliyetlerinde bir azalmaya, genel üretim maliyetlerinde ise artışa neden olacaktır.

3.5.2. Kuruluş yeri

Hammadde kaynaklarına yakınlık, işçi ücretlerinin düşük olduğu elverişli iklim şartlarının bulunduğu bölgede olmak, arsa, bina, su ve enerjisi ucuza sağlanan yerlerde olmak gibi avantajlar, maliyetlerin düzeyini önemli ölçüde etkiler.¹⁵⁰

3.5.3. İşletmenin yönetim yapısı ve organizasyon

Bir işletmede üretim maliyetini etkileyen en önemli etmenlerden biride yönetim ve organizasyondur. Yönetim ve organizasyonun etkin bir şekilde olmaması, işletmenin maliyeti olumsuz yönde etkileyerek, maliyetlerin artmasına neden olacaktır.

Yöneticilerin bilgi ve yetenekleri, uyguladıkları çalışma politikası, çalışanların bilgisi ve becerisi maliyetler üzerinde önemli rol oynamaktadır.

3.5.4. Enerji

Elektrik kesintileri, voltaj düşüklükleri gibi sorunlar makinelerin arızalanmasına, üretimin aksamasına, maliyetlerin yükselmesine neden olacaktır. Havalandırma, soğutma, ısıtma gibi alanlar için duyulan enerji de dikkatli bir şekilde kullanılmazsa işletmenin maliyetlerini arttıracaktır.

¹⁴⁹ Bursal-Ercan, a.g.e., s.24.

¹⁵⁰ Altuğ, a.g.e., s.92.

3.5.5. Çalışma kapasitesi

Çalışma kapasitesi, normal kapasite düzeyinden düşük olan işletmelerde birim maliyetler daha yüksektir. Çünkü sabit ve karışık (yarı sabit) nitelikte maliyetler, üretim düzeyinden bağımsız olduklarından, tam kapasitenin altında olan işletmelerde bu maliyetlerin birim payları yüksektir.¹⁵¹

3.5.6. Üretim faktörlerinin fiyatları

İşletmelerin üretim yapmak için satın almak zorunda olduğu hammadde, emek ve sermaye ucuz fiyatlara alındığında maliyetleri etkileyerek düşük; yüksek fiyatlara satın alındığında ise maliyetler yüksek olacaktır. Örneğin; işçi ücretlerinin artması, işletmede işçiliğin yerine makine kullanımına neden olabilir.

3.6. Maliyet Hesaplama Sistemleri

Maliyet hesaplama sistemleri, genel anlamda maliyet unsurlarının, işletmenin temel çalışma konusu, üretim tekniği ve girdilerin özellikleri göz önünde tutularak birleştirilmeleri ve bir bütün halinde hesaplanmaları işlemlerinden oluşan, çalışma düzenleri biçiminde tanımlanmaktadır.¹⁵² Maliyet sistemi birbirinden farklı aşağıda da belirtildiği üzere 3 grup maliyet hesaplama yönteminin birleşmesiyle oluşur.

Maliyet sisteminin kurulmasında üretim sistemi ve teknolojik yapının belirleyici rol oynaması nedeniyle, maliyet muhasebesi formasyonu bulunan personel ile teknik servislerde çalışan personel arasında çok yakın ve uyumlu işbirliğine dayalı düzenin kurulmuş olması gerekmektedir. Bu tür işbirliğine dayalı bir organizasyonun kurulamaması halinde, uygulanacak maliyet sisteminin hiçbir anlam ve önemi olmayacak, hatta sağlıklı bir maliyet sisteminin oluşturulması olanağı da zayıflayacaktır.¹⁵³

Maliyet sistemini aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi üç başlık altında toplayabiliriz

¹⁵¹ Altuğ, a.g.e., s.92.

¹⁵² Yükçü, a.g.e., s.341.

¹⁵³ Altuğ, a.g.e., s.286.

Tablo 3.1. Maliyet hesaplama yöntemleri

1. Kapsamına göre maliyet yöntemleri
a. Tam maliyet yöntemi b. Değişken maliyet yöntemi c. Normal maliyet yöntemi d. Asal (direkt) maliyet yöntemi
2. Maliyetlerin gerçekleşme durumuna göre maliyet yöntemleri
a. Fiili maliyet yöntemi b. Tahmini maliyet yöntemi c. Standart maliyet yöntemi
3. Üretim tekniğine göre maliyet yöntemleri
a. Sipariş maliyet yöntemi b. Safha maliyet yöntemi

İşletmeler, yukarıda sıralanan maliyet yöntemlerinden bir birleşim oluşturarak maliyet sistemini oluşturur. İşletmeler maliyet sistemlerini oluştururken, üretim şeklini göz önünde bulundurarak uygun yöntemi belirlerler.

Buna göre maliyet sistemi için seçenekler çoğaltılmakla beraber aşağıdaki sekiz örnekteki gibi bir uygulama da söz konusu olabilir.

1. Tam Maliyet + Fiili Maliyet + Sipariş Maliyet
2. Tam Maliyet + Standart Maliyet + Sipariş Maliyet
3. Değişken Maliyet + Fiili Maliyet + Sipariş Maliyet
4. Değişken Maliyet + Standart Maliyet + Sipariş Maliyet
5. Tam Maliyet + Fiili Maliyet + Safha Maliyet
6. Tam Maliyet + Standart Maliyet + Safha Maliyet
7. Değişken Maliyet + Fiili Maliyet +Safha Maliyet
8. Standart Maliyet + Değişken Maliyet + Safha Maliyet

Aşağıda maliyet yöntemleri yukarıda sıralanan maliyet yöntemleri sırasıyla açıklanacaktır.

3.6.1. Üretim tekniğine göre maliyet yöntemleri

Maliyet yöntemleri işletmenin üretim yapısına göre ‘sipariş maliyet yöntemi’ ve ‘safha maliyet yöntemi’ olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Aşağıda bu maliyet yöntemleri sırasıyla açıklanacaktır.

3.6.1.1. Sipariş maliyet sistemi

İşletmede üretilen her bir mamul ya da mamul grubu için katlanılan üretim maliyetlerinin ayrı ayrı izlenip sipariş kartlarında biriktirildiği yöntem ‘sipariş maliyet yöntemi’ olarak adlandırılır. Sipariş maliyet sistemine; makine, hazır giyim, gemi ve uçak sanayi, beyaz eşya üreten işletmeler örnek verilebilir.

Sipariş maliyet sistemini sadece mal üreten işletmeler değil, aynı zamanda hizmet üreten işletmelerde kullanabilir.

Sipariş maliyet sisteminin temel amacı; her bir siparişin maliyetini ayrı ayrı hesaplamak, denetlemek ve siparişlerin maliyetini sağlıklı bir şekilde saptamaktır. Bu sistemde üretimi yapılacak olan siparişe bir kod verilerek sipariş için maliyet kartı açılır. Siparişe ilgili bütün maliyetler bu kartta yer alır. Direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderleri kart üzerinde toplanan maliyetlerdir.

Sipariş maliyeti yönteminin uygulanabileceği üretim türleri şunlardır:¹⁵⁴

- Standart bir mamul üretiminin olmadığı üretim faaliyetleri,
- Müşteri istekleri doğrultusunda her mamulün ayrı özellik taşıdığı üretim faaliyetleri
- Değişik partilerde çeşitli mamullerin üretildiği üretim faaliyetleri.

Bu sistemde önemli olan, maliyetlerden olabildiğince çok bir kısmın siparişler bakımından doğrudan doğruya saptanmasıdır. Dolaysız (direkt) malzeme ve işçilik maliyetleri için bu iş oldukça kolay olmakla birlikte, genel imalat maliyetlerinin siparişlere yüklenmesi güçlükler doğurabilir. Siparişler işletme içerisinde ne derece farklı yollar izlerse, bu güçlükler o derece artar. Maliyet hesaplarının sağlıklı olması ve kontrol bakımından değeri, maliyet daireleri ayırımının ve maliyet yükleme anahtarları seçiminin isabetine bağlıdır.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Altuğ, a.g.e., s.292.

¹⁵⁵ Bursal-Ercan, a.g.e., s.261.

3.6.1.1.1. Sipariş maliyet yönteminin yarar ve sakıncaları:

Sipariş maliyet yönteminin yararları aşağıdaki gibidir:

1. Kârlı mamullerin kârsız mamullerden kolayca ayırt edilebilmesini sağlar.
2. Gelecekte üretilcek aynı tip sipariş için maliyetlerin ayırt edilmesini kolayca sağlar.
3. Satış fiyatının maliyete dayandığı hükümet sözleşmelerinde ve öteki sözleşmelerde, özel sipariş maliyetinin hesaplanmasına olanak sağlar. Bu gibi sözleşmelerde üretimi işletme, maliyetlerin üzerine belirli bir kâr payı ilave ederek satış fiyatını belirleyebilir. Bu durumda maliyetin özel olarak hesaplanmasına, sistem olarak sağlamış olmaktadır.¹⁵⁶
4. İşçilik maliyetleri zamanında kontrol edilebilir.
5. Elde edilen maliyet verileri rahat bir şekilde işletme yönetimi tarafından kullanılabilir.

Sakıncaları da şunlardır:

1. Geçmişteki işlerin maliyet bilgilerinden yararlanarak, gelecek için kullanılması, geçmişin hatalarını geleceğe taşır.
2. Giderleri ayrıntılı olarak incelemesi nedeniyle masraflı ve zaman alıcıdır. Önemli ölçüde personel masrafı gerektirebilir.

3.6.1.2. Safha maliyet sistemi

Üretimde süreklilik esasıyla birlikte birbirini izleyen, birbirine bağlı safhalarda gerçekleşen ve belirli hammaddelerden sürekli ve kitle halinde, tek veya birbirine benzeyen mamullerin üretildiği sisteme ‘safha maliyet sistemi’ denir.

Safha maliyet sistemi, ürün farklılığı olmayan ya da birbirine benzeyen, üretimin sürekli ve büyük miktarda olduğu işletmelerde kullanılır. Tuğla, çimento, lastik, cam, petrol, petrol ürünleri, un, şeker, su, elektrik gibi işletmeler safha maliyet sisteminin uygulandığı işletmelere örnek verilebilir.

Bu yöntemde üretim, sipariş üzerine değil, pazarda yaşam dönemleri itibarıyla sürekli talep gören mamullerin seri halde elde edilmesi için yapılmaktadır. Seri olarak üretilen aynı tür mamullerin tüm üretim safhaları ayrı bir önem taşımakta, bu nedenle ilgili üretim safhaları itibarıyla maliyetlerin ayrı ayrı hesaplanması, kontrol ve analizi

¹⁵⁶ Yükçü, a.g.e., s.403.

gerekli bulunmaktadır. Çünkü ancak bu şekilde herhangi bir maliyeti azaltmak veya en azından maliyetlerin artmaması için gerekli önlemleri almak olanaklı bulunmaktadır.¹⁵⁷

Dönem boyunca üretimle ilgili yapılan giderlerin tamamı tek bir safhada toplanır. Yardımcı gider yeri ayrımı da yapılmamış ise üretimle ilgili işletmenin bütünü tek safha olarak kabule edilir. Bu durumda herhangi bir safha tanımlaması da yapılmaz. Üretimle ilgili olan giderler; “710 Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri”, “ 720 Direkt İşçilik Giderleri” ve “730 Genel Üretim Giderleri” hesabında toplanır. Dönem sonlarında 151 Yarı Mamuller- Üretim, tamamlananlarda oradan 152 Yarı Mamuller hesabına aktarılır.¹⁵⁸

3.6.1.2.1. Birim maliyetlerin hesaplanması:

Safha maliyet sistemi basit olmakla birlikte üretim koşullarında yaşanan karmaşıklık ve mamul çeşitlerinin çoğalması nedeniyle uygulanması güçleşebilmektedir. Bu sistemde her safhanın maliyetini her dönem için hesaplamak gerekmektedir.

Safha maliyeti yönteminde birim maliyetlerin hesaplanma aşamaları aşağıda sıralandığı gibidir.¹⁵⁹

- Maliyet döneminde her safha itibariyle üretim girdi ve çıktı dengesi miktar yönüyle kurulur.
- Maliyet döneminde belli bir safhada toplanan direkt madde, direkt işçilik ve genel üretim maliyetlerinin tutarları saptanır.
- Üretim safhasında işlem gören tüm (mamul, yarı mamul) birimleri tamamlama dereceleri (yüzdeleri) ile çarpılarak eşdeğer mamul birimine dönüştürülür.
- Saptanan direkt madde, direkt işçilik ve genel üretim maliyetleri toplamaları, her bir maliyet unsuru itibariyle hesaplanan eşdeğer mamul birimleri toplamalarına bölünerek birim maliyetler bulunur.
- Bulunan birim maliyetler, mamul miktarları ile çarpılarak mamul ve yarı mamul maliyetleri saptanır.
- En son, aşamada ise, her safha itibariyle girdi ve çıktı dengesi tutar yönüyle kurulur.

¹⁵⁷ Altuğ, a.g.e., s.314.

¹⁵⁸ Karakaya, a.g.e., s.505.

¹⁵⁹ Altuğ, a.g.e., s.315-316.

3.6.1.2.2. Safha maliyet sistemin yarar ve sakıncaları

Safha maliyet sisteminin yararları:

1. Bu sistemde maliyetler daha ekonomik ve daha az emekle hesaplanır.
2. Fiili- Standart karşılaştırılması ile performans değerlemesi yapılarak işletme yöneticisinin vereceği kararlara yardımcı olur.
3. Safha maliyet sistemi, kombine üretimde kolaylık sağlar.
4. Maliyetleri düzenli olarak ve belirli aralıklarla başka bir işleme tabi tutmadan hesaplama kolaylığı sağlar.

Sakıncaları ise;

1. Safha maliyet sisteminde fiili rakamlar kullanıldığından maliyet hesaplamalarında gecikme olabilir. Buda raporların hazırlanmasında aksaklıklar oluşturabilir.
2. Mamuller aynı türden değilse, birim maliyetlerin hesaplanması sağlıklı olmayabilir.
3. Safha sayısının fazla olması durumunda hata yapma oranı yüksektir.
4. Maliyetlerin kontrolü için ek işlemler yapmak zorunludur.

3.6.2. Maliyetlerin gerçekleşme durumuna göre maliyet yöntemleri

Maliyetlerin gerçekleşme durumuna göre maliyet yöntemlerini; fiili maliyet yöntemi, tahmini maliyet yöntemi ve standart maliyet yöntemi olmak üzere üç başlıkta inceleyebiliriz.

3.6.2.1. Fiili maliyet yöntemi

Fiili maliyet yöntemi, çeşitli üretim aşamalarında, giderlerin fiilen gerçekleşen tutarları esas alınarak hesaplanan yöntemdir. Bu yöntem ‘tarihi maliyet yöntemi’ olarak da bilinir.

Bu maliyet yöntemi gerçek verilere dayanarak maliyetleri hesaplandığından dolayı yönetim açısından her zaman gerekli olan maliyetlerdir. Fakat verilerin karşılaştırılmasında kıyas olmadığı için bu yöntemde maliyetlerin sağlıklı bir biçimde kontrolü yapılamamaktadır.

Fiili maliyet sisteminde veriler tarihseldir ve geçmişini yansıtır. Belli bir dönem de üretilen bir mamul veya mamul grubunun gerçekleşen tüm maliyetleri, o dönemde

Üretilen mamullerin hepsine yüklenir. Genellikle maliyet dönemi olarak bir ve üç aylık süre kabul edilir. Daha önce açıklanan safha ve sipariş maliyet sistemlerinde, mamulün maliyetine giren gider unsurları hesaplanarak dağıtılmaları veya mamullere yüklenmeleri işlemleri, üretimin tamamlanmasından sonra fiili (gerçek) rakamlara dayandırıldığından, o sistemlerde fiili maliyet sistemi içerisinde yer alırlar.¹⁶⁰ ülkemizde en çok uygulanan yöntem fiili maliyet yöntemidir.

3.6.2.2. Tahmini maliyet yöntemi

Burada işletmenin geçmiş dönemde gerçekleşmiş maliyet verileri ile gelecekteki beklentileri birtakım istatistik hesaplamalara bağlı olarak tahmin edilen maliyet yöntemidir.

Muhasebe işlemleri bakımından standart maliyetler benzerlik gösterir. Her iki yöntem de gelecekle ilgili maliyet bilgilerini kullanır. Ancak, tahmini maliyetler önceki tecrübelere dayalı olarak belirlenirken; standart maliyetlerin belirlenmesinde bilimsel esaslar dikkate alınır. Bu nedenle, tahmini maliyet yöntemi, gelecekle ilgili fiyatlama kararlarında yöneticilere destek verirken, maliyet (gider) kontrolü açısından, geçmiş verimsizlikleri barındırma olasılığı nedeniyle değerini kaybeder.¹⁶¹

3.6.2.3. Standart maliyet yöntemi

Standart maliyet yöntemi, üretim şekline göre uygulanan sipariş veya safha maliyet yönteminde, girdi maliyeti olarak standart (bilimsel esaslara göre belirlenen) değerlerin kullanılmasına ve bu değerlerin muhasebe işlemlerinde de dikkate alınmasına dayanır.¹⁶²

Standart maliyeti yönteminden beklenen yararın sağlanabilmesi için, gerek işletme dışı ekonomik koşullarda gerekse işletme içi faaliyetlerde bir istikrar sağlanmış olması gerekir. İstikrar yoksa standartların sık sık değiştirilmesi ile standart maliyet yönteminden beklenen yarar ortadan kalkar.¹⁶³

Standart maliyet yönteminin başarılı ve güvenilir olabilmesi için, işletmede iyi ve yeterli bir organizasyonun yapılması, tüm yönetim kademelerinde standart maliyet

¹⁶⁰ Yükçü, a.g.e., s.347-348.

¹⁶¹ Lazol, a.g.e., s.211.

¹⁶² Lazol, a.g.e., s.212.

¹⁶³ Yükçü, a.g.e., s.791.

yönetimin anlaşılmış ve benimsenmiş olması gerekmektedir. Standart maliyet sistemi, maliyet hesaplama yönteminden çok, bir maliyet yönetim aracı olduğu için, işletmede çalışanların standart maliyet sistemi hakkında bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi gerekir.

Bu yöntemde standart maliyetler dönem sonunda fiili maliyetlerle karşılaştırılır ve fiili maliyetler ile standart maliyetler arasındaki sapmalar belirlenir. Bu sapmalar olumlu veya olumsuz olabilir. Daha sonra sapmaların nedenleri araştırılarak, bir değerlendirme yapılır. Yapılan bu değerlendirmeler sonucunda, sapmalar; satılan malın maliyeti, mamul stok ve yarı mamul stok hesaplarına aktarılarak sapma hesapları kapatılır.

Standart maliyet yönteminin tüm işletmelerde veya üretim tiplerinde uygulaması mümkün olmayabilir. Çünkü bunun için standart maliyetlerin belirlenebilmesi gerekmektedir. Standart maliyetlerin belirlenmesi ise kullanılan ilk madde ve malzemelerden, bu maddeler üzerine yapılacak iş ve işlemlere kadar her şeyin standartlaşmış veya standart ölçülerin kullanmaya elverişli olması ile mümkündür. Bu nedenle, atölye tipi sipariş üretimlerde (yani tekrarlanmayan bir seferlik yapılan üretimlerde) bu tür standartları yakalamak pek mümkün değildir.¹⁶⁴

Standart maliyet yönteminde temel olarak aşağıdaki standartlar kullanılır:

- Direkt ilk madde ve malzeme standardı
- Direkt ilk madde ve malzeme fiyat standardı
- Direkt işçilik ücret standardı
- Direkt işçilik zaman standardı
- Genel üretim gideri bütçe standardı
- Genel üretim gideri kapasite standardı
- Genel üretim gideri verim standardı

3.6.2.3.1. Sistemin Yarar ve Sakıncaları

Standart maliyet sisteminin yararları:¹⁶⁵

1. Maliyet unsurları etkili bir şekilde kontrol edilebilir.
2. Mamul maliyetlerinin hesabında hız ve kolaylık sağlanabilir.
3. Planlama ve kontrol sayesinde üretim faktörlerinin üretkenliğinin (prodüktivitesinin) artmasıyla maliyetler düşürülebilir

¹⁶⁴ Karakaya, a.g.e., s.122.

¹⁶⁵ Bursal-Ercan, a.g.e., s.335.

4. Kısa dönemli sonuç hesaplarının düzenlenmesi ve stok değerlemesi kolaylaşır.

5. İşletmede genel planlama ve özellikle üretim planlaması faaliyetleri kolaylaşır.

6. İyi bir iş değerlemesi ve adil bir ücret politikası uygulanabilir.

7. İşletmenin organizasyonunu geliştirmek ve daha verimli bir duruma getirmek olanağı bulunur

Sakıncaları ise;¹⁶⁶

1. Standartların iyi belirlenmemiş olması veya eskimesi tahlillerde yanıltıcı sonuçlara yol açabilir

2. Maliyet hesaplarında standartlara fazla önem verilmesi, fiili maliyetlerin izlenmesinde ihmallere yol açabilir.

3. Sistem kontrol bakımından pahalı hesap ve kayıt işlemleri gerektirebilir.

4. Standartlar, personel üzerinde bir nevi baskı yaratıp, işletme içi beşeri ilişkileri gerginleştirebilir.

5. Her işletmenin yapısı böyle bir sistemin uygulanmasına elverişli olmayabilir.

3.6.3. Kapsamına göre maliyet yöntemleri

Kapsamına göre maliyet yöntemleri, sabit giderlerin maliyete ne ölçüde dâhil edileceği hakkında bize bilgi sunmaktadır. Bu maliyet yöntemlerini 4 başlık altında inceleyebiliriz.

1. Tam maliyet yöntemi
2. Değişken maliyet yöntemi
3. Normal maliyet yöntemi
4. Asal (direkt) maliyet yöntemi

Tam maliyet yöntemi dışındaki maliyet yöntemleri kısmi maliyet yöntemi olarak da ifade edilebilmektedir.

¹⁶⁶ Bursal-Ercan, a.g.e., s.335.

3.6.3.1. Tam maliyet yöntemi

Maliyet unsurlarını sabit ya da değişken maliyet olup olmamasına bakılmadan üretimle ilgili tüm giderlerin maliyete dâhil edildiği yönteme tam maliyet yöntemi denir.

Tam maliyet yönteminde, maliyeti hesaplanacak birime önce direkt giderler verilmekte, daha sonra da endirekt giderler bazı ölçülere göre yüklenmektedir. Bu yöntemde, üretilen bir mamulün maliyeti, direkt ilk madde ve malzeme giderleri, direkt işçilik giderleri ve en direkt gider niteliğinde olan genel üretim giderlerinden oluşur.¹⁶⁷ Ülkemizde tüm mevzuat ve değerlendirme ölçüleri, bu maliyet yönteminin esaslarına göre hazırlanmıştır.

Tam maliyet yönteminde bazen sadece üretim maliyetleri ile yetinmeyip dönem maliyetlerinin de tamamen veya kısmen mamullere yüklendiği görülür. Özellikle, maliyetler üzerine belirli bir kâr yüzdesi eklenerek fiyat saptandığı hallerde satış maliyetlerini de içine alacak şekilde maliyetlerin geniş tutulması olanaklıdır.¹⁶⁸

3.6.3.2. Değişken maliyet yöntemi

Değişken maliyet yönteminde, maliyetler hesaplanırken sadece değişken nitelikteki giderler üretim maliyetine yüklenir. Yöntemde sabit giderler ise maliyet unsuru olarak değil, dönem gideri olarak kabul edilerek, gerçekleştiği dönemde giderleştirilir.

Değişken maliyet yöntemi, özellikle planlama ve yönetim kararlarının alınmasında önemli katkılar sağlayan bir yöntemdir. Maliyet- hacim kâr analizlerinin yapılması için gerekli olan bilgiler bu yöntemde ek bir çalışmaya ihtiyaç duyulmadan elde edilebilmektedir. Yöntem sabit üretim giderlerini mamul maliyetine dâhil etmediği için stok değişimleri dönem sonucunu (kâr veya zararı) etkilemez.¹⁶⁹

Değişken maliyet yöntemi, işletmelerin, kısa ve uzun dönemde kapasite kullanımlarını belirlemede rol oynamaktadır. Ayrıca bu yöntem, kâra geçiş noktasının belirlenmesinde ve kısa dönemde yönetim kararlarının alınmasında yöneticilere daha doğru bilgiler sağlamaktadır. Yöntemin uygulanmasında verimli

¹⁶⁷ Akdoğan, a.g.e., s.40.

¹⁶⁸ Altuğ, a.g.e., s.378.

¹⁶⁹ Karakaya, a.g.e., s.558.

sağlayabilmek için kendi özelliklerinin belirtilerek kayıt ve raporlama sisteminin oluşturulması zorunludur.

3.6.3.3. Normal maliyet yöntemi

Normal maliyet yöntemi, tüm değişken maliyet unsurlarının yanında sabit genel üretim giderlerinin de maliyete yüklendiği yöntemdir.

Bu yöntemde, mamul birim maliyeti; Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri, direkt işçilik giderleri, değişken genel üretim giderleri ve kullanılan kapasiteye isabet eden sabit genel üretim giderlerinden oluşur. Kullanılmayan (boş) kapasiteye isabet eden sabit genel üretim giderleri ise dönem gideri olarak gelir tablosuna aktarılır.¹⁷⁰

Normal maliyet yöntemi bazı şirketlerde kullanılmaktadır.

3.6.3.4. Asal maliyet yöntemi (direkt maliyet yöntemi)

Tam maliyet yönteminin tam karşılığı olan bu yöntemde, üretilen birimlerin maliyetine yalnızca direkt ilk madde ve malzeme giderler ve direkt işçilik giderleri yüklenmekte genel üretim giderlerinin tamamı maliyet dışında bırakılmaktadır.¹⁷¹ Bu yöntem, maliyet kalemlerinin direkt ve endirekt maliyet olarak ayrılması temeline dayanır.

Tablo 3.2. Giderlerin Kapsamına Göre Maliyet Hesaplama Yöntemleri

Maliyet Unsurları	Tam Maliyet Yöntemi	Değişken Maliyet Yöntemi	Normal Maliyet Yöntemi	Direkt (Asal) Maliyet Yöntemi
Direkt İlk Madde ve Malzeme gideri	+	+	+	+
Direkt işçilik giderleri	+	+	+	+
Genel üretim giderleri				
Değişken GÜG	+	+	+	-
Sabit GÜG	+	-	Kapasite Kul. Oranında	-

Kaynak: Karakaya, a.g.e., s.257.

¹⁷⁰ Karakaya, a.g.e. s.256.

¹⁷¹ Akdoğan, a.g.e., s.43.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 2008 MALİ KRİZİNİN ÜRETİM İŞLETMELERİNİN MAMUL MALİYETLERİNE ETKİSİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA, TRABZON ÖRNEĞİ

4.1. Uygulamanın Amacı

Mali krizlerin en çok sarstığı ülkeler gelişmekte olan ülkeler olmuş ve krizlerin yıkıcı etkileri bu tip ülkelerde daha uzun süre görülmüştür. Türkiye de mali krizlerden etkilenen hatta krizlerin temel ülkelerinden birisidir. Türkiye’de birçok işletme, krizden doğrudan veya dolaylı olarak birçok yönde etkilenmiş, bir kısım işletmeler kapanmış veya önemli ölçüde işçi çıkarmak zorunda kalmıştır.

Yapılan araştırma çalışmasıyla cevap aranan sorular şunlardır:

- İşletmeler 2008 mali krizinden etkilendi mi?
- Etkilenmiş ise etkilenme hangi yönde oldu?
- İşletmelerin personel sayısında değişiklik oldu mu?
- İşletmelerin mamul maliyetlerinde değişiklik oldu mu?
- İşletmelerin üretim faaliyetlerinin krizden etkilenmesi nasıl olmuştur?
- Kriz öncesi ve sonrasında işletmelerin hammadde stoklarında, mamul stoklarında, üretim ve satışlarında meydana gelen değişimler nasıl olmuştur?
- Kriz öncesi ve sonrası işletmelerin giderlerinde meydana gelen değişimler nasıl olmuştur?

Bu sorulara cevap almak suretiyle, çalışmamızda şu ana kadar verilen teorik bilgiler doğrultusunda, 2008 mali krizinin Trabzon’daki üretim işletmelerinin mamul maliyetlerine etkisini tespit etmek hedeflenmiştir.

4.2. Anket Sorularının Hazırlanması ve Uygulanması

Yapılan araştırmada verilerin toplanabilmesi için anket yöntemi uygulanmıştır. Anket formunun hazırlanmasında daha önce uygulanmış anket çalışmalarından yararlanılarak 19 soruluk bir anket formu hazırlanmıştır. Anket formu hazırlanırken mümkün olduğunca az sayıda soru sorulmasına dikkat edilerek anketi cevaplandıracak kişinin sıkılmadan doğru bilgileri vermesi sağlanmıştır. Anketler uygulanırken görüşme yönteminden yararlanılmıştır. Hazırlanan anket formları işletme temsilcilerine elden

teslim edilmiş, birçoğu yöneticilerle yüz yüze görüşülerek doldurulurken bir kısmı da daha sonra geri toplanmıştır.

4.3. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın hedefinde de görüldüğü gibi 2008 mali krizinin Trabzon'daki işletmelerin mamul maliyetlerine olan etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda 'sanayi işletmeleri' uygulama alanı olarak seçilmiş ve incelenmiştir. Burada önemli olan, krizin Trabzon'daki etkilerini mümkün olduğunca geniş bir alanda gözlemleyebilmektir.

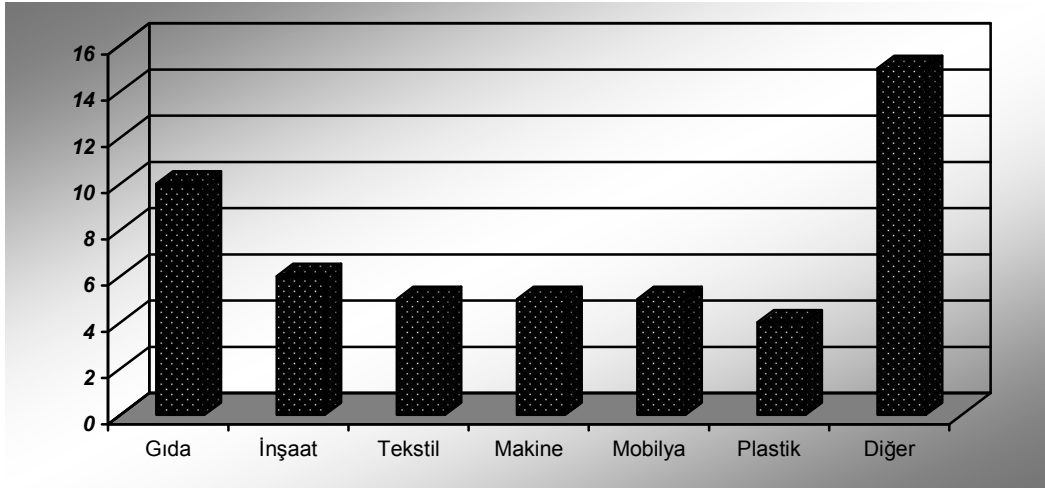
Trabzon'daki gıda, inşaat, tekstil, makine, mobilya, plastik, cam, metal, kereste sanayi hedef kitle olarak seçilmiştir. Hedef kitle seçilirken Trabzon Sanayi Odasına gidilerek ilgili kişilerle görüşme yapıp, Odaya kayıtlı olan 54 işletme esas alınmıştır. 54 işletmeden 1 işletme 2008 yılında faaliyete başlamış, 2 işletme anket formunu doldurmayı kabul etmezken, 1 işletmede anket sorularından sadece 2'sini cevaplandığı için uygulamaya dâhil edilmeyip toplamda 50 işletme değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

4.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında katılımcı işletmelerin büyük çoğunluğunu %20 (10) ile gıda sektörü ve %12 (6) ile inşaat sektöründe yer alan işletmeler oluşturmaktadır. Bu işletmeleri sırasıyla; tekstil, makine ve mobilya sanayinde 5 işletme (%10), plastik sanayinde 4 işletme (%8) ve diğer olarak adlandırdığımız cam, metal, kereste sanayinde 15 işletme (%30) takip etmektedir. Dağılım tablo 4.1.'de verilmiştir.

Tablo 4.1. İşletmelerin Faaliyet Alanları

Faaliyet Alanı	Toplam	Yüzde (%)
Gıda	10	20
İnşaat	6	12
Tekstil	5	10
Makine	5	10
Mobilya	5	10
Plastik	4	8
Diğer	15	30
Toplam	50	100 (%)

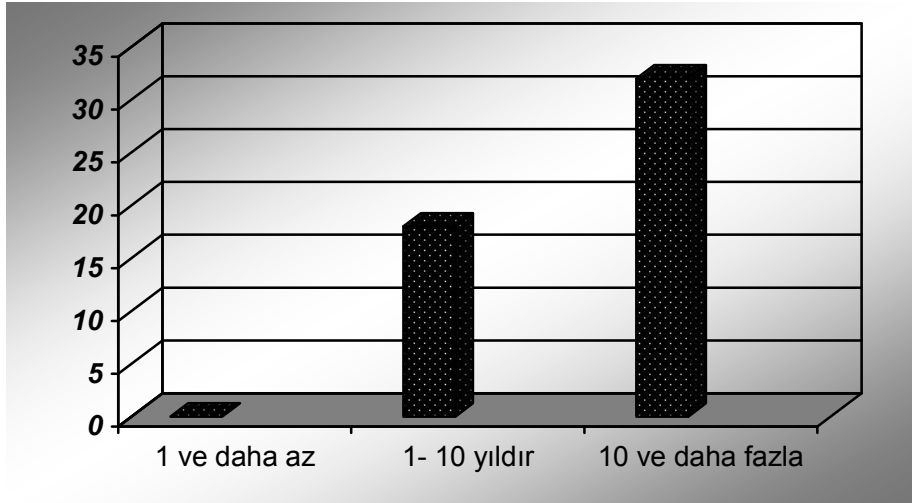

Şekil 4.1. İşletmelerin Faaliyet Alanlarının Grafiksel Dağılımı

Araştırmaya katılan işletmelerin büyük çoğunluğu (%64) 10 yıl ve daha fazla süredir faaliyetlerini sürdürmektedir. Mevcut işletmelerin 18'i (%36) 1-10 yılları arası faaliyetlerini sürdürmekte olup, 1 ve daha az süredir faaliyet gösteren işletmeler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Tablo 4.2. İşletmelerin Faaliyet Süresi

Süre	Toplam	Yüzde (%)
1 ve daha az süredir faaliyet gösteren	0	0
1 – 10 yıldır faaliyet gösteren	18	36
10 yıl ve daha fazla süredir faaliyet gösteren	32	64
Toplam	50	100 (%)

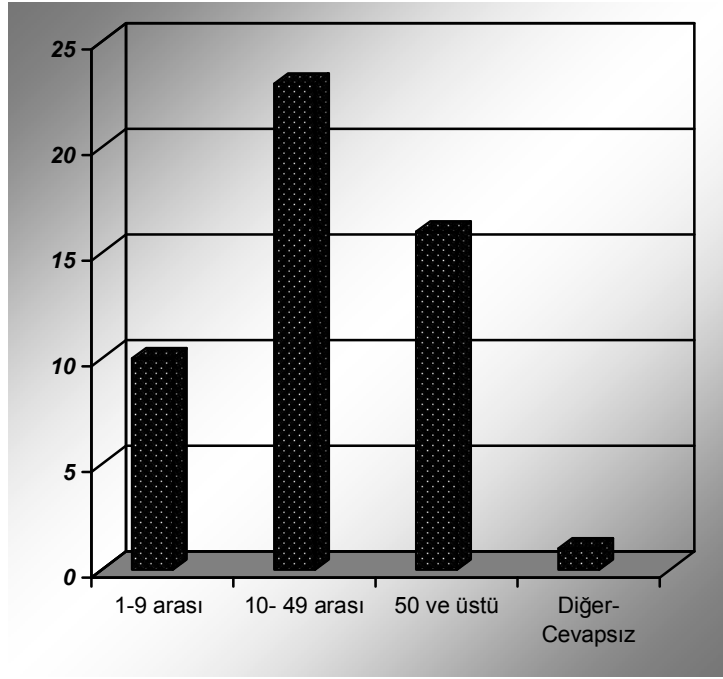

Şekil 4.2. İşletmelerin Faaliyet Süresinin Grafikselsel Dağılımı

Uygulamaya dâhil olan işletmelerin personel sayılarına bakıldığında büyük bir kısmının küçük ve orta büyüklükte işletmeler olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan işletmelerin istihdamı çoğunlukla 10-49 aralığında (%46) toplanmıştır. Sırayı 50 ve üstü 16 (%32) işletme, 1-9 arası 10 (%20) işletme ve diğer cevapsız 1 (%2) işletme takip etmektedir. Dağılım tablo 4.3.'te verilmiştir.

Tablo 4.3. İşletmelerin Personel Sayıları

Kişi	Toplam	Yüzde (%)
1-9 arası	10	20
10-49 arası	23	46
50 ve üstü	16	32
Diğer ve cevapsız	1	2
Toplam	50	100 (%)

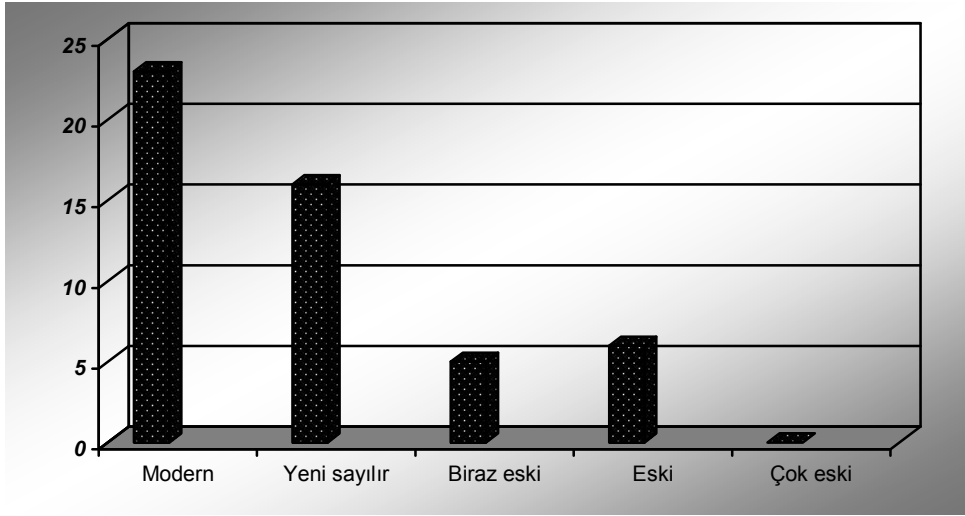

Şekil 4.3. İşletmelerin Personel Sayılarının Grafiksel Dağılımı

İşletmelerin üretim teknolojilerine bakıldığında ise; 23 (%46) işletme modern, 16 (%32) işletme yeni sayılır, 6 (%12) işletme eski, 5(%10) işletme biraz eski olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4.4. İşletmelerin Üretim Teknolojilerinin Durumu

	Toplam	Yüzde (%)
Modern	23	46
Yeni sayılır	16	32
Biraz eski	5	10
Eski	6	12
Çok eski	0	0
Toplam	50	100 (%)

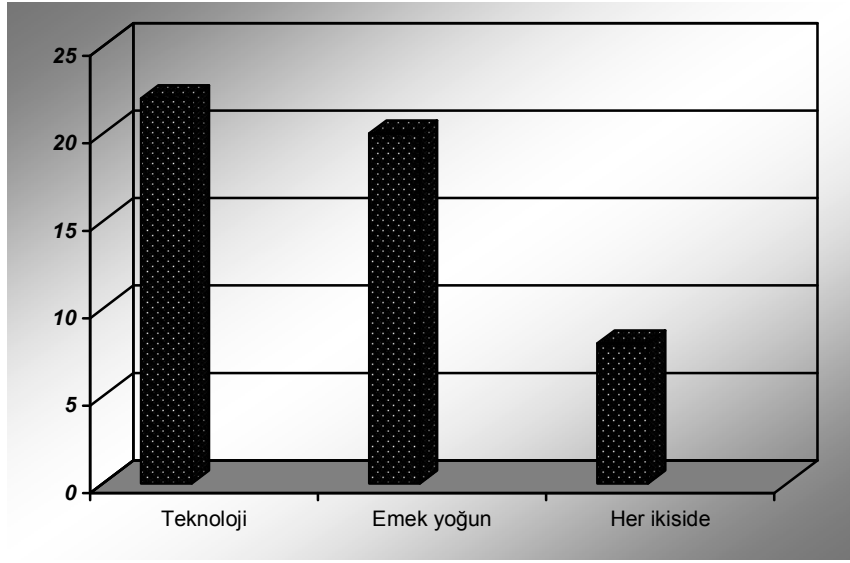

Şekil 4.4. İşletmelerin Üretim Teknolojilerinin Durumunun Grafikselsel Dağılımı

Tablo 4.5.'te, işletmelerin fabrika ve atölyelerindeki üretim tiplerinin dağılımına bakıldığında 22 (%44) işletme teknoloji yoğun, 20 (%40) işletme emek yoğun ve 8 (%16) işletme ise hem emek yoğun hem de teknoloji yoğun üretim yapmaktadır.

Tablo 4.5. İşletmelerin Üretim Yapıları

	Toplam	Yüzde (%)
Emek Yoğun	20	40
Teknoloji Yoğun	22	44
Her İkisi de	8	16
Toplam	50	100 (%)

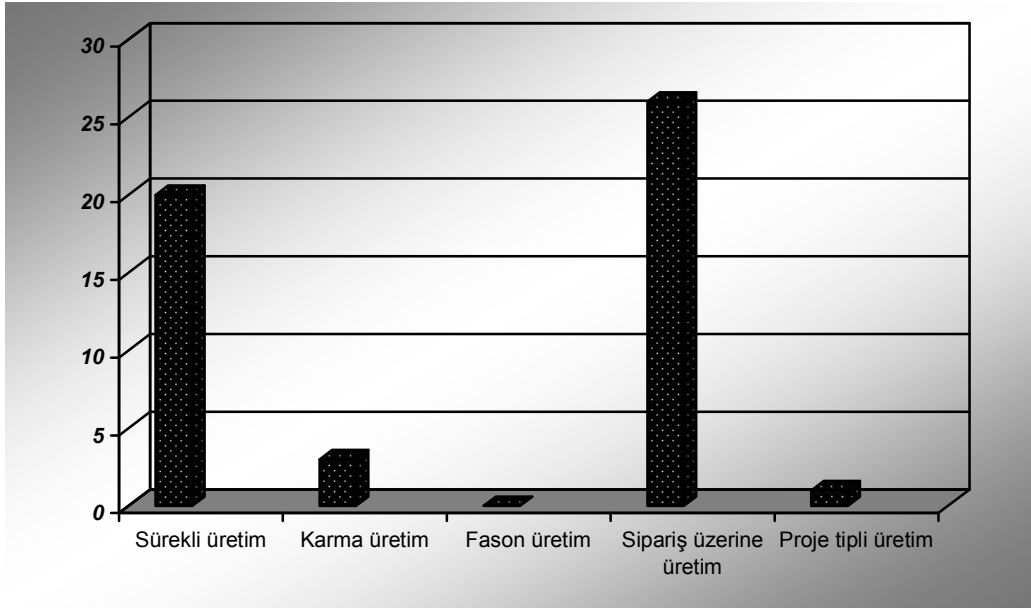

Şekil 4.5. İşletmelerin Üretim Yapılarının Grafikselsel Dağılımı

Araştırmaya dâhil edilen işletmelerin kullandıkları üretim sistemlerine bakıldığında ise 26 (%52) işletme sipariş üzerine üretim, 20 (%40) işletme sürekli üretim, 3 (%6) işletme fason üretim, 1 (%2) işletme proje tipi üretim sistemi kullanmaktadır. Fason üretim sistemi ile faaliyet gösteren işletme ise yoktur.

Tablo 4.6. İşletmelerin Kullandıkları Üretim Sistemleri

Üretim Sistemleri	Toplam	Yüzde (%)
Sürekli üretim	20	40
Karma üretim	3	6
Fason üretim	0	0
Sipariş üzerine üretim	26	52
Proje tipi üretim	1	2
Toplam	50	100 (%)

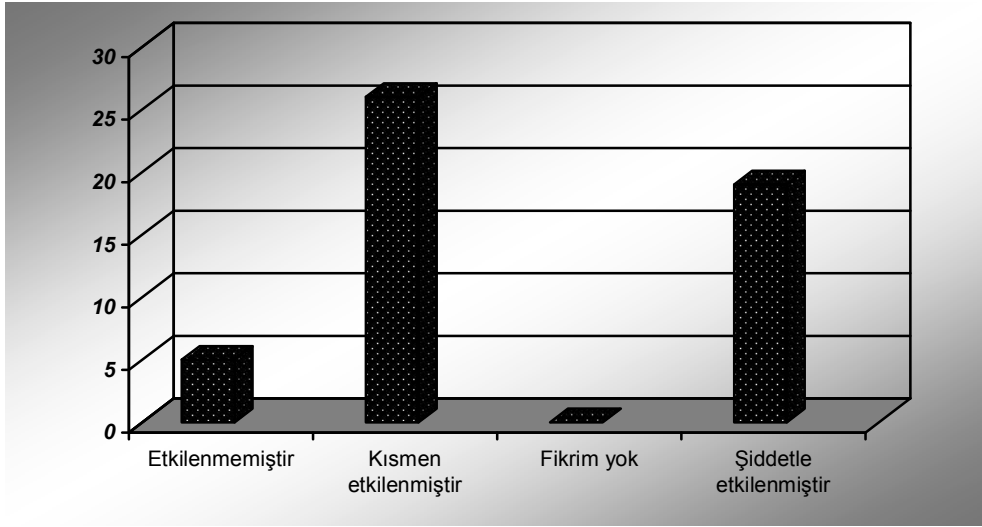

Şekil 4.6. İşletmelerin Kullandıkları Üretim Sistemlerinin Grafiksel Dağılımı

Araştırmaya katılan işletmelerin büyük çoğunluğu 2008 krizinden kısmen (%52) ve şiddetle (%38) etkilendiğini ifade etmiştir. 5 (%10) işletme ise 2008 krizinden etkilenmediğini belirtmiştir.

Tablo 4.7. İşletmelerin 2008 Krizinden Etkilenme Düzeyleri

Etkilenme Düzeyleri	Toplam	Yüzde (%)
Etkilenmemiştir	5	10
Kısmen etkilenmiştir	26	52
Şiddetle etkilenmiştir	19	38
Fikrim yok	0	0
Toplam	50	100 (%)

Şekil 4.7. İşletmelerin 2008 Krizinden Etkilenme Yönünün Grafiksel Dağılımı

Araştırmaya katılan işletmelerin krizden etkilenme nedenlerinin ilk sırasında %23 ile harcamaların ve tüketimin kısılması yer alırken, ikinci sırada işletmelerin %17 ile kriz öncesi yeni yatırımlar için önemli ölçüde kredi alınmış olması ve kredi faiz oranlarının artması gelmektedir. %10'u öz kaynak yetersizliği, %8'i ihracat teşviklerinin yetersizliği ve yine diğer olarak adlandırdığımız işletmelerin %8'i talep yetersizliği, tahsilatın zorlaşması, çeklerin karşılıksız çıkması gibi nedenlerden dolayı krizden etkilenmiştir. İşletmelerin %5'i krize teknolojinin ve yöneticilerin yetersizliğinin neden olduğunu belirtmiştir.

Tablo 4.8. İşletmelerin Krizden Etkilenme Nedenleri

	Toplam	Yüzde
Teknolojik Yetersizlik	3	5
Yasal Değişiklikler	0	0
İhracat Teşviklerinin Yetersizliği	5	8
Yöneticilerin Yetersizliği	3	5
Örgütsel Sorunlar	0	0
Kriz Öncesi Yeni Yatırımlar İçin Önemli Ölçüde Kredi Alınmış Olması	10	17
Çevre Analizi Yetersizliği	0	0
Harcamaların ve Tüketimin Kısılması	13	23
Kredi Faiz Oranlarının Artması	10	17
Nakitle çalışma eğilimi	4	7
Öz kaynak Yetersizliği	6	10
Diğer	5	8

2008 krizinin uygulamaya dâhil işletmelerdeki olumsuz etkileri incelendiğinde ise %31 ile satışların düşmesi ilk sırada yer alır. Onu %19 ile kârın düşmesi, %15 ile maliyetlerin artması, %10 ile yatırımların yarım kalması, %8 ile finansal sorunların olması, %6 ile çalışanların işten çıkarılma korkusuyla motivasyonlarının düşmesi ve kalitenin düşmesi, %2 ile kararların etkinliğinin bozulması, %1 ile örgüt içi gerilim, çatışmanın artması ve atıl kapasitenin artması takip etmektedir.

Tablo 4.9. 2008 Krizinin Uygulama Yapılan İşletmeler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

	Toplam	Yüzde (%)
Satışlar Düştü	26	31
Örgüt İçi Gerilim ve Çatışma Arttı	1	1
Kararların Etkinliği Bozuldu	2	2
Çalışanların İşten Çıkarılma Korkusuyla Motivasyonu Düştü	5	6
Yan Sanayinin Yüğü Arttı	0	0
Yatırımlar Yarım Kaldı	9	10
İşletme İmajı Zayıfladı	0	0
Maliyetler Arttı	13	15
Kalite Düştü	5	6
Finansal Sorunlar Oldu	7	8
Atıl Kapasite Arttı	1	1
Kâr Düştü	16	19

2008 krizinin araştırmaya katılan işletmeler üzerindeki olumlu etkilerine bakıldığında, işletmelerin %10'u krizden dolayı ihracatın ve AR-GE'nin öneminin arttığını görülmektedir. Ayrıca işletmelerin %8'i maliyetlerin azaldığını, kalitenin arttığını ve dış çevreyle iletişim kurduklarını belirtmiştir. Ayrıca 1 işletme kârının arttığını belirtmiş olup işletmelerin %48'i 2008 mali krizinin hiçbir olumlu etkisi olmadığını ifade etmiştir.

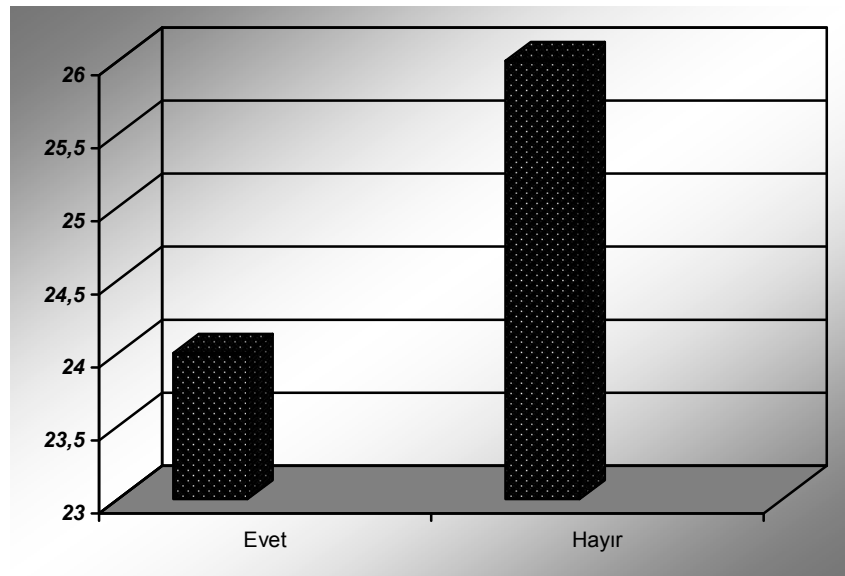
Tablo 4.10. 2008 Krizinin Uygulama Yapılan İşletmeler Üzerindeki Olumlu Etkileri

	Toplam	Yüzde (%)
Kâr Arttı	1	2
Maliyetler Azaldı	4	8
Kalite Arttı	4	8
İhracat Arttı	5	10
Dış Çevreyle İletişim Kuruldu	4	8
İşletme İçi Yakınlaşma Sağlandı	3	6
ARGE' nin Önemi Arttı	5	10
Hiçbir Olumlu Etkisi Olmadı	24	48

Uygulamada 2008 krizi sonrası 24 (%48) işletmenin personel sayısında değişiklik olurken, 26 (%52) işletmenin sayısında değişiklik olmamıştır. Dağılım Tablo 4.11.'de verilmiştir.

Tablo 4.11. Kriz Sonrası Personel Sayısındaki Değişiklik

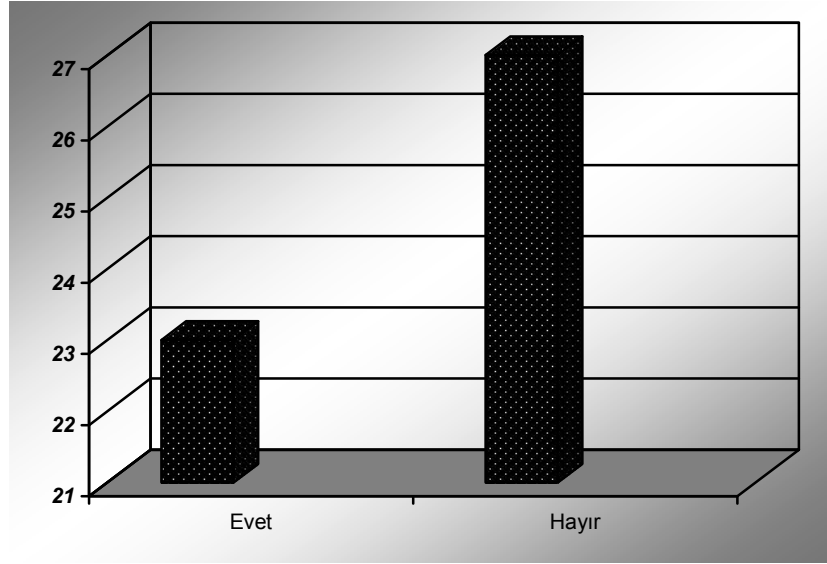
	Toplam	Yüzde (%)
Evet	24	48
Hayır	26	52
Toplam	50	100

Şekil 4.8. Kriz Sonrası Personel Sayısındaki Değişikliğin Grafikselleştirilmesi

Krizle birlikte 23 (%46) işletmenin kaynak ihtiyacı artarken, 27 (%54) işletmenin kaynak ihtiyacında bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 4.12. Krizle Birlikte Artan Kaynak İhtiyacı

	Toplam	Yüzde (%)
Evet	23	46
Hayır	27	54
Toplam	50	100

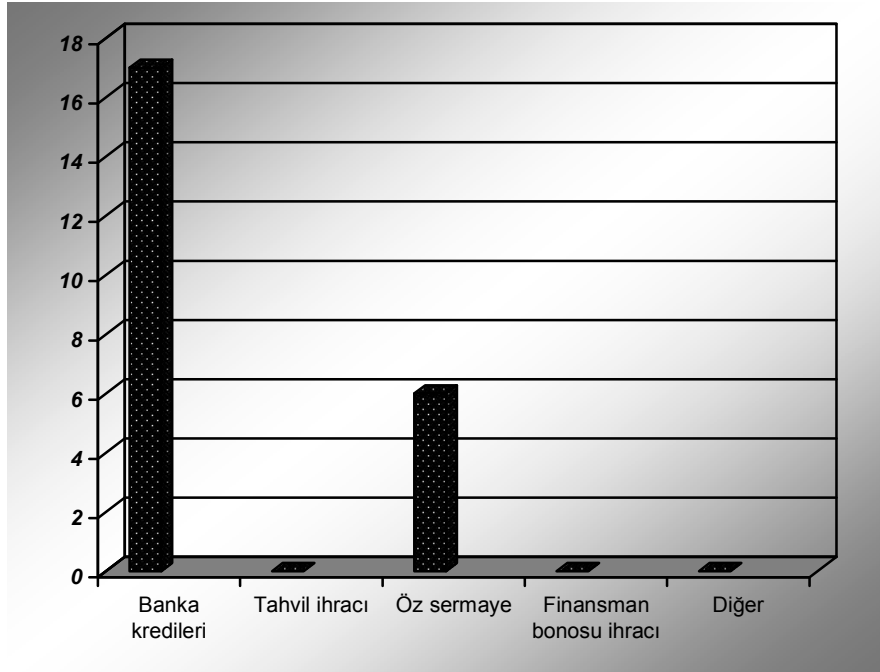

Şekil 4.9. Krizle Birlikte Artan Kaynak İhtiyacının Grafikselsel Dağılımı

Kaynak ihtiyacı artan işletmelerden 17 (%74)'si banka kredilerine başvururken, 6 (%26)'sı öz sermayelerini arttırmayı tercih etmiştir.

Tablo 4.13. Artan Kaynak İhtiyacının Karşılanması

	Toplam	Yüzde (%)
Banka kredileri	17	74
Öz sermaye artırımı	6	26
Finansman bonosu ihracı	0	0
Tahvil ihracı	0	0
Diğer	0	0

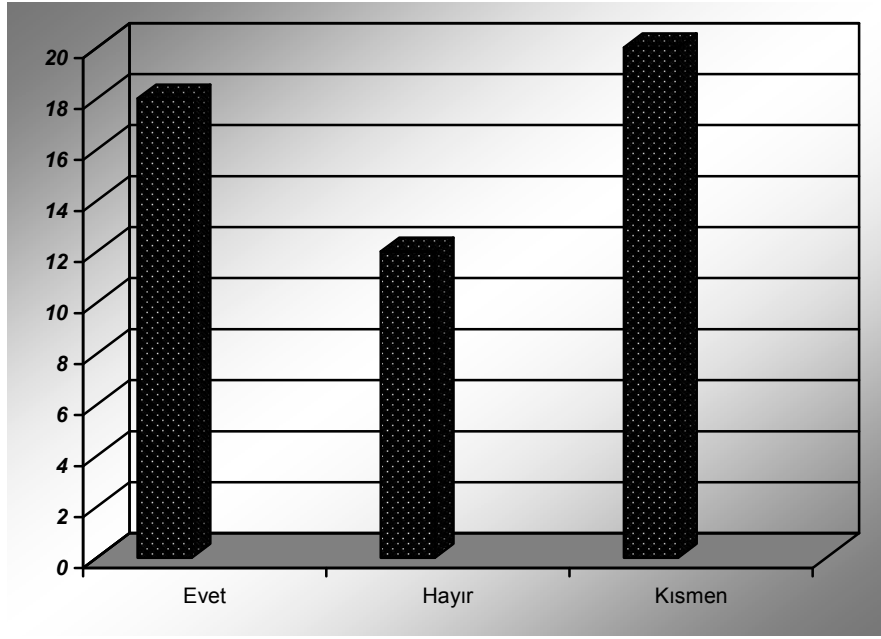

Şekil 4.10. Artan Kaynak İhtiyacının Karşılanmasının Grafiksel Dağılımı

Araştırmaya katılan işletmelerin 2008 mali krizinin mamul maliyetlerine olan etkisine bakıldığında, 20 (%40) işletme kısmen etkilendiğini, 18 (%36) işletme etkilendiğini ve 12 (%24) işletme ise etkilendiğini ifade etmiştir. Dağılım, Şekil 4.14.'te verilmiştir.

Tablo 4.14. 2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerine Olan Etkisi

	Toplam	Yüzde (%)
Evet	18	36
Kısmen	20	40
Hayır	12	24
Toplam	50	100 (%)

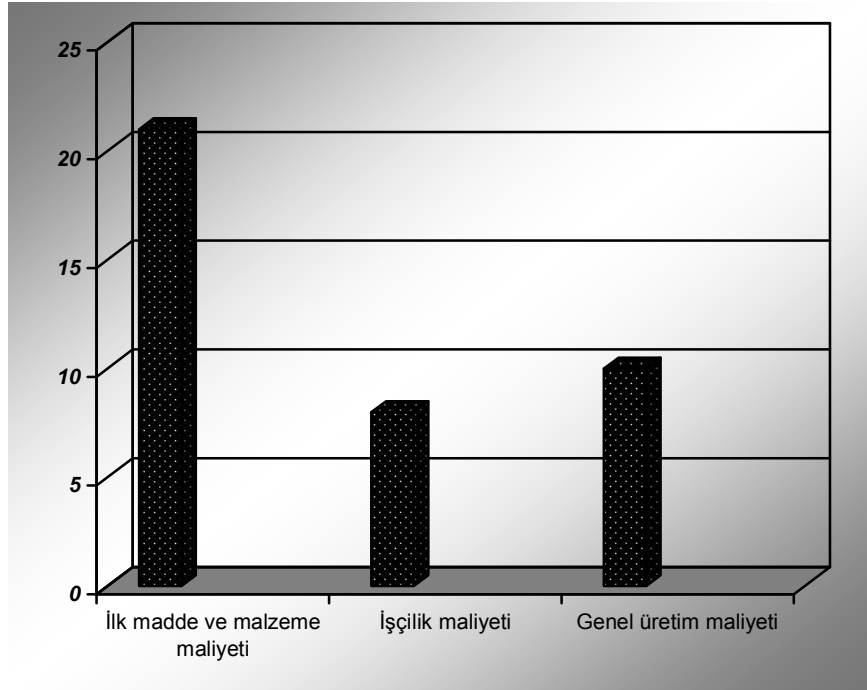

Şekil 4.11. 2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerine Olan Etkisinin Grafikselleştirilmesi

Araştırmada, 2008 mali krizinden mamul maliyetleri bakımından etkilenen işletmelerde etkilenme alanı %53 ile daha çok ilk madde ve malzeme maliyetleri olmuştur. İkinci sırada %26 ile işletmeler genel üretim maliyetlerinin etkilendiğini ve son olarak %21 ile işçilik maliyetlerinin etkilendiğini belirtmişlerdir.

Tablo 4.15. 2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerini Etkileme Alanı

	Toplam	Yüzde (%)
İlk madde ve malzeme maliyetleri	21	53
İşçilik maliyetleri	8	21
Genel üretim maliyetleri	10	26

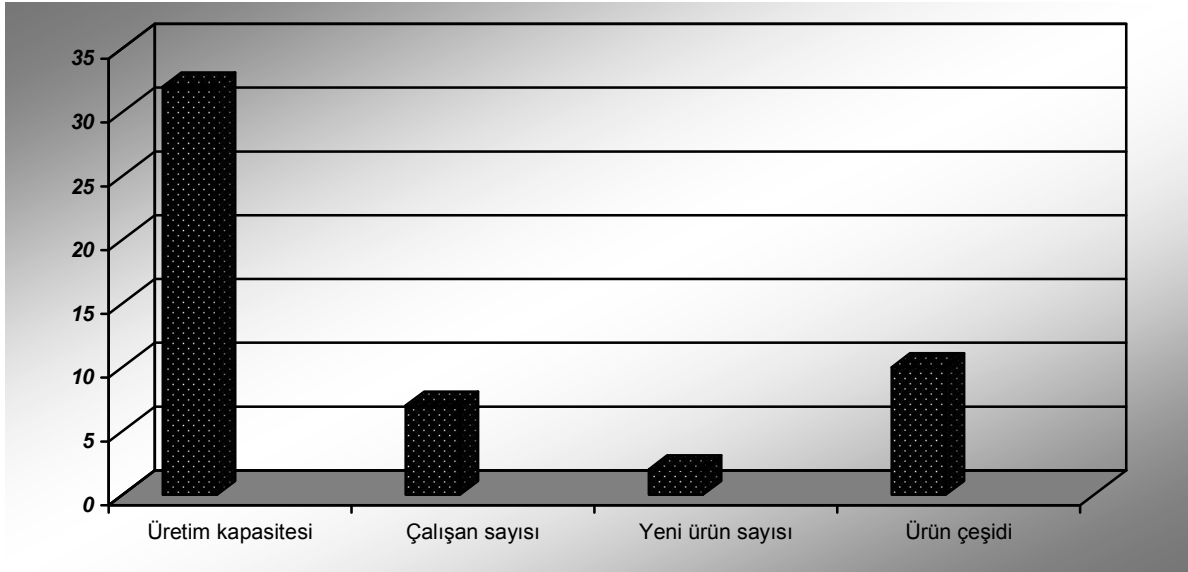

Şekil 4.12. 2008 Krizinin İşletmelerin Mamul Maliyetlerini Etkileme Alanının Grafiksel Dağılımı

Uygulamaya katılan işletmelerin üretim faaliyetlerinin krizden etkilenmesi daha çok %62 ile üretim kapasitesinde olmuştur. Daha sonra üretim faaliyetlerinin krizden etkilenmesi sırasıyla %20 ile ürün çeşidi, %14 ile çalışan sayısı ve %4 ile yeni ürün sayısı olmuştur.

Tablo 4.16. İşletmelerin Krizden Etkilenen Üretim Faaliyetleri

	Toplam	Yüzde (%)
Üretim kapasitesi	32	62
Çalışan sayısı	7	14
Yeni ürün sayısı	2	4
Ürün çeşidi	10	20

Şekil 4.13. İşletmelerin Krizden Etkilenen Üretim Faaliyetlerinin Grafikselsel Dağılımı

İşletmelerin kriz sırasında uyguladıkları personel politikalarına bakıldığında ise, ilk sırada %29 ile ücretli izin verme, ikinci sırada %20 ile ücretsiz izin verme ve üçüncü sırada ise %16 ile çalışma günlerini azaltma ve işten çıkarma politikalarını benimsediği görülmektedir. İşletmelerin %14'ü personellerini diğer işletmelerinde görevlendirmiş, %5'i ise emekliye ayırmıştır.

Tablo 4.17. İşletmelerin Kriz Sırasında Uyguladıkları Personel Politikaları

	Toplam	Yüzde (%)
İşten çıkarmak	7	16
Askere göndermek	0	0
Ücretli izin vermek	13	29
Emekliye ayırmak	2	5
Çalışma günlerini azaltmak	7	16
Ücretsiz izin vermek	9	20
Diğer işletmelerinizde görevlendirmek	6	14

2007 yılında hammadde stoklarında 22 işletmede oran sabitken, 12 işletmede %15, 4 işletmede %30 artış olmuştur. 9 işletmede %5, 3 işletmede %30 azalma belirlenmiştir. Mamul stoklarında 21 işletmenin oranı değişmemiş, 11 işletmede %15, 4 işletmede %30 artış, 10 işletme de %5, 4 işletmedeyse %30 azalış olmuştur. Üretimde 20 işletmenin oranları değişmemiş, 10 işletmede %15, 4 işletmedeyse %30 artış olmuş, 13 işletmede %5 ve 3 işletmedeyse %30 azalma olmuştur. Satışlarda ise işletmelerin 19'unda oran aynı kalır iken, 9 işletmede %15, 5 işletme de %30 artma, işletmelerin 13'ünde ise %5, 4'ünde ise %30 azalma belirlenmiştir.

Tablo 4.18. Kriz Öncesi İşletmelerin Hammadde Stoklarında, Mamul Stoklarında, Üretim ve Satışlarında Meydana Gelen Değişimler

2007	Hammadde Stokları	Mamul stokları	Üretim	Satışlar
Değişmedi	22	21	20	19
Arttı (%15)	12	11	10	9
Arttı (%30)	4	4	4	5
Azaldı (%5)	9	10	13	13
Azaldı (%30)	3	4	3	4

2008 ve sonrasında 15 işletmede hammadde stoklar oranı değişmezken, 15 işletmede %15, 4 işletmede %70 artış olmuş iken, 9 işletmede %40, 7 işletmede %80 azalma olmuş, mamul stoklarında ise 13 işletmede oran sabit iken, işletmelerin 12'sinde %15, 5'inde %30 ve yine 5 işletmede %70 artış olmuştur. 10 işletmede %40, 5 işletmede ise %80 azalma olmuştur. 11 işletmenin üretiminde oranlar sabit kalırken 8 işletmede %15, 4 işletmede %30, 4 işletmede %70 artış olmuş, 15 işletmede %40 ve 8 işletme de ise %80 azalma belirlenmiştir. Satışlarda işletmelerin 10'unda oranlar aynı kalır iken, 5 işletmenin %15, 3 işletmede %70 artış, 20 işletmede %40 ve 12 işletmede ise %80 oranlarında azalma görülmüştür.

Tablo 4.19. Kriz Dönemi ve Sonrası İşletmelerin Hammadde Stoklarında, Mamul Stoklarında, Üretim ve Satışlarında Meydana Gelen Değişimler

2008 ve Sonrası	Hammadde Stokları	Mamul Stokları	Üretim	Satışlar
Değişmedi	15	13	11	10
Arttı (%15)	15	12	8	5
Arttı (%30)	-	5	4	-
Arttı (%70)	4	5	4	3
Azaldı (%40)	9	10	15	20
Azaldı (%80)	7	5	8	12

Araştırmada 27 işletmenin hammadde malzeme giderleri değişmezken, 12 işletmede %15, 7 işletmede %40 artış yaşanırken, 4 işletmede %20 azalma gözlenmiştir. 28 işletmenin işçilik giderleri sabit kalırken, 8 işletmede %15 oranında, 6 işletmede ise %40 artış olmuştur. 8 işletmede ise %20 azalma yaşanmıştır. İşletmenin genel üretim giderlerinde ise 22 işletmede sabitken, 13 işletmede %15, 7 işletmede %40 artış, 8 işletmede %20 azalma belirlenmiştir.

Tablo 4.20. Kriz Öncesi Giderlerde Meydana Gelen Değişimler

2007	Hammadde ve Malzeme Giderleri	İşçilik Giderleri	Genel Üretim Giderleri
Değişmedi	27	28	22
Arttı (%15)	12	8	13
Arttı (%40)	7	6	7
Azaldı (%20)	4	8	8

2008 yılında ise 20 işletmenin hammadde malzeme giderleri değişmezken, 10 işletmede %15, 8 işletmede %30 ve yine 8 işletmede %50 artış yaşanmış, 4 işletmede %20 azalış belirlenmiştir. İşletmenin işçilik giderlerinde 23 işletmede oran değişmemiş, 8 işletmede %15, 8 işletmede %30, 7 işletmede %50 artış olmuştur. 4 işletmede ise %20 azalış görülmektedir. Genel üretim giderlerinde ise işletmelerin 17'sinde oran sabitken,

12 işletmede %15, 4 işletmede %30, 5 işletmede %50 artış, 8 işletmede %20 azalma, 4 işletmedeyse %60 azalış görülmektedir.

Tablo 4.21. Kriz Dönemi ve Sonrası Giderlerde Meydana Gelen Değişimler

2008	Hammadde Malzeme Giderleri	İşçilik Giderleri	Genel Üretim Giderleri
Değişmedi	20	23	17
Arttı (%15)	10	8	12
Arttı (%30)	8	8	4
Arttı (%50)	8	7	5
Azaldı (%20)	4	4	8
Azaldı (%60)	-	-	4

SONUÇ

Bir ülkedeki ekonomik dalgalanmalar, mal ve hizmet üreten işletmelerde veya ülke ekonomisinin tamamında üretim-tüketim dengesini bozarak işletmelerin girdi, üretim, maliyet, satış, fiyat, yatırım kararları, istihdam imkânları, kâr marjları, kalite düzeyleri, kapasite kullanım oranları, vb. gibi göstergelerde değişikliklere yol açar.

2007 yılının ortalarında ABD piyasasında yaşanan olumsuzluklar önce gelişmiş ülkeleri ardından gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına alarak kısa sürede küresel bir krize dönüştü. Küresel mali kriz tüm dışa açık ülkeleri olduğu gibi Türkiye ekonomisini de etkilemiştir.

2008 krizinin imalat işletmelerinin mali yapısı üzerinde yarattığı etki, bu çalışmada hem rakamsal hem de şekil yardımıyla görsel olarak gösterilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre ankete katılan üretim işletmelerinin çoğunluğu bir kriz dönemi yaşamıştır. Uygulama sonuçları da göstermiştir ki birçok imalat işletmesi 2008 küresel mali krizden olumsuz yönde etkilenmiştir.

Başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerinde krizin etkisiyle birlikte durgunluk, gelir daralması ve taleplerinde azalış olmuştur. Kriz nedeniyle yurtdışında yaşanan bu daralmayla ihracat yapan imalat işletmelerinin satışlarında bir azalma oluşmuştur.

2008 krizinin öncesinde uygulamaya dâhil işletmelerin talep artışı karşında üretim ve satışlarında bir artış söz konusu iken, 2008 krizi ve sonrasında yaşanan talep azalışı nedeniyle üretim ve satışlarda düşüş meydana getirmiştir. Meydana gelen bu düşüş, beraberinde stoklarda ve maliyetlerde artışa neden olmuştur.

Ankete katılan imalat işletmelerinin büyük bir kısmı modern ve yeni sayılabilecek bir teknolojiyle üretimlerini gerçekleştirmektedirler. Bu da işletmelerin teknolojik yeniliklere uyum sağlayıp ayak uydurduklarını göstermektedir.

Krizle birlikte işletmelerin mamul maliyetlerinde özellikle ilk madde ve malzeme maliyetlerinde bir etkilenme söz konusudur. 2008 mali krizi dünyayı derinden etkilediği için, yükselen döviz kuru nedeniyle yabancı ülkelere alınan hammaddelerin fiyatlarında artış yaşanmıştır. Bu durum hammaddelerini yabancı ülkelere sağlayan işletmelerin mamul maliyetini olumsuz etkileyip, kârlılıklarının azalmasına neden olmuştur. Ayrıca üretimde ithal girdi kullanan işletmelerin yurtiçi satışlarında da düşüş olmuş, kârlılıkları azalmıştır.

Kriz dönemlerinde talep yetersizliği veya işletme yönetiminin riskten kaçınması gibi çeşitli sebepler işletmelerin kapasite kullanım oranlarında düşmelere neden olabilir. Üretim işletmeleri kapasitelerini azaltmak için personelin bir kısmını işten çıkarır, bir kısmına ücretsiz izin verir, ücretleri, üretim miktarını ve ürün çeşitleri azaltır, bazı durumlarda ise üretimi durdurma yoluna bile gidebilirler. İşletmeler krizden en az zararla çıkabilmek için bu şekilde bir küçülme politikası izlemektedir. Ayrıca işletme içinde çatışmalar ortaya çıkar ve verimlilik düşer. Araştırmaya katılan işletmelerin kriz döneminde yeni ürün sayısında diğer üretim faaliyetlerine göre daha az etkilendiği görülmektedir. Ayrıca işletmeler artan maliyetleri azaltmak için, uygulamada da görüldüğü üzere istihdamın azaltılması yoluna ve personele izin verme politikalarına gitmektedirler. Burada küçülme ile amaç, azalan talebe karşılık üretim kapasitesi için yeterli istihdamı sağlamaktır.

Uygulamaya dâhil edilen işletmeler kriz döneminde giderlerini azaltmak için çalışmalar yaptıklarını bu çalışmalar kapsamında işletmelerin büyüklüğünü yeniden gözden geçirdiklerini, verimsiz bölümleri ve bu bölümlerde çalışan personeli azaltıcı yönde çalışmalar yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Uygulamada kriz döneminde işletmeler artan kaynak ihtiyaçlarını daha çok banka kredilerinden sağlamış olmakla birlikte, bir kısım işletmeler de öz sermaye artırımını yoluna başvurmuşlardır. Alınan krediler daha çok kısa vadeli kredi olmakla birlikte, borçların belirli bir vadesinin ve geri ödeme yükümlülüklerinin olması işletmeleri her defasında daha fazla maliyetle borçlanmaya itmiştir. Kısa vadeli krediler, işletmelerin riskini attırmakta dolayısıyla artan riskin borçlanma maliyetlerine yansımaları, işletmelerin finansman yüklerini arttırırken kârlılığını düşürmektedir. İşletmelerin likidite yapılarında ortaya çıkan bu sorunlar birtakım alacakları şüpheli ya da tamamen değersiz hale getirebilir. Bu olumsuzluklarda işletmelerin mali tablolarına yansımaktadır.

Krizden olumsuz yönde etkilenen işletmelerde satışların büyük oranda düştüğü, finansal sorunların olduğu, kârların düştüğü ve yatırımların yarım kaldığı çalışmamızdan anlaşılmaktadır. Uygulamada 2008 küresel mali krizinden birçok işletme olumsuz yönde etkilendiğini belirtse de, sayıları az da olsa bazı işletmelerin krizden olumlu yönde de etkilendikleri görülmektedir. Krizin işletmeler üzerindeki olumlu etkileri ise, yaşanan krizden dolayı AR-GE'nin önemi artarak işletme içi yakınlaşma

yaşandığı, yani işletmelerde bir kriz yönetimi oluşturularak krize neden olan faktörleri, neden krizden etkilendiklerini ya da krize karşı alabilecekleri önlemleri araştırıp, birbirleriyle bu konuda fikir alışverişi yaparak bu doğrultuda yaşanan krizin etkilerini minimize etmek amaçlanmıştır. Sayıları azda olsa bazı işletmelerin ihracatında artış yaşandığını ve böylece kalitelerinin arttığı da çalışmada belirtilmiştir.

Özellikle kriz dönemlerinde işletmelerin incelemesi gereken en önemli unsurlar harcamalar ve maliyetlerdir. Krizler beraberinde bazı ek masraf ve maliyetleri de getirmektedir. Kriz döneminde erken uyarı sisteminin kurulması, gerekli yerlere profesyonel kişilerin yerleştirilmesi, işletmenin maliyetlerini arttıracaktır. Yine işletmenin kriz döneminde krize yönelik imaj yenileme, reklam, pazarlama, yeni satış politikaları, fiyat düzenlemeleri ve alınacak hesapta olmayan kararlar ek maliyetler oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Uygulama sonuçları da göstermiştir ki Trabzon'da ki birçok üretim işletmesi krizden olumsuz yönden etkilenmiş ve bu durumda işletmelerin mali tablolarına yansımıştır. Bu bakımdan işletmelerde krizlerin olumsuz etkilerini azaltmak için muhasebenin ihtiyatilik kavramı gereği fon oluşturulmalı, kârın bir kısmının dağıtılmayıp işletmede bırakılarak 'kriz fonu' oluşturulmalıdır.

Yaşadığımız 2008 mali krizinden ders çıkarılıp, krizin getirdiği olumsuzlukları bir daha yaşamamak için önlemler alınıp, uygulamaya konulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye’ye Etkileri”, Müsiad Çerçeve Dergisi, Yıl:17, Sayı:50, Mart 2009, s.21.
- Afşar, Muharrem, Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi, TC. Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, Eskişehir, 2004, s.80-94.
- Akdoğan, Nalan, Tek Düzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları, 6. Basım, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, s.18-43.
- Aklan, Adanur, Nejla, “Finansal Krizlerin Anatomisi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi, Cilt:5, Yıl:9, Sayı:19, İstanbul, Ocak 2003, s.158.
- Aktan, Coşkun Can ve Şen, Hüseyin, "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt:2, Yıl:7, Sayı:42, Kasım-Aralık, 2001, s.1225-1226.
- Akdoğan, Nalan, Tek Düzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları, 6. Basım, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, s.18-43.
- Alantar, Doğan, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye’nin Makroekonomik Göstergelerine Etkisi”, Bütçe Dünyası Dergisi, Cilt:3, Sayı:31, Ankara, 2009, s.5.
- Alp, Ali, Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, Ankara, 2002, s.153-157.
- Altuğ, Osman, Maliyet Muhasebesi, 13. Basım, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001, s.15-378.
- Atamanalp, M. Celaleddin, Karcıoğlu, Reşat, Orhan, M. Suphi, Tekdüzen Hesap Planına Uygun: Maliyet Muhasebesi, Aktif Yayınevi, Erzurum, 2000, s.12.
- Atıntaş, Halil, ve Öz, Bülent, “Para Krizlerinin Sinyal Yaklaşımı ile Öngörülebilirliği: Türkiye Uygulaması”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:2, 2007, s.2-24.
- Aydın, Murat, “Mali Krizlerde Vergi Politikası 1989 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi”, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl:3-4, Sayı: 3-6, Haziran / Aralık 2007-2008, s.80.

- Bilgin, Mehmet, Hüseyin, Karabulut, Gökhan, Oğan, Hakan, Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Yapıları Üzerindeki Etkileri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2002, s.15-16.
- Bursal, Nasuhi, Ercan, Yücel, Maliyet Muhasebesi İlkeler ve Uygulama, 9. Basım, Der Yayınevi, İstanbul, 2002, s.15-335.
- Büyükmızra, Kamil, Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, 9. Basım, Gazi Kitabevi, Fersa Matbaacılık, Ankara, 2003, s.44-59.
- Çarıkçı, Emin, “2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları”, Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1, Eylül-Ekim 2001, s.475- 490.
- Danışoğlu, Çelikel, Ayşe, “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Sayı:5, 2004, s.38.
- Delice, Güven, “Finansal krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:20, Ocak-Haziran 2003, s.59-61.
- Eker, Aytaç, Altay, Asuman, , Sakal, Mustafa, Maliye Politikası(Teori, İlkeler, Yöntemler), 2. Basım, İzmir, 1997, s.353- 354.
- Erdönmez, Ataman, Pelin, “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, Bankacılar Dergisi, Sayı:68, 2009, s.86.
- Eren, Aslan, Süslü, Bora, “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:41, Yıl:7, Eylül-Ekim 2001, s.663-666.
- Eriñ, Ünal, Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Krizler ve Devletin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s.18-48.
- Güloğlu, Bülent, “İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)”, Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı 1, Eylül-Ekim 2001, s.525.
- Karaçor, Zeynep, Alptekin, Volkan, “Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:13, Sayı:2, 2006, s.240.
- Karakaya, Mevlüt, Maliyet Muhasebesi, 2. Basım, Gazi Kitabevi Ankara, 2006, s.9-558.
- Karluk, Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, 7. Basım, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2002, s.463-467.
- Kartal, Ali, Sevim, Adnan, Gündüz, Erdin, Maliyet Muhasebesi, Eskişehir, 2003, s.31.

- Kepenek, Yakup, ve Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, 14. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.484-488.
- Kibritcioğlu, Aykut, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001” Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt:1, Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim, 2001, s.174-182.
- Lazol, İbrahim, Maliyet Muhasebesi, 2. Basım, Ekin Kitabevi, Ankara, 2004, s.3-212
- Marshall, David, "Understanding the Asian Crises: Systemic Risk as Coordination Failure", Economic Perspectives, Federal Reserve Bank of Chicago 3Rd Quarter, 1998, s.13-15.
- Nacar, Birsen, “Yerel Yönetimlerin Mali Krizler Üzerine Açıklamalar: Nedenler, Öneriler ve Bir Değerlendirme”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:9, 2005, s.205-206.
- Özer, Mustafa, Finansal Krizler Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar, TC. Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, Eskişehir, 1999, s. 31-91.
- Parasız, İlker, Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadele Ünlü İstikrar Programları ve 5 Nisan 1994 Kararları, 2. Basım, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996, s.219-318.
-, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003, s.560-587.
- Savcı, Mustafa, Maliyet Muhasebesine Giriş, 3. Basım, Akademi Yayınevi, Rize, 1999, s.9-40
- Seyidoğlu, Halil, “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, 2003, s.142-149.
- Seyidoğlu, Halil, ve Yıldız, Rıdvan, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2006, s.113- 254.
- Şahin, Hüseyin, Türkiye Ekonomisi, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 6. Basım, 2000, s.205-223.
-, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu, 7. Basım, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s.228-258.
- Şen, Ali, “Parasal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Analizi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:9, Mayıs 2006, s.75.

- Şener, Recep, Maliyet Unsurları Muhasebesi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, s.13-38.
- Titiz, İsmet ve Çarıkçı, H. İlker, “Krizlerin İşletmeler Üzerindeki Etkileri ve Küçük İşletme Yöneticilerinin Kriz Dönemine Yönelik Stratejik Düşünce ve Analizleri” C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2001, s.204-205.
- Toprak, Metin, Küreselleşme ve Kriz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.181-201.
-, “Yükselen Piyasalarda Finansal Kriz”, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl: 7, Sayı: 42, Ankara, Kasım-Aralık 2001, s.854-855.
- Turan, Zübeyir, “Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizleri”, Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt:19, Sayı:5, Ankara, 2005, s.1-6.
- Turgut, Ahmet, “Türleri Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler”, Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt:20, Sayı:4-5, Kasım 2006- Şubat 2007, s.40-42.
- Uragun, Mehmet, Maliyet Muhasebesi ve Mali Tablolar, Yetkin Basımevi, Ankara, Kasım, 1993, s.27.
- Uzunoglu, Sadi, Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz, 1. Basım, Literatür Yayınevi, İstanbul, 2009, s.95-141.
- Yavaş, Harun, 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, 2007, s.27.
- Yay, Turan, Gülsün, Gürkan Yay, Ensar, Yılmaz, Kürselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler, 1. Basım, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2001, s.20-140.
- Yeldan, Erinc, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, 10. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.161-165.
- Yentürk, Nurhan, Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Kriz, 2. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.152.
- Yükçü, Süleyman, Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi, 9 Eylül Üniversitesi, İzmir, 2005, s.13-791.

İnternet Kaynakları

- Alantar, Doğan, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, s.5.

- www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuc_lari_MFY81.pdf - (Erişim Tarihi: 16.06.2009)
- Arslan, İbrahim, “Globalleşme Sürecinde Finansal Krizlerin Ülke Ekonomilerinde Yarattığı Etkiler”, Mevzuat Dergisi, Sayı:106, Ekim 2006
- <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/10a/03.htm> (Erişim Tarihi: 04.06.2009)
- Celasun, Merih, “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, s.17.
- www.econ.utah.edu/~ehrbarerc2002/pdf/i053.pdf (Erişim Tarihi: 13.06.2009)
- Demircan, Siverekli, Esra, Meliha, Ener IMF’ nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri
- biibf.comu.edu.tr/edemircanmenerm.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2009)
- www.kamusen.org.tr/imaj/arge/arge112r2.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2009)
- İkinci, Sinan, “Mali Kriz Türkiye’nin Sanayi Sektörüne Ağır Darbe Vurdu”, 2008
- <http://www.wsws.org/tr/2008/nov2008/turk-n06.shtml> (Erişim Tarihi: 19.06.2009)
- Kandiller, Rıza, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi”
- www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomi1.doc (Erişim Tarihi: 12.06.2009)
- RealtyTrac US Foreclosure Market Report
- T.C. Şikago Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, Küresel Finansal Krizin Nedenleri ve Olası Sonuçları Hakkında Bilgi Notu
- www.musavirlikler.gov.tr/upload/CHI/Finansal%20kriz%20bilgi%20notu.pdf - (Erişim Tarihi: 17.06.2009)
- Yıldırım, Oğuz, “Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980-2002): (Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri)”, İktisat Dergisi, (İstanbul Üniversitesi, İFMC Yayın Organı), Sayı: 453, İstanbul, 2004
- www.ceterisparibus.net/arsiv.htm (Erişim Tarihi: 06.06.2009)
- Yörükoğlu, Mehmet, “Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisi”, İstanbul, 2009, s.3-4.
- www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Yorukoglu_ActiveAcademy.pdf - (Erişim Tarihi: 18.06.2009)
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/oik560.pdf> (Erişim Tarihi: 02.06.2009)
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/eg/2001/0701.xls> (Erişim Tarihi: 15.06.2009)

<http://makdis.pamukkale.edu.tr> (Erişim Tarihi: 03.06.2009)

<http://www.buik.net/subcommittee/ekonomik/showarticle.asp?Aid=191> (Erişim Tarihi: 02.06.2009)

<http://www.buik.net/subcommittee/ekonomik/showarticle.asp?Aid=193> (Erişim Tarihi: 09.06.2009)

http://www.ekodialog.com/Makaleler/kuresellesme_ekonomik_kriz.html
(Erişim Tarihi: 03.06.2009)

<http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi47/pelin.doc> (Erişim Tarihi: 12.06.2009)

www.dpt.gov.tr (Erişim Tarihi: 11.06.2009)

www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0413.pdf - (Erişim Tarihi: 07.06.2009)

www.odd.gov.tr (Erişim Tarihi: 13.06.2009)

www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi: 14.06.2009)

www.tcmb.gov.tr/research/work/wp1.pdf - (Erişim Tarihi: 10.06.2009)

www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/parapol02q1/q2pp8.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2009)

www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 06.06.2009)

EKLER**ANKET**

Sayın Yönetici;

Bu çalışma 2008 Mali Krizlerin üretim işletmelerindeki mamul maliyetlerine olan etkisini incelemek amacıyla yapılmaktadır. Anket sonuçları Atatürk Üniversitesinde yapılan yüksek lisans düzeyindeki akademik bir çalışmada kullanılacaktır. Katkılarınız ve vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederim.

Esra ŞEN
Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Firmanızın faaliyet gösterdiği alan:

☐ Gıda	☐ Mobilya
☐ İnşaat	☐ Plastik
☐ Tekstil	☐ Diğer...
☐ Makine	

2. Firmanız kaç yıldır faaliyet göstermektedir?

- ☐ 1 ve daha az yıldır faaliyet göstermektedir.
☐ 1 – 10 yıldır faaliyet göstermektedir.
☐ 10 yıl ve daha fazla süredir faaliyet göstermektedir.

3. Firmanızdaki çalışan sayınız:

- ☐ 1-9 arası ☐ 10-49 arası ☐ 50 ve üstü ☐ Diğer ve cevapsız

4. Üretim teknolojinizin durumu sizce nasıldır?

- ☐ Modern
☐ Yeni sayılır
☐ Biraz eski
☐ Eski
☐ Çok eski

5. İşletmeniz aşağıdaki üretim yapılarından hangisine uygundur?

- ☐ Teknoloji yoğun ☐ Emek yoğun ☐ Teknoloji ve Emek yoğun

6. İşletmenizde hangi tip üretim sistemi kullanılmaktadır?

☐ Sürekli üretim	☐ Sipariş üzerine üretim
☐ Karma üretim	☐ Proje tipi üretim
☐ Fason üretim	

7. Ülkede yaşanan 2008 krizinden işletmeniz etkilendi mi?

- ☐ Etkilememiştir
- ☐ Kısmen etkilenmiştir
- ☐ Şiddetle etkilenmiştir
- ☐ Fikrim yok

8. Cevabınız evet ise bu krizden işletmenizin etkilenmesindeki temel sebepler nedir?

- ☐ Teknolojik yetersizlik
- ☐ Yasal değişiklikler
- ☐ İhracat teşviklerinin yetersizliği
- ☐ Yöneticilerin yetersizliği
- ☐ Örgütsel sorunlar
- ☐ Kriz öncesi yeni yatırımlar için önemli ölçüde kredi alınmış olması
- ☐ Diğer (lütfen belirtiniz).....
- ☐ Çevre analizi yetersizliği
- ☐ Harcamaların ve tüketimin kısılması
- ☐ Kredi faiz oranlarının artması
- ☐ Nakitle çalışma eğilimi
- ☐ Öz kaynak yetersizliği

9. Krizin işletmeniz üzerindeki olumsuz etkileri nelerdir?

- ☐ Satışlar düştü
- ☐ Örgüt içi gerilim ve çatışma arttı
- ☐ Kararların etkinliği bozuldu
- ☐ Çalışanların işten çıkarılma korkusuyla motivasyonu düştü.
- ☐ Yan sanayinin yükü arttı
- ☐ Yatırımlar yarım kaldı
- ☐ İşletme imajı zayıfladı
- ☐ Diğer (lütfen belirtiniz).....
- ☐ Maliyetler arttı
- ☐ Kalite düştü
- ☐ Finansal sorunlar oldu
- ☐ Atıl kapasite arttı
- ☐ Kâr düştü

10. Krizin işletmeniz üzerindeki varsa olumlu etkileri nelerdir?

- ☐ Kâr arttı
- ☐ Maliyetler azaldı
- ☐ Kalite arttı
- ☐ ARGE' nin önemi arttı
- ☐ İhracat arttı
- ☐ Dış çevreyle iletişim kuruldu
- ☐ İşletme içi yakınlaşma sağlandı
- ☐ Hiçbir olumlu etkisi olmadı

11. Kriz öncesi ve kriz sonrası işletmenizdeki personel sayısında bir değişiklik oldu mu?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

12. Krizle birlikte kaynak ihtiyacınız arttı mı?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

13. Cevabınız evet ise, artan kaynak ihtiyacınızı nerelerden ve nasıl şekilde karşıladınız?

- ☐ Banka kredileri
- ☐ Öz sermaye artırımı
- ☐ Finansman bonusu ihracı
- ☐ Tahvil ihracı
- ☐ Diğer (belirtiniz)

14. Krizle birlikte mamul maliyetleriniz etkilendi mi?

- ☐ Evet ☐ Kısmen ☐ Hayır

15. Cevabınız evet ve ya kısmen ise etkilenme hangi alanda olmuştur?

- ☐ İlk madde ve malzeme maliyetleri
☐ İşçilik maliyetleri
☐ Genel üretim maliyetleri

16. İşletmenizde yer alan üretim faaliyetlerinizin krizden etkilenmesi nasıl olmuştur?**(Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)**

- ☐ Üretim kapasitesi
☐ Çalışan sayısı
☐ Yeni ürün sayısı
☐ Ürün çeşidi

17. İşletmeniz kriz sırasında aşağıdaki personel politikalarından hangileri uygulandı? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- ☐ İşten çıkarmak ☐ Emekliye ayırmak
☐ Askere göndermek ☐ Çalışma günlerini azaltmak
☐ Ücretli izin vermek ☐ Ücretsiz izin vermek
☐ Diğer işletmelerinizde görevlendirmek

18. Kriz öncesi ve sonrasında işletmenizin hammadde stoklarında, mamul stoklarında, üretim ve satışlarında meydana gelen değişimleri % olarak ifade ediniz.

<u>2007</u>	<u>ARTTI%</u>	<u>AZALDI%</u>	<u>DEĞİŞMEDİ</u>
Hammadde stokları			
Mamul stokları			
Üretim			
Satışlar			

<u>2008 VE SONRASI</u>	<u>ARTTI%</u>	<u>AZALDI%</u>	<u>DEĞİŞMEDİ</u>
Hammadde stokları			
Mamul stokları			
Üretim			
Satışlar			

19. Kriz öncesi ve sonrası giderlerinizde olan değişimleri % olarak ifade ediniz.

2007	ARTTI%	AZALDI%	DEĞİŞMEDİ
Hammadde ve mlz. giderleri			
İşçilik giderleri			
Genel üretim giderleri			

2008 VE SONRASI	ARTTI%	AZALDI%	DEĞİŞMEDİ
Hammadde ve mlz. giderleri			
İşçilik giderleri			
Genel üretim giderleri			

ANKETİMİZE KATILDIĞINIZ İÇİN TEŞEKKÜR EDERİZ.

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Trabzon'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Trabzon'da tamamladıktan sonra 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi G.M.Y.O' da İşletmecilik bölümünü kazandı. 2003 yılında Anadolu Üniversitesine dikey geçiş yaparak 2005 yılında buradan mezun oldu. 2006 yılında Atatürk Üniversitesi İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman Anabilim dalında yüksek lisansa başladı.